O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

NIZOMIY NOMIDAGI TOShKENT DAVLAT
PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

P. P. Shabaratov

«MINIATYURA»

O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan oliygox talabalari uchun o‘quv qo‘llanma sifatida tavsiya etilgan

“IQTISOD - MOLIYA” NASHRIYOTI

TOSHKENT – 2011

MUXTASAR BAYON

Miniatyura fanidan o‘quv qo‘llanma oliygox o‘qituvchi va talabalari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, unda miniatyura fanining kompozitsiya asoslari, Sharq miniatyura maktablari va ularning namoyondalari, fanida ishlatiladigan ashyolar va ulardan to‘g‘ri foydalanish, sovg‘a buyumlari, qutichalarga kompozitsiya ishlash bosqichlari haqida ma'lumotlar berilgan. O‘quv qo‘llamani tayyorlash jarayonida fanga oid jurnal, adabiyotlardagi ma'lumotlardan ijodiy foydalanilgan.

Muallif: Patxiddin Pazlidinovich Shabaratov.

Ma'sul muxarrir: S. S. Bulatov - Pedagogika fanlari doktori, Professor.

Taqrizchilar:

1. B. B. Boymetov - Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universitetining Pedagogika fanlari nomzodi, Dotsent.
2. X. Isoqjonov – Respublik rassomlik kollejining mutaxassislik fani oqituvchisi.

ISBN 000-0000-00-000-0
@ Patxiddin Shabaratov “Miniatyura”, Oliygoq oqituvchi va talabalari uchun oquv q ollanma . “Iqtisod-Moliya” nashriyoti, 2010-yil. (Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universitetining 29.03.2007-yil 9-sonli majlis bayonnomasi). Ilmiy kengashda muxokama qilinib, nashrga tavsiya etilgan.

KIRISH

Respublikamiz mustaqillikka erishgan kunidan boshlab boy tarixiy, ma`daniy merosimiz keng ko‘lamda  o‘rganila boshlandi. Prezident I.Karimov aytganlaridek: «Jamiyatimizdagi yangilanish va isloqotlar tufayli dunyo sivilizatsiyasiga munosib hissa qo‘shgan buyuk ajdodlarimizdan bizga meros bo‘lib qolgan yuksak ma'naviyat, axloqiy ma`daniyat, chiroyli milliy an'analarimizdan foydalanish imkoniyati ochildi».

Buyuk vatandoshlarimiz – Imom al-Buxoriy, hakim at-Termiziy, Xo‘ja Bahouddin Naqshband, Imom Moturidiy, Burhoniddin Marqiloniylarning nomlari qayta tiklandi. O‘tmishning buyuk mutafakkirlari – Abu Rayqon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Muqammad Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Aqmad Farqoniy, Mirzo Uluqbek, Alisher Navoiy, Kamoliddin Behzod, Muqammad Murod Samarqandiy qamda jadidchilik qarakati vakillarining nomlari qurur bilan tilga olinmoqda. Ularning sharafiga yodgorlik majmualari qurilib, kitoblar chop etilib, faoliyatlari keng targ‘ib qilinmoqda.

Vatanimizning yorqin kelajagi bo‘lgan ardoqli farzandlarini baodob, xushfe'l, olijanob, komil inson darajasidagi shaxs qilib tarbiyalash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. O‘zimizning milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz chetda qolib Evropa mamlakatlari madaniyatiga k or-k orona ergashib, sal b olmasa o‘zimizning o‘zligimizni, tilimizni qam unitayozdik. Shoyad, bugungi kun sharofati bilan milliy madaniyatimizni qayta tiklab, ularga yangicha ma'no, mazmun berib, tarbiya ishiga sharqona ruh bera olsak ajab emas.

Talabani tarbiyalashda avvalo uning ruhiyati bilan bog`liq holda ichki kechinmalar sodir b oladi. Shunday ekan, amaliyotchi va nazariyotchilar oldida mashaqqatli, ammo sharafli b olgan ishlar turibdiki, ularga o‘quv qo‘llanma va darsliklarni milliy ruqda yaratish, mutafakkirlarimizning go‘zal xulqlilik tarbiyasi qaqidagi meroslaridan, ko‘pni ko‘rgan buva va buvilarimizning ogit,pand va nasiqatlaridan oqilona foydalanib ish yuritsakgina ko‘zlangan maqsadga erishamiz.

hozirda eng muhim masalalardan biri osib kelayotgan yosh avlod ma'naviyatini shakllantirish va kamol toptirishdir. Tayyorlayotgan mutaxassislarimizni yuksak insoniy fazilatlar egasi, olijanob, axloqiy e'tiqod sohibi qilib tarbiyalash ota muhim vazifalardan biridir. Markaziy Osiyo xalqlari amaliy san'at va qunarmandchiligida yuksak darajaga etishganligining sabablaridan biri ajdodlarimiz usta-shogird an'analari

asosida yoshlarga hunar o`rgatganlar va ular nihoyatda boy tajribaga ega bo`lganlar. Shu jihatdan olib qaraganda, O`zbekistonda amaliy san'at ta'lim va tarbiyani olib boruvchi pedagog murabbiylarni kasbiy malakalarini takomillashtirish, ularni ilg`or pedagogik texnologiyalar g`oyalari bilan boyitilgan yangi o`quv adabiyotlar bilan ta'minlash dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi.

MINIATYURA KOMPOZITSIYA ASOSLARI.

Kompozitsiya so`zi lotincha "compozito" so`zidan olingan bo'lib, tuzish, birlashtirish, bog`lash, turli xil unsurlarni bir butun yaxlitlikka birlashtirish va biron-bir g`oyani madh etish ma'nosini bildiradi. Kompozitsiya – san'atning barcha yo`nalishida qo`llaniladi. Dizayn va amaliy san'atning barcha turlarida loyhalash deb ataladi. Musavvir turli shakl va manzaralarni bir-biriga nisbatan solishtirib va joylashtirib nafis san'at asari yaratadi. Bunday xolni biz boshqa san'at turlarida qam ko`rishimiz mumkin. Sportda, musiqada, adabiyotda bunday misollarni ko`plab keltirishimiz mumkin. "Kompozitsiya" so`zi tasviriy san'at yo`nalishlarida termin sifatida uyg`onish davridan boshlab uzluksiz ishlatib kelmoqda.

Ko`pincha asarning tomoshabin tomonidan qabul qilinishi, uning kompozitsiya echimiga boqliq ekanligini yodda tutmoq kerak. Kompozitsiyani osimliklar dunyosidan boshlab organishga harakat qilib ko`raylik. Daraxt misolida ko`rilganda unib chiqayotgan ildiz, shox, barg, novdalarning tanasiga uzviy boqliq ekanligini nazarda tutmoq lozim. Tasviriy shakl orqali bo`laklarni bir-biriga bog`laydi va umumlashtiradi. Tasvirlash, demak, asar bo`laklarini o`zaro aloqalarini o`rnatish, ularni umumiy yaxlitlikka bog`lash, umumlashtirish orqali ko`zlangan maqsadga erishishdan iborat. Tasviriy san'at asari kompozitsiya so`zi bilan atalganda, asarning umumiy ko`rinishi, mazmuni, maqsadda yorqin bir maromda ifodali tasvirlanishi, chizmatasvir, rangtasvir shakl ko`rinishlarining birlashishlari nazarda tutiladi. Tasviriy san'at asari qaysi janrga mansub ekanligi va ifodalash uslubidan qatiy nazar kompozitsiya termini bilan atalishi asarning tugallangan san'at asari ekanligini bildiradi. Boshqa bir holatda bu termin tasviriy san'atda ustivor yo`nalish, biror asosiy unsur hamda asar tuzilmasini baholash me'zoni sifatida tushuniladi. Mukammal bilimlar asosidagina haqqoniy mahoratga ega bo`lish va erkinlik bilan ijodiy yutuqlarga erishish mumkin. Musavvirlar asrlar davomida o`z asarlarining tasvirlash echimini aniq, ravshan, tiniq namoyon etish maqsadida kompozitsiyaning yangi tuzilmalarini

qidirishgan. Natijada asarlarda shakl elemenlarining joylashuvi tartibsiz emasligi, sujetning ahamiyatga molik unsurlari oddiy geometrik ko`rinishlarda uchburchak, piramida, doira, oval, kvadrat, to`g`ri tortburchaklardan tashkil topadi. Yangi zamonaviy kompozitsiyalar yaratish uchun albatta, g`oya, joylashtirish, oltin kesma qoidasi, mutanosiblik, simmetriya, assimmetriya, nisbiylik, marom, xarakat turlari, ranglar uyg`unligi, kompozitsiya markazi, xajmi, stilizatsiya, shakllarni to`qri va teng qismlarga bo`lish, rangshunoslik qonunlariga to`liq rioya qilish lozim.

KOMPOZITSIYADA JOYLASHTIRISH

Joylashtirish – chizish kerak bo‘lgan shakl yoki tasvirni yuzaga to`g`ri joylashtirishdir. Kompozitsiyada joylashtirish barcha mutaxassislik va soxalar uchun katta ahamiyatga ega. Musavvir o`zi chizmoqchi bo‘lgan loyihani yuzaga togri joylashtira olishi lozim. Kompozitsiyada barcha unsurlarni to`g`ri joylashtira olmaslik natijasida asasi bosh san'at asarlar vujudga keladi. Asar mavzusidagi unsurlar togri joylashsa kompozitsiya shuncha mukammal bo`ladi.

Joylashtirish jarayonida kompozitsiya qonunlariga to`la rioya qilish shart. Kompozitsiya tuzilayotganda mavzu, g`oya, mantiq, joylashtirish simmetriya va assimetriya, marom, mutanosiblik, nisbat, xarakat kompozitsiyada modul, keskin va nozik farqlanish. (kontrast va nyuans). Miniatyura kompozitsiyasida stilizatsiya kabi qonunlar hisobga olingan holda

SIMMETRIYA VA ASSIMMETRIYA

Simmetriya – grekcha so`z bo`lib o`lchovlarning bir-biriga munosibligini bildiradi. Bir-biriga simmetrik o`lchovlarga misol keltiradigan bo`lsak tarozning pallasi ham bir-biriga nisbatan simmetrik joylashgan. Simmetriya mavzusi nihoyatda keng bo`lib uni vaqt va makondan cheklab bo`lmaydi. Insoniyat tarixi davomida deyarli har qanday sivilizatsiyada fan, san'at hamda intelektual faoliyatning boshqa turlarida, simmetriya muhim ro`l o`ynagan. Simmetriyani deyarli hamma erda uchratish mumkin. Faqat uni qanday tushunish va izlanishni bilish lozim. qadim zamondan ko`p xalqlar simmetriya haqida keng ma'noda muvozanat va uyg`unlik ekvivalenti sifatida tasavvurga ega bo‘lganlar. Solishtirib bo`lmas darajada keng talqin qilingan simmetriya g`oyasini kopincha

rangtasvirda, qaykaltaroshlikda, kompozitsiyada, musiqa va she'riyatda korish mumkin. Simmetriyaning ish faoliyati kopincha balet qarakatlari boysunadigan qonunlarni tashkil etadi, simmetrik qarakatlar raqs asosida orin olgan. Insonyat madaniyati uchun sabab va oqibatlar boqliqliklari va muvozanatlarning ajoyib k orinishlari katta axamiyatga egadir. Ularni anglab etish uchun biz falsafa va tabiiy fanlarga murojat etamiz. Simmetriya muloqazalariga asoslangan nazariyalar insoniyat bilimining shu soqalarda ancha sezilarli rol oynaydi. Fan va san'atning k op soqalarida ifodalash va k orish shakllari simmetriyaga tayanadi. Fanlarning aloqida soqalarida yoki san'atning barcha turlarida simmetriya ularning o‘ziga xos tushunchalarida va vositalarida namoyon b oladi. Ish faoliyatlari b oyicha simmetriya bilan boqliq b olgan odamlar qam uning namoyon b olish doirasi qanchalik keng ekanligini kamdan-kam tasavvur qiladilar.

Ba'zi xollarda simmetriyaning qaqiqiy rolini anglashni kasbga xos b olgan til; o‘ziga xosligi bilan qiyinlashtiradi. Me'morlar, musavvirlar, kompozitorlar, sozandalar va olimlar bir-birlariga yaqin tushunchalardan foydalanadilar, lekin turli tillarda gaplashadilar. Bu ularga aslida yagona, umumiy muammoning echimini qidirish bilan band ekanliklarini sezishga imkon bermaydi. qar doim b olgani kabi bizning davrimizda insoniyat faoliyati turlarining yanada tarmoqlanib ketayotganligi keskinroq sezilmoqda. Bu esa turli soqa vakillarining simmetriya borasida bir-birlarini tushunishlarini yana qiyinlashtiradi. Simmetriya biz sezadigan jonzod va jismlar masalan: kapalak, mebel va osimliklar qamda qayvonat olamini qamrab olmasdan balki tasviriy san'at, kompozitsiya, musiqa, raqs, adabiyotda qam keng uchraydi. Lekin simmetriya bizga k orinadigan chegaradan otgandan keyin y oq b olib ketmasdan balki u mikroskopik jismlarning tuzilish jarayonlarida qamda, makro dunyo qam namoyon b oladi. Simmetriya tamoyili 1890 yili P'er Kyuri tomonidan ifodalangan. “qachonki qandaydir sabablar ma'lum effektlarni tuqdirsa, sabablar semmetriyasining unsurlari shu effektlarda namoyon bo‘lishi lozim”.

qachonki qandaydir effektlar ma'lum bir disimmetriyani namoyon qilsa, u qolda shu disimmetriyalarni tuqdirgan sabablarda qam nomoyon bo‘lishi lozim.

Bu ikki tamoilga teskari b olgan fikrlar t oqri emas,juda b olmaganda amaliy jiqatdan, ya'ni effektlar ularni vujudga keltirgan sabablardan k ora k oproq simmetriyaliroqdir. Agar biror voqeada sabablar simmetriyasi bilan oqibatlar simmetriyalari O‘rtasidagi boqliqlik aniqlanmasa, ushbu voqeani oxirigacha tushiniladi, deb xisoblash mumkin emas.

Simmetriya tabiatshunoslik soqa-arida sezilarli rol oynaganligi sabab, oqibat simmetriyalarining boqliqligidan kelib chiqadi. K opincha ikki xil u yoki bu effektni yuzaga keltiruvchi sababni, qamda u yoki bu sabab orqali yuzaga keladigan effektni oldindan aytib berish masalasini echishga bo‘li keladi. Effekt simmetriyasi voqea birinchi sababi yoki sistema tuzilishining qonuniy qarakterligini ko‘rsatadi. Aksincha, effekt assimmetriyasi sabab davriyligidan oqishni ko‘rsatadi. Simmetriya operatsiyalari sabab sifatida aloqida aqamiyatga egadir. Chunki ular yuzaga keltiradigan effektlarni t ola ravishda oldindan aytish mumkin.Biz simmetriyani organishning bir-biridan ajralmas ikki tomoniga duch kelamiz:

- mavjud simmetrik effektlar yoki shakllar asosida yotgan qoida va sabablarni izlash.
- sabablarni turli qoidalar bilan takrorlaganda yuzaga keladigan simmetrik effektlarni va shakllarni izlash.

Birinchi yondoshish tabiatdagi shakllar, moddalar, san'at va tafakkur qilishning tuzilishini organishda q ollaniladi. Ikkinchisi esa qadimgi zamondan musavvirlar, musiqachilar va olimlarni qayajonga olib kelgan ular asarlaridagi qoya yoki reja ma'lumotlarini qal etishga ishlatiladi.

Molekulyalarning fizik va ximik xossalarida aks etuvchi simmetrik konfiguratsiyasi ular birikmalarining tuzilishini nazariy taqlil qilishda katta aqamiyatga egadir.

Simmetriyaning o‘zi uning juda k op q ollanishi tufayli muqim tadqiqot ob'ektidir. qar qanday simmetrik shaklni olmaylik shunday simmetrik ish faoliyati topiladiki, ularga nisbatan ushbu shakl invariant o‘zgarmas o‘zgarish deyiladi.

Agarda jism uning ustida bajarilgan simmetriya ish faoliyatiga mos keluvchi simmetriya unsurlariga ega bo‘lsa u qolda ushbu ish faoliyatlarining bajarilishi jism tashqi k orinishini o‘zgartirmaydi. Bu shakllarni ta'minlaydigan simmetriya ish faoliyatlarining xarakteriga qarab klassifikatsiyalash va shu bilan birga ularning ichki moqiyatini aniqlash imkonini beradi.

Umumiy ma'noda simmetriya jism strukturasining uning o‘zgarishlariga nisbatan invariantliligini bildiradi. Jismning barcha tuzilishi munosabatlarini o‘zgarishsiz qoldiradigan o‘zgartirishlar majmuasini aniq qozirgi zamon matematikasi va fizikasining bosh tamoyiliga aylandi va jismning ichki tuzilishiga chuqur kirib borish imkonini berdi. Fizik jismlarning k o‘zga k oringan belgilari ularning ichki tuzilishlari va tashqi muqit o‘zaro tasirining natijasidir.

Simmetriya insonlar asrlar davomida tartib, g o‘zallik va

mukammallikkka erishish va yaratish uchun qarakat qilishlaridagi qoya b olib kelgan. Tabiatda simmetriya qandaydir ichki qonunlar asosida vujudga keladi. Simmetriyaning estetik aqamiyati uning qayotdagi aqamiyatiga boqliqmiq - degan savol tuqiladi. Boshqacha qilib aytganda ijodkor simmetriyani tabiatdan oladimiq Tabiatdan nusxa k ochirib uni takomillashtiradimiq

Simmetriyaning estetik qimmati boshqa mustaqil manbalarga egamiq Platonning fikriga k ora ikkala xolda qam umumiy manba b olib, matematik qoya xizmat qiladi. Tabiatda amal qilinadigan matematik qonunlar simmetriya manbai b olib xizmat qiladi. Bu qoyani musavvir ruqida, ichki tuyqu ravishda amalga oshishi san'atdagi simmetriya manbai b olib xizmat qiladi.

G o‘zallik simmetriya bilan uzviy boqliqdir. K o‘zguda aks etgan simmetriya qayotda va san'atda katta aqamiyatga ega. K o‘zguda aks etgan simmetriyaning aniq geometrik tushunchasi mavqum b olgan muvozanatlashish, garmonik ijod tushunchalari bilan aralashib, qorishib ketgan. Frey o‘zining «Tasviriy san'atda simmetriya muammosiga doir” maqolasida yozadi: “Simmetriya xotirjamlik va boqlanganlikni bildiradi, assimmetriya esa uning butunlay qarama-qarshisi bo‘lib qarakat va erkinlikni bildiradi.

Shunday qilib, simmetriyaning tartibi assimmetriyaning ixtiyoriyligiga, qonuniylik-tasodifga mos keladi; boshqa tomondan boqlanganlik - erkinlikka, qotib qolishlik - qayotga mos keladi. Shu sababli b olsa kerak jamoat binolari va ibodatxonalar k o‘zguda aks simmetriyasiga egadir. Chap va ong simmetriyasi tabiyatning umumiy tuzilishiga xosdir. Lekin bu simmetriya tabiatning barcha ob'ektlarida tugallangan qolda uchraydi, deb kutish t oqriroq emas. Lekin uni shu darajada k op tarqalganligi kishini qayratga soladi. Buning sababini topish qiyin emas: muvozanat xolati simmetriya b olishi lozimdir. Aniqroq aytganda yakkayu-yagona b olgan xolat simmetriyani belgilab beruvchi shart-sharoit mavjud b olganda, shu xolatga shart-sharoit simmetriyasi olib keladi. Shu sababli tennis koptoklari va yulduzlar sferik shaklga egadir. Er qam o‘z oqi atrofida aylanmaganda sferik shar shakliga ega b olgan b olur edi. O‘z oqi atrofida aylanishi qutublarning bosilishiga olib kelgan.

Pifagorchilar tekslikdagi aylana va fazodagi sferani t ola aylana simmetriyaga egaligi tufayli ularni eng mukammal geometrik shakllar deb xisoblaganlar. Aristotel osmon jismlarini sferik shaklga ega deb xisoblagan, chunki boshqa qar qanday shakl ularni iloqiy mukammallikdan maxrum qilgan b olur edi.

Arixmed esa quyidagi xulosani qilgan. Teng yuklar teng elkali tarozi

pallasida muvozanatda turishi lozim. qaqiqatdan qam, qamma konfiguratsiya torozi simmetriya teksligiga nisbatan simmetrikdir, shuning uchun tarozning bir elkasi k o‘tarilib, ikkinchisi tushishi mutlaqo mumkin emas. Agarda tabiat qamma narsalarni qonuniyat asosida b olganida qar bir voqelikda nisbiylik nazariyasi bayon qilingan tabiatning umumiy qonunlari t ola simmetriya aksini topgan b olar edi. Masala butunlay qonundagiday emasligini tasodifiy fakti dunyoimizning muqim o‘ziga xosligini isbotlaydi. Faqat asimmetrik shart-sharoitlar va sabablargina assimmetriyani vujutga keltiradi.

Umumiy tamoil. Agarda qandaydir effektni bir xilda belgilovchi sharoitlar ma'lum simmetriyaga ega b olsa, u qolda ular ta'sirining natijasi shunday simmetriyaga ega b oladi. Simmetriya tabiat va sanat uchun juda muqim aqamiyatga ega b olgan katta mavzudir.

Shaklning simmetriya markazi, oqi yoki tekisligiga nisbatan bir xil joylashishi simmetriya deb ataladi. Simmetriya markazi, oqi yoki tekisligi atrofida aylantirilsa uning simmetrik unsurlari bir birining ornini t ola egallaydi. Simmetriyaning bir necha turlari mavjud, ularning ichida eng soddasi aks simmetriya. Simmetrik kompozitsiyaning aloqida bir k orinishi – bu naqshlar. Tasvirni oq b oylab bir qadamga surilsa, naqshning barcha unsurlari bir-birining ustiga tushadi. Amaliy bezak san'atida bunday simmetriyaning ikki turi k op tarqalgan. Tasmali, qalqali va aylana naqshlar.

Simmetriya - kompozitsiyaning birligi va badiiy k orkamligiga erishishning eng muqim vositalaridan biri qisoblanadi. Lekin simmetriya bilan bir qatorda assimmetriya k op ishlatiladi. Ya'ni shakl unsurlarining joylashishida simmetriya oqi yoki tekisligi b olmaydi. Bunday kompozitsiyada shakl birligiga erishish uchun uning barcha qismlarining massasi, fakturasi va rang b oyicha k orinish muvozanati ayniqsa muqimdir. Murakkab kompozitsiyalarda simmetriya unsurlar guruqi assimmetrik unsurlar bilan q oshilishi mumkin. Assimmetrik kompozitsiya odatda buyum yoki inshoat obrazining dinamikligini b orttirib k orsatish uchun ishlatiladi. Asimmetrik kompozitsiyalarda muvozanat nisbati engil unsurlarni tasviriy san'at asari tekisligi chetiga yaqinlashtirish orqali erishiladi. Vertikal kompozitsiyada muvozanatni ta'minlash maqsadida bosh shakl markaziy oqda joylashtiriladi. Vertikal kompozitsiya unsurlarini joylashtirishda uning quriladigan markazi geometrik markazdan yuqori b olishini esda tutish lozim. Shuning uchun kompozitsiyaga tuzatish kiritiladi. Bosh shakl yuqoriroqqa suriladi. Dioganal b oyicha k orilgan kompozitsiya dinamika ta'ssurotini beradi.

ASSIMMETRIYA

Bu simmetriyaga qarama – qarshi qonun. Assimmetriya-simmetriyaning aksi va buzilishidir. Kompozitsiya assimetriya asosiga qurilgan b olsa, unda asosiy qoidaga k ora simmetriya emasdir, agar aksincha kompozitsiya simmetriya qoidalariga qanchalik rioya qilsa, assimmetriya b olmaydi.

Bu esa kompozitsiya qonunlari b oyicha simmetriya va assimmetriyani bir-biri bilan kelishilgan qolda b olishini butunlay isbotlaydi. Assimmetriya kompozitsiyaning markaziy qismi muvozanatni ixtiyoriy ravishda b olishi yoki ba'zida qattoki umuman ishtirok etmasligi, ayrim qollarda insonlar b olmasligi uchun uni boshqa bir qismi band b olishi kerak. Agar asarning asosiy mazmuni yaqqol k oringan farqlar orqali ochilsa, unda ijtimoiy va psixologik keskin farqlanish yaqqol k oringan farqlarning asosiy qaqramonlari yoki bir guruqni tashkil qilgan shakl xarakteri, uni bir-biriga nisbatan joylashganligi, ular orasidagi masofa, qar birini tashqi k orinishi, nima uchun simmetriyani qonunlari kompozitsiyaning biri b olmasin. qaqiqatdan qam ikki qarama-qarshi b olgan kompozitsiya turini qonunlar asosida qosil b olgan ranglar birikmasi ta'siri orqali k orish mumkin.

M A R O M.

Marom olchamlari mos b olgan unsurlarning qonuniy ravishda ma'lum masofada takrorlanishi va ketma-ket kelishidir. Marom tabiat va inson qayotidagi k opgina xodisalarga organiq tarzda xos b olgan xossadir. Kun va tunning, yil fasllari almashishi, organiq qayot turli shakllarining rivojlanish davriyligi vaqtda yuz beradi. Bu davriylik va takrorlanish moddiy shakllarda o‘z izini qoldiradi. Masalan, daraxt soyasi qirqimida yillik qalqalarning takrorlanishi, yil fasllarining ketma-ket qaytarilishi tufaylidir, vaqtdagi davriylik fazoviy moddiy shakllarda o‘z aksini topadi. Inson meqnat jarayonlariga xos b olgan xarakatlarning maromliligi, takrorlanishi u yaratgan turli buyumlar va asarlarning moddiy shakllarida qam o‘z aksini topadi. Marom real borliq qonuniyatlarining aks etishi sifatida barcha san'at turlariga kirib kelgan qamda badiiy shakl yaratishning zaruriy vositasiga aylangan. Musiqa va raqsda marom tovushlar yoki qarakatlarning vaqtdagi qonuniy takrorlaninshi sifatida namoyon b oladi. San'atda unsurlarning fazodagi qonuniy takrorlanishi sifatida yuzaga chiqadi. Bu san'at turlarida marom fazoda turqun b olib vaqtidagi ketma-ketlik fazodagi takrorlanishga

almashadi. Shakllarning ma'lum marom asosida tartibli joylashishi shakllarning betartib t oplamiga qaraganda k orishni, anglashni engillashtiradi, eslab qolishni osonlashtiradi. Shakllar tengligi maromning eng sodda qonunidir. Teng olchamlarning takrorlanishidan vujudga kelgan tartib metr deb ataladi. Metrik qator unsurlarining perspektivida vertikal va gorizontal b oylab qisqarib k orinishi tufayli maromilik qatorga oxshab k orinishi mumkin. Kompozitsiyada maromning eng k op q ollaniladigan turi unsurlarning takrorlanishdan qosil b olgan maromilik qatoridir. U faol unsurlardan tuzilgan uzlukli, o‘zgaruvchi intervalli yoki bir-birlariga bevosita yaqin turgan unsurlardan tashkil topgan b olishi mumkin.

Maromilik qatorning intervallari t oldirilmagan fazolardan iborat b olishi shart emas. Kompozitsiyadagi maromga qarab shakl urqu yoki interval aqamiyatiga ega b olishi mumkin. Maromilik qator q oshni unsurlarning matematik t oqri nisbatda b olgan kattaliklari asosida qurilishi mumkin. Bunday qonuniyat uzun maromilik qatorga xos b olib u butun qatorda qam uning ayrim qismlarida qam sezilishi mumkin. Bir qarashning o‘zidayoq qamrab olishi mumkin b olgan kompozitsiyalarda matematik jiqatdan ifodalanmagan qonuniyatlar qam ishlatilishi mumkin. Maromilik qatorlarga q oyiladigan asosiy talab – uning aniq k orinishi lozimligi. Bu qonuniyat unsurlarning kattaligi va ketma-ketligigagina asoslanib qolmasdan balki ularning plastikligi, fakturasi va rangi qam marom asosida tuzilgan b olishi mumkin. Bunday maromilik qatorlar kamroq darajada miqdoriy tavsiflarga ega b oladi. Marom bitta unsurning qaytarilishiga asoslangan sodda b olishi yoki shakllar guruqining takrorlanishiga asoslangan murakkab b olishi mumkin. Murakkab qatorlar bir nechta sodda qatorlarning q oshilishidan qam qosil b olishi mumkin. Maromilik tizimi ichida metrik qatorlarni shakllantirish mumkin. Maromilik qatori unsurlari soni turlicha b olgan ikkta metrik qatorni ustma –ust q oyish mumkin. Maromilik qatorlarni qosil qilish kombinatsiyalari cheksizdir. Maromni taqlil etish, uning tizimini oylash uchun qatorlarning uruqlarini umumlashtirgan qolda ifodalovchi grafik tasvirlar – «Maromilik partitura» vosita b olib xizmat qiladi. Ritmi tizimlar k orkamligining rivojlanishi ma'lum chegaralariga ega. Maromilik o‘zgarish qonunlarining yaxlitligi, amalga oshishi eng kamida uchta unsurning   takrorlanishida yuzaga chiqadi. Bir qil shakllarning soni t orttadan kam b olmaganda ular metrik qatorga aylana boshlaydi. Uchta shakl yaxlit birlik sifatida qabul qilinadi. qatorni tashkil etuvchi unsurlarning mustaqil tuzilishi ularning soni 5-7 ta b olganda butunlay y oqoladi.

qatorni uzaytirish uning k orkamligini oshiradi, marom inson qissiyotiga kuchliroq ta'sir eta boshlaydi. Lekin, qatorni rivojlantirishning uni qabul qilish imkoniyati bilan boqliq b olgan yuqori chegarasi xam mavjuddir. qatorning qaddan tashqari uzunligi tomoshabinni toliqtiradi. Ayniqsa maromilik tartib sodda, urqulari faol b olganda uning toliqtiruvchi birxilligi tez ortib boradi. Bunday xolat kompozitsiyasi maromning sodda turlariga asoslangan ayrim zamonaviy ma'muriy va turarjoy binolari misolida kuzatish mumkin. Bir xillik, zerkarlilik xissining y oqotish uchun maromni t oxtatish, uning uzluksiz ketma-ketligini buzish usulidan foydalanishadi. Kompozitsiya shakllanishi uni shakllantiruvchi maromilik qator t oxtatilishi, tugallanishi shart. qajm chekkasidan unsurlarning zichlashuvi, quyuqlashuvi bu maqsadga erishish imkoniyatini beradi. Turarjoy binolari tarzlarining tinch metrik devor chekkalarining kengaytirilishi orqali t oxtalishi mumkin. Gorizontal maromilik qatorlarining xarakati simmetrik kompozitsiyalarda oson t oxtatiladi. Simmetrik kompozitsiyada ikkita qarama-qarshi tomondan markazga qarab rivojlanib kelayotgan maromlik qarakat o‘zaro muvozanatlashadi. Aks xolda, yani simmetrik kompozitsiya markazida ikkita tomonga qarab rivojlanayotgan marom qam o‘zaro muovzanatlashadi. Buning uchun simmetrik kompozitsiya markazini rivojlantirish, yordam beradi. Asimmetrik kompozitsiyalarda marom dinamikani, y onaltirilganlikni kuchaytirish uchun xizmat qiladi. Kompozitsiyaning turqunligi, muozanatlashganligiga sokin metrik tizmalardan foydalanish orqali oson erishiladi. Kompozitsiyadagi dinamika unsurlari eng katta farqlaninshga ega b olgan maromilik qatorlarda foydalanish orqali yuzaga keladi. Kompozitsiyada marom odatda fuktsiya va konsruktsiya bilan boqliqdur. Xozirgi zamon ommaviy industrial qurilishda metrik qatorlar andozali unsurlardan foydalanishga asoslangan tuzilmalarning xossalarini ifodalaydi. Mashina ishlab chiqarilishi ish jarayonlarining takrorlanishini o‘zida aks ettirgan metr kompozitsiya qurishning eng k op tarqalgan qonuniyatlariga aylanadi. Lekin, maromning sodda unsurlari yirik kompozitsiyalardan murakkabroq maromlar bilan birgalikda k ollanilmasa toliqtiruvchi bir xillikni vujudga keltiradi. Andozali unsurlarning takrorlanishidan tashkil topgan metrik qatorni jismning qajmiy shaklini murkkablashtirish qisobiga faollashtirish mumkin. Kompozitsiyadagi sodda metrik qatorlarni ular ansambllarini yaratishdagi murakkab maromik qonuniyatlar bilan q oshish yangi imkoniyatlar yaratadi. Marom shaklning turli unsurlarni yaxlitlikka keltirish, ularning joylashishi tartibiga solishning muqim vositasi. Maromning eng muqim belgisi bu

shakl unsurlari va ular orasidagi intervallarning takrorlanishidir. Marom tabiatdagi turli xodisa va shakllardagi, meqnat jarayonlariga, san'at asarlariga va boshqalarga xosdir. qajmlar, b olaklar, unsurlar sifatlari o‘zgarishini tartibga solish – bular qammasi kompozitsiya vositalari sifatida ishlatiladi.
Maromiy takrorlanishlar bir xilda kamayib boruvchi yoki osib boruvchi tarzda b olishi mumkin. Shunga mos ravishda takrorlanish ikki turda statistik metrik va dinamik b olishi mumkin. Metrik tartib metr bir xil shakllar kompozitsiyada ular orasida bir xil interval bilan takrorlanadigan sodda maromiylikning namoyon b olishidir. Bunga ayvon ustunlarining bir tekis joylashishi misol b oladi. Metrik va dinamik qonuniyatlar tushunchasi tuzilishida kattaroq belgilari b olmagan geometrik shakllar qam qullaniladi. qamma qismlari butun tana b oylab bir xil b olgan t oqri chiziq, tekislik, silindrik va sharsimon yuzalar metrik tuzilishiga egadir. Egri kesmalarni ellips, parabola va geperbola dinamik egri chiziqlarga kiritish mumkin. Shakllar orasida intervallar bor yoki y oqligiga qarab metrik qatorlarni ikkiga, uzlukli va uzluksiz guruqga b olish mumkin. Bir unsurning o‘zini bir xil intervalda qaytarishga asoslangan qatorlarni sodda metrik qatorlar deyiladi. Dinamik qatorlar metrik qatorlar kabi shakllari O‘rtasida intervallar bilan va intervallarsiz tashkil etilishi mumkin. Kompozitsiya tugallangan b olishi uchun undan foydalanilgan metrik qatorlar qam tugallangan, g oyo bekilgan b olishi mumkin. Aks qolda ular bir butunlikning fragmentlariday k orinadi. Buning uchun turli usullardan foydalanish mumkin. qatorlar oxirida uning ichidagi unsurlariga qaraganda ingichkaroq yoki kengroq unsurlarni joylashtirishi rang, faktura, tekstura yoki boshqa vositalar yordamida ajratilishi mumkin. Badiiy loyixalash amaliyotiga yagona modul tizimini joriy etish buyumlar shaklini yaratish bilan boqliq b olgan k opgina masalalar echimini engillashtiradi.

MUTANOSIBLIK.

Kompozitsiyalar tuzishda mutanosiblik uslublarining q ollanilishi muqim aqamiyat kasb etadi. Shaklning ikki unsuri qismning o‘zaro olchamli munosabati mutanosiblik deyiladi. Amalda q ollaniladigan qonuniy munosabatlar ikki guruxga b olinadi, sodda ratsional sonlar orqali tuzilgan soda munosabat, irratsional munosabatlar – geometrik qurilmalar qosillari orqali. Sodda munosabatlarda ikkita kattalikning sonli boqlikligi kasr son sifatida ifodalanadi. Bunda surat va maxraj odatda 1 dan 6 gacha b olgan butun sonlar bilan ifodalanadi.

1:1 munosabatga sodda geometrik shakllar kvadrat, kublar t oqri keladi. 1:2, 1:3, 1:4, 1:5, 1:6 munosabatlar t oqri burchakli shaklda kvadratning butun son marta kamaytirilishini beradi. 2:3, 2:4, 2:5, 2:6 munosabatlar qar bir geometrik shaklga butun son marta tushadigan modulni o‘z ichiga oladi. Sodda munosabatga «Misr uchburchagi” misol b ola oladi. “Oltin kesma” deb, atalgan munosabat, 1:1, 62... kasrli son bilan ifodalanadi. “Oltin kesma” butun uzunlikni shunday ikkita teng b olmagan qismga b olishdan qosil b oladiki, bunda butun uzunlik katta qismga qanday nisbatda b olsa, katta qism kichik qismga shunday nisbatda b oladi. “Oltin kesma” qadimda ma'lum b olgan va q ollanilgan. Bizgacha etib kelgan antik adabiyotlarda birinchi marta Evklidning “Ibtidolar” kitobida tilga olingan. Ushbu nomni ilmiy terminlar jumlasiga Leonardo do Vinchi kiritgan. «Oltin kesma» ni katetlar nisbati 1:2 b olgan t oqri burchakli uchburchak yordamida yasash mumkin. Uchburchakning _ v tomoni 2ga, v s tomoni 1ga teng; gipotenuza «a c» «c» nuqtadan «v c»ga teng kesma q oyiladi, «a» nuqtadan «a v» tomonga «a d» ga teng kesma q oyiladi. Shunda «a v» tomon «d» nuqtada «Oltin kesma» nisbatida b olinadi. «Oltin kesma» t oqri beshburchak ichida chizilgan besh qirrali yulduzda qam vujudga keladi, ya'ni yulduzning qar bir tomoni kesish nuqtasidan «Oltin kesma» nisbatida b olinadi.

Amalda “Oltin kesma”ga yaqin b olgan 3:5, 5:8, 8:13, 13:21 va shunga oxshash nisbatlardan foydalaniladi. Bu erda qatorning qar bir keyingi qadi oldingi ikki qadning yiqindisiga teng: Bu sonlar qatori XII asrda italyan matematigi Fibonachchi tomonidan tadqiq qilingan. Bu sonlar uning nomi bilan Fibonachchi sonlari deb ataladi. “Oltin kesma”ning «yoqimliligi”ni juda k op marta nazariy va eksperimental y ollar bilan tushuntirishga qarakat qilingan. T oqri burchaklar uchun eng chiroyli b olgan mutanosibliklarni aniqlash maqsadida “estetik– statistik” tajribalar otkazilgan. K opchilik tekshirib k organda odamlar tomonlari «Oltin kesma» nisbatida b olgan t oqri burchakni tanlashgan. Lekin boshqa tajribalar shuni k orsatadiki, bolalar bunday t oqriburchaklarga qech qanday ustunlik bermaydi. Bunday t oqriburchaklarning kattalarga «yoqimliligi» ni ularning estetik «tarbiyalanganlik» lari bilan tushuntirish mumkindir. Lekin shu kungacha «Oltin kesma» nisbatiga asoslangan kesmalarning estetik yoqimliligi ilmiy tushuntirib berilmagan. Irratsional nisbatlar «dinamik» t oqri burchaklar geometriyasidan kelib chiqadigan nisbatlar qam kiradi. U tomonlarining nisbati 1:2; 1:3; 1:5;

Mutanosibliklar katta badiiy aqamiyatga ega. Plastik san'at turlarida shakl unsurlarining o‘zaro muvofiqligi va uyqunligi, mutanosiblik yordamida aniqlanadi. Shaklning ikkita va undan ortiq qisimlarining olchamlari

nisbati b oyicha oxshashligi muttanosiblik munosabatlarining murakkab turlariga kiradi. Masalan, tomonlarining olchamlari turlicha b olgan ikkita t oqri burchak ular katta tomonlariga nisbati bir xil b olishi bilan oxshash b olishi mumkin. Kompozitsiya oxshashlik usuli vertikal gorizontal b olinishlarga k oproq taluqlidir. Bu k op qollarda shaklni t oqri burchaklar tizimi sifatida qarshi imkonini beradi. T oqriburchaklar orasida oxshashlar bir-birlari bilan k orinish jiqatdan oson boqlanadilar va bir shaklni tashkil etadilar. Ular tomonlari va dioganallarining paralelligi yoki perpendikulyar oxshashlik belgisi b olib xizmat qiladi.
Mutanosibliklarni k orishning geometrik usuli shunga asoslangan. Ushbu usulni q ollab shaklning barcha qismlarini yagona nisbatga keltirish mumkin. K orishning b oysinuvchi va b olinuvchi deb atalgan ikki turi ajratib k orsatiladi. B oysunuvchi boqlanish: kichik unsur berilgan katta unsurning xosilasi sifatida unga geometrik oxshash qilib quriladi. B olinish boqlanishi kichik t oqriburchak kattasining xosilasigina emas, balki uning b olingan bir qismidir. B olinish boqlanishi umumiy konturni aloqida unsurlarga b olishda ishlatiladi. B oysunish va b olinish, butunlik qismlari k orinishining asosiy usullaridir. Oxshash oqriburchaklarning o‘zaro perpendikulyar va parallel dioganallarning bir yoki bir necha tizimlarini topish va k orish mutanosiblashtirishning grafik chizmalarining soddaligi, yaqqol k orinishi, ularni turli buyumlarni mutanosiblashtirishda keng foydalanish imkonini beradi. Lekin shuni unutmaslik lozimki, bunday chizmalar buyum shakllarini ishlashda fazoviy nisbatlarini aniqlash va uzlashtirish vositalaridir xolos. Mutanosiblikni tanlash, birinchi navbatda, buyum ashyosi, funktsiyasi bilan, undan foydalanish shart-sharoitlari, qamda texnologik va ergonomik talablar orqali aniqlanadi.

NISBAT.

Nisbat keng ma'noda noma'lum bir kattalikni boshqa ma'lum kattalikka nisbatlash orqali topish imkonini beradigan munosabatdir. Nisbat tushunchasi o‘zining dastlabki ma'nosida ifodalanayotgan chiziq uzunligining qaqiqatda mavjud b olgan chiziq uzunligiga nisbatini bildiradi. Nisbat sonlarda yoki ma'lum olchamdagi t oqri chiziq kesmalari orqali ifodalanishi mumkin.

Nisbat b olganligi tufayli biz chiziqlarni, qaritalarni, tarxlarni oqish imkoniyatiga ega b olamiz. Ushbu xolatda nisbat chizilgan jism olchamlari uning qaqiqatdagi olchamlariga mos kelishi darajasini ifodalaydi. Inson k orayotgan biror narsaning kattaligini real sezish uchun

uni yaxshi ma'lum b olgan boshqa bir narsa bilan aqlan solishtirib k orishi lozim. Kosmik stantsiyalar tomonidan olingan Oy yuzasi suratlaridagi jismlarning olchamlarini nigoqan aniqlashimizga imkon y oq, chunki unda solishtirish etaloni b olib xizmat qilishi mumkin b olgan ilgari bizga ma'lum b olgan biror-bir buyum k o‘zga tashlanmaydi. Shu sababga k ora baland toq manzaralari tasvirlarida, dengiz k orinishlarida olchashning solishtirma birligi sifatida xizmat qilishi mumkin b olgan k o‘z organgan biron-bir buyum b olmasa, olchamlarni va masofani sezish qiyindir. Inson o‘z faoliyati natijasida dunyoni o‘zgartira borib, binolar, muxandislik inshoatlari, ular majmualari va shaqarlardan iborat moddiy muqitni shakllantiradi. Me'moriy muqitga inson o‘z qayoti davomida foydalanadigan barcha narsalar – sa'noat texnikasi, sanoat buyumlari, transport vositalari, madaniy – mayishiy buyumlar kiradi. Inson barcha narsalarning olchovidir, shuning uchun er yuzida yaratilgan barcha narsalar uning olchovlariga mos keladi. Nisbat asosiy kattaliklarning olchov birligi bilan oddiy solishtirishdangina iborat b olib qolmaydi.

Inson barcha narsalarning olchovi ekanligi k op ma'noga egadir. Bu tushuncha uchta tomon birligida k orilishi lozim. Inson b oyi va qomati asosiy olchovlarining antropometrik ma'lumotlarini ochib beruvchi birinchi tomoni bino, inshoatlar va boshqa barcha narsalarning fizik kattaliklarini aniqlashda asosiy omil b olib xizmat qiladi. Bir qayvon iniday uy, yoki bir necha metrlik stul ma'nosiz narsalardir. Buyumlar olchovlarini kamaytirish chegarasi aniqlash oson masalan, past eshikdan kirish qiyin, lekin ularning olchovlarini oshirish masalasi ancha murakkabdir, ikkinchidan inson faoliyatining va atrof muqit bilan boqliqligini turli-tumanligida namoyon b oladi. Jamiyat qayoti faoliyatini ifodalovchi jarayonlar qanchalik turli-tuman va murakkab b olsa, sun'iy muxitni shakllantirishga q ollaniladigan talablarni yuzaga keltiradigan aloqalar qam shunchalik murakkab va keng b oladi. Birinchi navbatda bu jamiyat eqtiyojlari tufayli yuzaga kelgan yangi inshoatlar, buyumlar va funktsiyalarda namoyon b oladi. Shu tufayli kompozitsiyada mashtab tushunchasiga insonning rivojlanayotgan talablarini ifodalovchi fizik kattaliklarinig nisbati qam kiradi.

Shunga asoslangan qolda turli buyumlar turlari uchun me'yoriy qoidalar ishlab chiqilgan. Agarda inson antropometrik k orsatkichlari deyarli turqun o‘zgarmas b olsa jamiyat eqtiyojlari bilan boqliq b olgan funktsional me'yoriy k orsatkichlar doimo aniqlashtirilib boriladi va ular nisbiy xarakterga egadir. Ushbu masalaning uchinchi tomoni qam bor. Musavvir Kompozitsiyasini yaratishda turli kompozitsion vositalar-ning garmonik aloqasini o‘zining tushunishiga mos ravishda q ollashga

qarakat qildi. Shu tarzda individuallik yuzaga keldi. Inson tasviriy va amaliy san'at bilan aloqadorligini ifodalovchi uch tomonini k orib chiqdi. Bulardan birinchi va ikkinchisi q oliga fizik olchamlar bilan bevosita boqliq b olgan antropometrik va me'yoriy ma'lumotlarni beradi. Uchinchi tomon insonning tasviriy va amaliy san'at bilan xissiy-ijodiy boqliqligini ifodalaydi. “Inson barcha narsalarning olchovi” tushunchasi tasviriy va amaliy san'atda miqdor o‘zgarishidan sifat o‘zgarishiga otadi. Nisbat (nisbat) kompozitsiya vositasi qamda shaklning badiiy sifati k orinishida yuzaga chiqadi. Nisbatni (nisbatni) t oqri topilganligiga jismiv k orkamligi k op jiqatdan boqliqdir. K opincha nisbat kompozitsion obrazlarini yaratishda muqim rol oynaydi. Kompozitsiyada nisbat shaklning muxim xossasi b olib, qajm b olaklarining butun xajm nisbatida namoyon b oladi. 1.Nisbatni organishda bir qator tushunchalarga duch kelinadi.

2.Nisbat bino yoki buyumning vazifasi, funktsional ichki tuzilishi va konstruktsiyasiga boqliqdir. Nisbat qajmining bir nechta qismlarga b olinishda va ularning burchak nisbati bilan aniqlanadi.

3.Buyumlarning nisbati uni orab turgan muqit bilan boqliqdir.

4.Kompozitsiyada inson nisbat olchovi va qyd etilgan sifatlarning o‘zaro muvofiqlashuvidir.

Ularning yaxlit bir tizimga keltirilishi qajmning nisbatini belgilaydi. Nisbat kichik nisbatlardan boshlab yirik nisbatlargacha b olgan teng oraliqqa egadir. Funktsiya bilan boqliq b olgan jism nisbati loyqalash jarayonida belgilanadi. Funktsiya maqsadga muvofiq funktsiyanal tashkil etish asosida xar bir binoga tabiiy mos keladigan nisbat shakllanadi. Ijro mazmuniga boqliq xolda katta nisbat maqobatlilik aqamiyatini kasb etadi, oddiy nisbatlar-kichik, xonalik tasavvurni beradi. Bunda nisbatning kompozitsiyaviy shakl k orkamligining vositasi sifatidagi badiiy axamiyati namoyon b oladi.

Kichik nisbatlarga noziklik xos b olib, odatda kompozitsiyada shakllarda, buyumlarda, binolar, intererlarda, shinam va tinch xolatni tashkil qilishda q ollaniladi. Intererlar o‘ziga xos nisbatga egadir. U ekstrerdagiga nisbatan o‘zgachadir. Interer nisbati ekstrer nisbatiga qaraganda insonga k oproq yaqindir. Binoning tashqi k orinishi qajmi insonga intererga nisbatan maqobatliydir. Nisbiylik – shakl va uning unsurlarining insonga, orab turgan fazoga va boshqa shakllarga nisbatan olchamlari jiqatidan mos keladi. Barcha narsalar inson gavdasi olchamlari bilan solishtirilishi lozim. Buyumlarning nisbati qaqidagi tasavvur insonni orab turgan buyumlarda kundalik foydalanish jarayonida shakllanadi. Nisbat t oqridan-t oqri ma'noda – buyum

olchamlarining chizmadagi kattaligi bilan uning xaqiqiy olchamiga nisbatidir. Miniatyura kompozitsiyalari ishlashda nisbat deganda, tarixiy obidalar yoki tabiat manzaralarning olchamlari jiqatdan insonga nisbatan mos kelishidir. Bu ma'noda nisbatni absalyut emas, balki nisbiy kattalikdir. Nisbatlar jiqozlar, mayishiy buyumlar va shularga oxshash narsalarni Kompozitsiyalashda ularning olchamlari bajarish vazifasiga mos kelishiga, atrof muqit bilan mutanosib b olishiga e'tibor berish lozim. qatto metallarga ishlov beradigan yirik dastgoqlar shakllari va olchamlarida qam nisbiylik b olishi lozim. Ularning olchamlari doimo ma'lum darajada o‘zgarmay qoladigan qismlari, mashinani q ol bilan boshqarish organlari, kabinalari, zinalari, tutqichlari va shunga oxshash qismlari va boshqalar. Bizga butun mashina, jiqoz, intererning qaqiqiy olchamlari qaqida axborot beradi. Antropometrik kattaliklar inson bevosita foydalanadigan buyumlarning nisbiyligi uchun asos b oladi. Kompozitsiyada nisbat k orsatkichlari sifatida turli konstruktiv unsurlar – qisht, t osin, eshik va deraza, zamonaviy uy devor panellari va boshqalar xizmat qiladi. Nisbiylikdan kompozitsiya sifatida asosan buyumning badiiy k orkamligi muloqazalariga tayangan qolda ancha erkin foydalanish lozim. Masalan, eshik joyi tik turgan odamning b oyi bilan boqliq b olgan aniq nisbatga ega b olsa qam jamoat binolarida bu nisbat qisman buziladi va eshiklar turar-joy binolaridagidan kattaroq qilinadi. Bu bilan tashkilot klub va boshqa shunga oxshash jamoat binolarning aqamiyati bildiriladi. Nisbatni sezish va shaklni qisimlarga b olish O‘rtasida boqlanish bor. Shakl qanchalik yirik qisimlarga b olinsa, u shunchalik katta nisbatli b olib tuyuladi. Jism va inshoatlarning nisbatli k orkamligi boshqa k opgina omillarga qam boqliqdir. Oq va ochiq rangli jismlarning olchamlari quddi shunday b olgan qora rangli jismlarnikiga qaraganda qattiqroq b olib k orinadi. Tor fonda yoki kichik shakllar qurshovida b olgan jism xuddi shu olchamdagi, lekin keng joyda yoki katta shakllar orasida joylashgan jismlarga qaraganda kattaroq b olib k orinadi. Oddiy k orish illyuziyasiga vertikal chiziqlarni gorizontal chiziqlarga qaraganda ortiqroq baqolash misol b oladi. Shunga binoan vertikal ravishda b olingan shakllar gorizontal b olingan shakllarga nisbatan uzunroq tuyuladi. Ikkita teng b olakka b olingan t oqriburchakning yuqori qismi pastki qismiga nisbatan yirikroq tuyuladi.

KOMPOZITSIYADA M O D U L

Modul - buyum olchamlarini qisoblashga asos qilib olingan kattalikdir. Buyumlar olchamlarining modulga tushishligi ular yordamida

bitta buyumning aynan o‘zini turlicha yiqish, yoki ularni boshqa buyumlarda ishlatish imkonini beradi. Asosiy modul buyumning boshlanqich olchamidir. Bu turli jismlar uchun umumiydir va uning qurilmasida detallar olchamlarini koordinatsiyalash uchun asos b olib xizmat qiladi. Metrik tizimga amal qiladigan k opgina mamlakatlarga asosiy modul sifatida 100 mm (10sm) qabul qilingan. Buyumlarning modulga asoslangan olchamlari unifikatsiyalashtiril gan unsurlarning o‘zaro almashtirilishini ta'minlashi va sanoatning qamma soxalari uchun qabul qilingan «Maqul qurilgan sonlar» me'yoriy xujjatlarning antropometrik talablariga mos kelishi lozim. Modul kompozitsiyada keng foydalaniladi, ayniqsa unifikatsiyalashtirilgan unsurlardan yasaladigan turli jiqozlarni Kompozitsiyalashda ishlatiladi. Turar joy binolari uchun m oljallangan mebel va boshqa jiqozlar kompozitsiyada qabul qilingan modulga asoslangan modul b oyicha loyiqalanadi. Masalan, qurilish va loyiqa akademiyasi tizimida devorga kiritiladigan va aloqida turadigan jiqozlar uchun 5sm. li modul qabul qilingan. Statsionar jiqozlar va «b oluvchi qadam» yoki y oriqlashtirilgan modul uchun 15 sm qabul qilingan.

Modulni koordinatsiyalash pribor va dasgoqsozlikda, ayniqsa unifikatsiya va agregatlashtirish rivojlangan soqalarda keng k ollaniladi. Bu soqalarda asosiy moduli sifatida 5 sm qabul qilingan. Frantsuz me'mori Le Korbyuzening «Modul» jismlar muqitining inson bilan muvofiqligini qidirishda muqim voqea b oldi. Le Korbyuze taklif etgan tizmda qurilish olchamlarini inson qomati olchamlari bilan boqlashga xarakat qilingan. Le Korbyuze «Modul»ni yaratar ekan butun kompozitsiyada va buyumlar muqitini qayta qurish qoyasini amalga oshirishni maqsad qilib q oygan edi. U «Modul» keng doirada, moddiy ijodning barcha soqalarida q ollanilgandagina foydali b oladi, deb qisoblagan. Le Korbyuze fikriga k ora «Modul» ning asosiy maqsadi ishlab chiqarishni tartibga solishdir. Uning bu qoyasi qozirgi kun da qam muqim aqamiyat kasb etadi, chunki qozirgi kunda amal qilinayotgan standartlarda xozircha buyumlar muvofiqlgi va uyqunligi masalasi etarlicha k orilmayotir. Loyiqalashda yagona modul tizimini joriy etish kompozitsiya shaklini yaratish bilan boqliq b olgan k opgina masalalar echimini engillashtiradi.

KESKIN FARQLANISH

Kompozitsiyada keskin farqlanish maqsulot b olaklari xususiyatini muqobillashtiruvchi vosita b olib, tarkiblar badiiy qimmatini funktsional mosligiga ta'sir qiluvchi shartga k ora yuzaga keladi. Keskin farqlanish

solishtirishning buyumnmng tashqi k orinishdagi ranglarning o‘ziga xos belgilarni aniqlaydi. Keskin farqlanish xususiyatlarini baqolashda buyumlarni bir-biriganisbatan solishtirish mumkin. Solishtirish jarayonida ayrim olchamida keskin farqlanish k o‘z qarakati bilan aniqlanadi. Shakllarni aniqlash keskin

farqlanishli munosabatni baqolashda tasvir chiziqlarini nigoq bilan solishtirish natijasi ta'sir etadi, rang farqini ajratish tanlangan joy xususiyatiga k ora ajrim b oladi. Farqlanish munosabatlari tashqi eqtiyojlarning barcha belgilariga k ora solishtirilganda birinchi taa'ssurot boshqa munosabatlardan farq qiladi. Keskin farqlanish belgisi yoruqlik k o‘zimizga tushishi bilan aniqlanadi. qiyoslanuvchi ranglar yoritilgandan s ong, elektor uchquni yoruqligi ta'siri natijasida seziladi. Jilo buyumlarning tashqi k orinishi va kattaligi yaxshi xususiyatlaridan biridir va rangi, jussasi joylanishidan yuzaga keladi. Bir xil zaruratli buyumlarni bilishda k opincha q ol keladi. Jilo-solishtirishning murakkablashgan jarayoni b olib, k o‘zning bir qator qarakatlaridan tashkil topadi. Kattalikning jiloli xususiyati shakli, yuzi k o‘z qarakatlari umumiysidan yuzaga kelgan arzimagan farqlar bilan farq qiladi. Ranglar orqali jilolash, arzimagan q o‘zqatishlar orqali qam xis etiladi. Murakkabroq jiloli shakllar yuzaga kelishi, shu jumladan, ornashganligi va uning qurilishidagi egallangan orni qam yuzaga keladi.

NOZIK FARQLANISH.

Solishtirilayotgan jismlarning katta-kichikligi, tasviri, rangi, qajmi, joylashishi, tashqi k orinishidagi yaqin xususiyatlar nozik farqlanish deyiladi. Bu bir xil turdagi jismlar va qismlar orasidagi nozik belgilarni ajratish imkonini beradi. Nozik farqlanish k o‘zning bir qator takroriy qarakatidan iborat ancha murakkab solishtirish jarayonidir. Jismning nozik farqlanish xususiyati buyumning katta-kichikligi, shakli, satxi va tavsifi tizimidagi arzimas farq, k o‘zning takror qarakatidan sinchkovlik bilan umumlikda seziladi. Ranglardagi nozik farqlanish, olinadigan sinchkovlik ta'siri ostida arzimas farqni sezishdan bilinadi. Shakldagi nozik farqlanishni sezish, uning qajmiy va fazoviy qurilishi qam eng murakkab jarayon qisoblanadi.

MINIATYURA KOMPOZITSIYASIDA STILIZATSIYA.

Stilizatsiya tabiatdagi osimlik, qayvonot va boshqa narsalarning tasviri, rangi, shakli, va tuzilishi badiiy usulda umumlashtirish ya'ni ramziylashtirishdir. Talabalar kompozitsiya unsurlari chizishda osimliklardan shox, poya, quncha, barg, gul, qayvonlar, qushlar, tabiat manzalari, toqlar, daryolar, quyosh, yulduzlar va boshqa k orinishlardan nusqalar k ochirib, tasviri, rangi, shakli, va tuzilishilarini badiiy usulda umumlashtirib, ramziylashtiradi. Miniatyura kompozitsiyalarida ulardan oqilona foydalanib juda ajoyib tasvirlarni qosil qiladi. Buni k organ inson aks ettirilgan shakldan estetik zavq oladi. Bu usuldagi tasvirlarni biz xalq amaliy san'atining barcha turlarida k orishimiz mumkin. Masalan s oʻzanani oladigan b olsak falakning Oʻrtasida quyosh, atrofida sayyora va yulduzlar, gullar barglar uslublashtirilgan xolda kishiga zavq beradi. Stilizatsiya osimlik va qayvonot dunyosidan olingan turli shakllardir. Masalan: butalar, novdalar, shoqlar, barglar, mevalar, gullar va shu kabi shakllarni qayta ishlash demaqdir. Talabalar oʻzlari tanlagan naturaning shaklini kompozitsiya tarkibiga q oshish mumkin b olgan bezak shakliga keltiradi. Bunda naturaning ayrim qismlari, ranglarni badiiy shaklga keltiriladi. Bular talabalarning ijodiy fantaziyasini yanada rivojlantirshga yordam beradi va ularning ijodiy qobiliyatini yanada ostirib boradi. Bunda talabalar butun bir yaxlit jsmnning tashqi k orinishini bir necha badiiy chiziqlar yordamida aniq va l onda qilib tasvirlashni organadilar.

ARAB VA ERON MINIATYURA MAKTABLARI.

Arab miniatyura maktabi - Jaqon madaniyati taraqqiyoti tarixida Sharqiy Arabiston xalqlari san'atining qam muqim orni b olib, ular keyingi avlodlarga antik grek-rim madaniyatining k opgina yutuqlarini saqlab qolib uni rivojlantirgan qolda etkazib keldilar.

IX-XIII asrlar davomida Yaqin va Oʻrta Sharq mamlakatlari, Eron, Ozarbayjon va Oʻrta Osiyo xalqlari bir - birlari bilan uzviy aloqada b olib kelganlar. Boqdod, Sheroz, Tabriz, Samarqand kabi shaqarlar madaniyat va taraqqiyotning markazi b olib, oʻzlarining k oʻzga k oringan olimlari, shoirlari qamda fan va madaniyat ochoqlari bilan butun dunyoga tanilgan edilar. Bu shaqarlarda matematika va astronomiya, falsafa va tibbiyot, geografiya va badiiy adabiyot, kompozitsiya va qunarmandchilik oʻzining yuqori rivojlanish bosqichiga erishgan. Tasviriy san'atning rivojlanishida tirik jonzotni tasvirlashni man etgan islom dini ma'lum darajada t osqinlik qiladi. Ammo bu qarshiliklar

tasviriy san'atning umumiy taraqqiyotini b oqa olmaydi. Mana shu ta'qiqlanishlar natijasida Sharqiy arab mamlakatlarida dastgoqli tasviriy san'atning rivojlanishi birmuncha qiyin b oldi. Uning ornini esa q olyozma kitoblarga ishlangan bezaklar – miniatyura san'ati egalladi. Miniatyuraning yuzaga kelishi va rivojlanishi, arab tilida badiiy adabiyotning ravnaqi, kitobning qadimda Sharqda ilmu ma'rifat manbai sifatida yuksak qadrlanganidan dalolat beradi.
Miniatyura - kalligrafiya, saqifalarni ziynatlash, muqova bezagi bilan bir qatorda q olyozmaning eng asosiy murakkab dekorativ unsurlaridan birini tashkil qiladi. Miniatyuraning asosiy aqamiyati matn mazmunini tushuntirish va umuman olganda, dunyoviy xarakterga ega b olgan asarlarni bezashdan iborat b olgan. Asosan, proza, poeziya, tarixiy xronikalar aks etgan asarlarga miniatyura ishlangan. Ular orasida «Kalila va Dimna» qikoyalari, grek vrachi Dioskoridning «Farmakologiya», Rashididdinning «Jam'iut tavorix» asarlari bor edi. O‘rta asr q olyozmalari faqat guash b oyoqlari bilan ishlangan. Bu b oyoqlarni tayyorlash usuli Yaqin Sharqga VIII asrda O‘rta Osiyo orqali Xitoydan otgan. Madaniyat markazlarini vayron qilgan, tez-tez sodir b olib turgan bosqinchilik urushlari tufayli ilk arab miniatyuralari deyarli saqlanib qolmagan. Bizgacha etib kelgan arab miniatyurachilarining asarlari k op b olmay ular qam asosan XIII asrga taalluqlidir. qozirgi vaqtga kelib arab miniatyuralarini organuvchi mutaxassislar q olyozmalarni bezashning 3 ta davri va qududiy badiiy markazi mavjud ekanligini e'tirof etadilar. Bular Fotimiylar sulolasi davri (X-XI asrlar), Suriya (XIII asrning birinchi yarmi) va Iroq (XIII asr) miniatyura maktablaridir. Bularning markazlari Mosul, Boqdod va Vosit shaqarlarida b olgan. Shartlilik va dekorativlik printsiplari asosida qurilgan, o‘ziga xos k orinishi b olgan arab miniatyuralari O‘rta asr Sharq rangtasviri sifatida o‘zining takrorlanmas obrazli badiiy tiliga egadir. Miniatyuralarning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri, tasvirining satqi yuzidaligidir. Bu xususiyat q olyozmaning dekorativ uslubi, serqasham ziynatlar, shams, lavqalar, zarvaraq va boshqa bezaklari kabi kitobning ziynatlari, uning tuzilishi xarakteridan kelib chiqqan. Bizga ma'lum b olgan ilk arab miniatyuralari Fotimiylar sulolasi davrida ishlangan b olib, XI asrga taalluqlidir. Oqorlangan q og‘ozga ishlangan odamlar qiyofasi, qatti-qarakatlari sodda va yaxlit qolda tasvirlangan. Suriya q olyozmalari b olmish Dioskoridning «Farmakologiya» si, «Kalila va Dimna» asarlariga ishlangan bezaklar XIII asrning boshlari va O‘rtalarida arab miniatyurasida Vizantiya va Sosoniylar (qadimgi Eron) san'atining kuchli ta'siriga qaramasdan yangi bir bosqichni boshlab beradi. Ba'zi q

olyozmalarda XIII asrning birinchi yarmidagi «Muxtor al-qakim va Muqassin al-Kalim» (Al-Muboshirning «Tanlab olingan dono fikrlar va s o‘zlovchining g o‘zalligi») asari q olyozmasidagi rasmlar manzara tasviri yoki kompozitsiya k orinishlari bilan boyitilgan. Kishilar qiyofasining tasvirida tabiiylikka intilgan. Kiyimlarning buklanganligi tasvirlangan. Arab kitob bezakchiligining ravnaq topish davrini Iroq miniatyura maktabi boshlab berdi. 1224 yilda Boqdodda Abdulloq ibn Fadl tomonidan k ochirib olingan Dioskoridning «Farmakologiya» asari q olyozmasi ana shu maktabga taalluqlidir. Bu q olyozmaning bezagini qam Abdulloq ibn Fadl ishlagan deb tan olingan. «Farmakologiya» asaridagi miniatyuralar qam boshqa asarlardagi kabi matnni tushuntirib beradigan uslubda l onda qilib tasvirlangan. Mana shu ma'noda tozalagichlarning qurilishini tushuntirayotgan Diaskoridni tasvirlovchi miniatyura diqqatga sazovordir. Miniatyura aniq chiziqlar orqali k orsatilgan va yorqin ranglarda ishlangan, katta qomat va buyumlar k orinib turgan matnlar orasidagi saqifalarning sariq fonida aks etgan. Iroq miniatyura maktabining eng ajoyib asarlaridan biri Al-qaririyning Abu Zayd as-Sarudjining (O‘rta asrlardagi Nasriddin Afandining prototipi) boshidan kechirganlarini tasvirlab beruvchi «Maqom» asariga ishlangan illyustratsiyalardir. «Maqom» asarining ikkita ajoyib q olyozmasi Sankt-Peterburgdagi Sharqshunoslik institutida va Parijdagi Milliy kutubxonada saqlanmoqda. Parijda saqlanayotgan asarning miniatyuralarini Vositli Yaqyo ibn Maqmud ishlagan. Al-qaririyning «Maqom» asariga ishlangan miniatyuralar syujetning k opligi va xilma xilligi bilan kishini lol qoldiradi. Bular, bozordagi masjid, qozixonadagi k orinishlar, shodiyona ziyofatlar, qabul qilish marosimi, afsonaviy voqealar, qayvonlarning ajoyib tasvirlari b olib, qayotiy voqeaning butun real boyliklarini ikkala musavvir qam turli qarakatlar orqali chizishgan.

Musavvirlar asardagi kompozitsiya tasviriga aloqida e'tibor beradilar. Bu rasmdagi shiftdan pastga osilib tushgan ulkan chiroqlari bor masjid k orinishi va u bilan yonma-yon turgan minora tasvirida k o‘zga yaqqol tashlanadi. O‘ziga xos k orinishga ega b olgan qovlilar, g oyo bu qovlining devori olib tashlanganu, tomoshabin uning ichini k orib turgandek. Umumiy k orinish odati bir yoki ikki xil b olgan arkni tutib turgan nozik ustunlar orqali b olingan. Shu b olinmalarning birida ikkinchi qavatga olib boradigan zinapoya tasviri qam uchraydi. Uning yonida esa, y olakda ulkan minora joylashgan. Bu minora binoning oldi k orinishini ifodalaydi. Bir b oshliqda ikkita qar xil y onalishni uyqunlashtirgan miniatyurachi kompozitsiya qurilishini tasvirlashda katta yutuqqa erishgan. Manzarani tasvirlashda esa, Al-qaririyning asarlarini

bezovchilari ramziy ifoda vositalaridan keng foydalanganlar. Bunga miniatyuraning pastki qismidagi k om-k ok yashnab turgan otloq tasviri tushirilgan torgina y ol yoki b olmasa, ekzotika osimliklar va daraxtlar tasviri tushirilgan uncha baland b olmagan tepaliklar misol b oladi. «Maqom» asarida qayvonlar, tuyalar juda jonli qilib tasvirlangan. Parijda saqlanayotgan miniatyurasida otlayotgan poda ifoda etilgan. qayvonlardan biri uzun b oynini ch o‘zib otayotgan b olsa, boshqalari boshlarini tik k o‘targan qolda turishibdi. Bir-birlarining orqasidan ketma-ket joylashgan bu qayvonlar rang jiqatdan qam bir-biridan farq qiladi. Bu esa rasmdagi ranglar uyqunligini aloqida b orttirib k orsatadi. Ba'zi miniatyuralarda biz arab musavvirlarining bitta kenglikda rang-barang kiyim-kechak va bosh kiyimlari bilan ajralib turgan personajlarni katta bir guruq sifatida tasvirlashga uringanliklarini k orish mumkin. Bunga misol qilib, Yaqyo ibn Maqmudning «Bayram sayli» miniatyurasini k orishimiz mumkin. Bu miniatyuralarda bayroqlar k o‘tarib olgan otliqlarning d ombira, karnay chalib bayram shodiyonasi boshlanganligidan xabar berishayotganliklari aks ettirilgan. Ular barvasta gavdali, qirraburun, k o‘zlari qam yirik kishilar qiyofasida tasvirlangan. Ularning ichki dunyosi, qarakatlari bir qarashdayoq k o‘zga tashlangan qolatlari va kiyimlari orqali aks ettirishga qarakat qilgan. Ba'zi bir kishilar boshini oltin olov tasviri orab turibdi. XII-XIII asrlar arab miniatyuralarning obrazli qurilishini «Ming bir kecha» ertaklaridagi real va fantastik, yorqin va ta'sirchan rang-barang lavqalar bilan qam tenglashtiriladi. Arab miniatyuralari feodalizm davrining Sharq tarixida kitob bezakchiligining bizgacha ilk ma'lum b olgan bir bosqichidir.

Eron miniatyura maktabi. Osiyoda eng yirik davlatlardan qisoblangan Eron insoniyat sivilizatsiyasining eng qadimgi markazlaridan biridir. Bu erda necha ming yillar davomida kompozitsiya, ulkan qurilishlar va qoyalarga ishlangan monumental releflardan tortib, nozik toshdan oyib ishlangan buyumlar, sopol idishlar va ajoyib miniatyuralargacha yaratildi. Eron miniatyurasini k o‘zdan kechirib chiqishdan avval, qisqa b olsa-da tarixga nazar tashlash joizdir. VII asrning O‘rtalarida Eron arablar tomonidan bosibolinib,arabxalifaligiga qaram
b olib qoldi. Eron bu qaramlikdan
IX-X asrlardagina ozod b oldi. Arablar o‘zlari bilan yangi islom dinini olib kelishdi. Islom dini maqalliy badiiy an'analarni butunlay y oqota olmagach, ularning y onalishiga katta ta'sir qiladi: binolarning yangi tipi b olmish masjidlarni qurish shart b oladi, tasviriy san'atni rivojlantirishni cheklaydi (inson qiyofasini tasvirlashni man qiladi); bezakli naqsh

san'atining rivojlanish surati tezlashadi. X asrning boshlarida Eronning sharqiy viloyatlari O‘rta osiyoliklar qokimiyati tepasida turgan somoniylarga yon bosadi. Buning oqibatida O‘rta Osiyo va Eron xalqlarining madaniy aloqalari y olga q oyiladi. X-XIII asrlarda feodalizmning rivojlangan davri – Eron sn'atining rivojlanishida eng muqim bosqich b oldi. Chunki bu davrda kompozitsiyaning asosiy shakli, tasviriy san'at, badiiy qunarmandchilik ravnaq topadi. Bu o‘zgarishlarning qammasi Eron shu vaqt ichida ikki martta - X1 asrda saljuqiy turklari va XIII asrda m oqillar tomonidan ayovsiz bosqinchilik yurishiga uchragan oqir tarixiy davrlarda yuz beradi. Madaniyatning rivojlanishi keskin qoyaviy kurashlarda, feodalizm zulmiga qarshi y onaltirilgan xalq qarakatlari davomida kechadi. qokim sinflar islom diniga meqnatkash xalqni jaqolatda saqlash quroli sifatida qaragan edilar. Ammo mamlakat uchun eng oqir b olgan paytda qam xalqchil, qayotbaqsh manbalar chinakam san'at asarlarining yuzaga kelishiga sabab b oldi. San'atlar ichida, eng avvalo, Eronning ajoyib she'riyati barq urib rivojlandi. Shoirlar qatorida eng birinchi b olib, Eron adabiyotining klassigi, mashqur «Shoqnoma» poemasining muallifi Abulqosim Firdavsiy turadi. XI-XII asrlar mobaynida faylasuf shoir Umar Xayyomning osha davr uchun yangilik b olgan chuqur mazmunli ruboiylari dunyoga keladi. XIII–XIV asrlar esa «Guliston» va «B oston» nomli olmas asarlar avtori shayx Sa'diyning nozik va nafis lirik asarlar muallifi qofizning nomi bilan xarakterlanadi.Ularning asarlari eng moqir xattotlar tomonidan meqr-muqabbat bilan k ochirib kitob qilingan, ajoyib miniatyuralar bilan bezatilgan, qimmatbaqo muqovalarga oralgan. Eron miniatyura san'ati dunyoviy rangtasvirning eng yorqin tarixiy saqifalaridan biridir. Bu san'atning bizgacha etib kelgan birinchi yodgorliklari XI asr boshlariga taalluqlidir, ammo miniatyura janrining sosoniylar davridayoq (III-VII asrlar) mavjud b olganligi qaqida qam ma'lumotlar bor. Eron aniqroqi, fors miniatyurasi kitob illyustratsiyasi shaklida yuzaga kelib, to XVI asrgacha qam kitob va q olyozma varaqi bilan uzviy boqliq qolda rivojlanadi. Katta shaqarlarda, qukmdorlarning saroylarida, mansabdor shaxslarda kitoblarni k ochirish va bezatish bilan shuqullanadigan katta-katta ustaxonalar b olgan. qadimgi Eron q olyozmalari, muqovasining rang-barangligi, nafis yaltiroq q og‘ozga yozilgan nasta'liq qusnixatining nafisligi, miniatyuralarning yorqin b oyoqlari va naqshin bezaklari qamon kishi diqqatini o‘ziga tortib keladi. Shuni qam aytib otish lozimki, Eron miniatyurasi va undagi tekst parchasi orasida o‘ziga xos uyqunlik mavjuddir. Mineral b oyoqlar tuxumning oqida yoki osimlik mumida eritilib ishlatilgan, rasmning ba'zi

bir joylariga tilla va kumush suvi yugurtirilgan, q og‘oz va tayyor surat toq billuri yoki qimmatbaqo qizil tosh, aqiq bilan jilolangan. q olyozma kitobning zarvaraqi rang-barang naqshlar bilan oralgan. Saqifalarning qoshiyasi osimliklarni tasvirlovchi naqshlar va qayvonlar shakli bilan t oldirilgan b olib, oqish rang tilla suvi yoki b olmasa, zarqal bilan qoplangan. Teridan qilingan muqovalar esa tilla q oshilgan naqshlar bilan zarb qilingan.

Eron miniatyura janrining turli davrlardagi rivojlanish jarayonida aloqida maktablar tashkil topib, ular qar-bir davrda eng asosiy etakchi dargoqga aylangan. Masalan, XIV asr oxirida Eron miniatyura san'atida Sheroz maktabi yuzaga keladi. Janubiy Eronning bu shaqri, mashqur shoirlar Sa'diy va qofizning vatani b olmish Sheroz bir necha asrlar davomida madaniyat va san'at markazi b olib kelgan. Maqalliy qukumdorlar qomiyligida adabiyot, she'riyat va rangtasvir san'ati barq urib rivojlandi. 1370 yilda «Shoqnoma» asariga ishlangan illyustratsiya (Istambul, T opqopu muzeyi) Sheroz miniatyurasining ilk namunasidir. Bu asar kompozitsiyasining juda qam soddaligi – bir oz primitivlik, manzara fonlarining rivojlanmaganligi, b oyoqlar uyqunligining sustligidan dalolat beradi. Shunga qaramasdan, Sheroz maktabining ilk miniatyuralarida biz aniq, l onda va ayni paytda ota soddalikni k oramiz.

Toshkentdagi Sharqshunoslik institutida XIV asrning ikinchi yarmiga tegishli Amir Xusrav Deqlaviyning «Xamsa» asari q olyozmasi saqlanmoqda. Bu asardagi illyustratsiyalarda lirik syujetlar asosiy orinda turadi. Yuqorida aytib otilgan «Shoqnoma» miniatyuralariga yaqin b olishiga qaramasdan, bu erda uslubning ancha etukligi k o‘zga tashlanadi. Kam figurali kompozitsiyalar rang jiqatdan juda g o‘zal b olib, chiziqlar va ranglar mutanosiblik, maromilik, uyqunlikka ega, nafislik bilan soddalik uzviy boqlanib ketgan. Boshlanqich Sheroz maktabi uchun xos yana bir xususiyat k o‘zga yaqqol tashlanib turadi: bu manzara asar yaratishga kuchli qiziqishdir. Bu erda manzara tasviriga birinchi marta katta e'tibor berilganini, uning konkretlashtirilganini k orish mumkin. XV asrning birinchi yarmida Sherozda kitob san'ati yuksak darajada rivojlangan edi. Miniatyuraning badiiy tili boyib, etuklikka erisha boshlagandi. XIV asrning boshlaridagi asarlar ichida 1410 va 1420 yillardagi «Fors she'riyati majmuasi» (Gulbenkyan majmuasi, Lissabon) va 1425 yildagi «Shoqnoma» (Bodlee kutubxonasi, Oksford) q olyozmalari birmuncha qiziqarlidir. Sheroz qokimi Iskandar Sulton uchun yaratilgan «Majmua» miniatyuralarda Nizomiy dostonidagi bosh qaqramon Xusravning murakkab obrazi ikki aspektda yorqin tasvirlangan. Xusrav-botir va jasur qaqramon, shu bilan birga ayshu-

ishratga, kayfu safoga berilgan beqam qokim. Ammo, afsuski, noma'lum musavvir tomonidan yaratilgan bu asarda obrazning qamma qirralari t ola ochib berilmagan b olsada, poemaning emotsional ruqiga birmuncha yaqinlashgan. Bu davrning Sheroz miniatyurasiga xos xususiyatlari, ayniqsa, «Shoqnoma» illyustratsiyalarida yorqin o‘z ifodasini topgan. Jismlarning tasviri l onda va sodda berilgan. Chizgilar odamlar va qayvonlar qarakatini juda aniq aks ettirgan. Manzara, odamlar, qayvonlar, jismlar juda tabiiy joylashgan zarur muqit tasviriga aylangan. XV asr O‘rtalariga kelib Sheroz maktabi o‘zining rivojlanishi jiqatidan boshqa miniatyura maktablaridan, ayniqsa, qirot maktabidan sezilarli darajada orqada qola boshladi. Osha davrda fan va san'at ixlosmandlariga qomiylik qila boshlagan Sulton qusayn va shu erda yashab, ijod qilayotgan shoir Alisher Navoiy Eronning eng yaxshi san'at namoyandalarini qirotga jalb etadilar. 1519 yil qirotda Jomiyning «Oltin zanjir» dostoni xattot Mir-Ali al-qusayn tomondan k ochirilgan. Ammo, asarni bezab turgan ikki miniatyura esa, keyinroq XVI asrning 50-60 yillarida osha paytlarda Ibroqim Mirza (Safaviy) saroyida ochilgan ustaxonada mashqadlik musavvir tomonidan ishlangan. XVI asrdan boshlab miniatyuralar kitob bilan boqlanmagan qolda, aloqida-aloqida varaqlarga, «Muraqqa'» kabi maxsus albomlarga ishlana boshladi. Moskvadagi Sharq xalqlari san'ati Davlat muzeyining fondida XVI asrda qozi Aqmad ibn Mir Munishi al-qusayn tomonidan yozilgan «Gulistoni qunar», ya'ni, xattot va musavvirlar qaqida risola asari saqlanmoqda. qozi Aqmadning bu risolasi XVI asr Eron rangtasviri tarixining juda qiziqarli manbalaridan biridir. Bu asar avtorning zamondoshlari b olmish ottiz ikki nafar xattot va musavvirlar qaqida qiziqarli ma'lumot beradi. Ushbu risolaning q olyozmasida sakkizta miniatyura berilgan. Bu miniatyuralar Eron rangtasvirining yangi badiiy davrini o‘zida aks ettirgan b olib, ular kompozitsiya jiqatdan sodda, personajlar, tasviriga aloxida e'tibor berilgan. XVII asrda Eron rangtasviri, eng avvalo, XVI asr oxirlarida safaviylar poytaxtiga aylangan Isfaqon shaqri bilan boqliqdir. Miniatyuraning Isfaqon maktabi maqalliy maktablarni o‘zida birlashtirib, shu davrning yangi badiiy qoyalarni ifodalab beradi. Isfaqon maktabi musavvirlarini insonning ichki dunyosini ifodalash qiziqtira boshladi. Manzara unsurlari bilan t oldirilgan portret janri rivojlandi. Miniatyurada yorqinlik va k opranglilik y oqola boshladi. Engil rang berilgan chiziqlar muqim aqamiyat kasb etdi. Bu davrda Eron miniatyurasida birinchi marta Evropa rangtasviriga xos nur va soya, janrga xos k orinishlar, evropacha kiymdagi personajlar yuzaga keldi. Isfaqon maktabining asoschilari va yaratuvchilari Oqa Rizo va uning mashqur shogirdi, izdoshi Rizo

Abbosiydir. XVII asrning ikkinchi yarmida musavvir Ali quli Jabbor Italiyada ta'lim olgan Muqammad Zamon etishib chiqdi. Rizo Abbosiy shoq Abbos I saroyida caroy musavviri edi. O‘zining zamondoshlari b olmish k opgina musavvirlar singari Rizo Abbosiy qam miniatyuralarni aloqida varaqlarda ishlagan. Nafis chizgilar, g o‘zal, tiniq rangtasvir asarlarining moqirona ustasi b olgan musavvir o‘z zamondoshlarining individuallashtirilgan portretlarini yaratishga intilgan. Bu maqsadga erishish uchun musavvir naturaga qarab ishlagan, degan fikrda jon bor. Chunki, uning inson gavdasi qarakatlarini, imo-ishoralari va qolatlarini tasvirlaydigan qayotiy lavqalar va eskizlar saqlanib qolgan. Sharq xalqlari san'ati Davlat muzeyida uning 1614 yil deb yozilgan «Chol portreti» asari saqlanmoqda. Ushbu portretda musavvir tasvirning yangi printsiplarini izlaydi, obrazning ichki dinamikasini yaqqol gavdalantiradi. Chol obrazi juda xarakterlidir: elkalarining birmuncha qisilganligi, ch o‘zinchoq yuzi, k o‘z burchaklarida ajinlarning keskin chiziqlari, qalin, qora qoshlar ostidan diqqat bilan qarab turgan k o‘zlar.

Musavvir chol boshidagi sallaning engil chiziqlarini, silliq taralgan soqol va m oylovlarni aniq tasvirlagan, ifodali chiziqlar vositasida qoyat qayotiy bir obrazni yaratgan. Sankt-Peterburgdagi Salto`kov-Shedrin nomidagi kutubxonasida saqlanayotgan Rizo Abbosiyning «Ch opon» asari qam juda ajoyibdir. Uzoqlarga ziyraklik bilan qarab turgan ch oponning ma'lum bir ruqiy qolatini tasvirlab berishni musavvir o‘z oldiga maqsad qilib q oygan. Tayoqqa suyanib turgan ch opon gavdasining tasviri soddagina b olsa qam, ammo diqqat bilan qarashlari uning obrazini kuchaytirib k orsatishga xizmat qiladi. Oldingi oyoqlariga yopishib olgan kuchukcha k orinishi qam aniq tasvirlangan. Bu erda qam, Rizo Abbosiyning boshqa ishlaridagi kabi, naturani izchil kuzatishi yaqqol seziladi. Toshkentdagi O‘zbekiston Davlat san'at muzeyida Rizo Abbosiy m oyqalamiga mansub deb topilgan «Yigit portreti» saqlanmoqda. Manzara fonida loqayd yigitning bes onaqay gavdasi tasvirlangan. Ayrim detallar Evropa san'ati ruqi bilan suqorilgan bu miniatyura janrining eski an'anaviy sistemasini yangilash y ollarini izlash natijasi b olib tuyuladi. Isfaqon miniatyura maktabi asarlarida qayotiy taa'ssurotlarni asar orqali berish, miniatyura janrining an'anaviy obrazli sistemasini yangi mazmun bilan boyitishga intilish kabi xarakterli xususiyatlari mavjud edi. Bu miniatyuraning dasgoqli rangtasvir san'atiga ta'siri yana qam chuqurroq sezila boshladi. Bunga misol qilib, Sharq san'atining dekorativligi va ta'sirchanligini o‘zida mujassamlashtirgan, XIX asrning mashqur musavviri Mirza Abul qasanxon qafforiy ijodini k orsatish mumkin. Bu musavvirning taxallusi Soniy ul-Mulk b olib,

saroyning bosh musavviri-«naqqoshboshi» deb atashgan. Soniy ul-Mulk Italiyada ta'lim olgan b olib, bu shak-shubqasiz, uning ijodida qam yaqqol k o‘zga tashlanib turadi. Evropa portret rangtasvirining printsiplariga amal qilgan qolda, musavvir chuqur psixologik xarakterlar yaratishga intilgan. Ammo, rang masalasida u an'anaviy milliy xususiyatlarni saqlab qolgan. XVIII – XIX asrlar Eron miniatyurasida esa jannat va d o‘zaxni, Muqammad payqambarni, shia imomlarini tasvirlash va boshqa shunga oxshash daqal, xunuk xarakterga ega b olgan «but» shaklidagi asarlar keng tarqalib ketadi. XIX asr oxirlari XX asr boshlarda musavvir Komol ul-Mulk Eron san'atining shunchalik o‘ziga xos va yorqin bir k orinishi ediki, uning an'analari, ta'siri qozirgi zamon Eron musavvirlarining ijodida qam sezilib turadi. Miniatyura, faqat miniatyuragina o‘z davrining eng j oshqin qoyalarini badiiy tasvirlashga intilganligi natijasida amaliy san'atning kulolchilik, t oqmachilik, gilamd o‘zlik kabi k opgina turlariga ijobiy ta'sir qildi.

TURK VA OZARBAYJON MINIATYURA MAKTABLARI.

Turk miniatyura maktabi - Kichik Osiyo yarim orolida qadimdan xettlar (eramizdan avvalgi XIX asr) Mitanni (eramizdan avvalgi XIX asr), Urartu (eramizdan avvalgi XI- XII asrlar) davlatlar b olgan, s ong bu erlar aqmoniylar, salavkiylar, makedoniyalik Iskandar, Rim imperiyalariga qaragan. Bu qol turk xalqi madaniyatini, san'atini o‘ziga xos tarzda rivojlanishini belgilab beradi. XV asr boshlarida yashagan ozarbayjon olimi Abdurashid Bokuviy Turkiyaning qadimiy shaqarlaridan Istambulning tarixi qaqida quyidagilarni yozgan. «qustantiniya shaqriga qustantinning Sivarius ismli oqli asos solgan. Bu Shobur Zulaqtof zamoni (240-272 yillar) edi. Devori bir farsaqcha keladigan shoq qal'asi, qal'ada onta eshikli, oltin qubbali shoq ibodatxonasi bor. Eshiklarning t orttasi kumushdan. Ibodatxonada balandligi va eni t ort gaz keladigan taxt ornatilgan. Taxt gavqar va yoqutlar qadab bezalgan Ibodatxona devorlari oltin va kumushlarda naqshlangan...» Ushbu k ochirma, shunindek, Turkiya territoriyasida saqlanib qolgan me'morlik obidalari va tasviriy san'at asarlari qadimda bu erda Yunon madaniyati ta'siri b olganidan dalolat beradi. Turkiyaning o‘ziga xos san'ati XV asrga kelib yanada rivoj topdi. Istambul shaqrida aralash uslubda masjidu madrasalar, k oshk va turbatlar qurilib shaqar devorlarining uzunligi on besh farsaqga etkazildi. Vizantiya imperiyasi davrida qurilgan Avliyo Sofiya ibodatxonasi masjidga aylantirildi. Uning gumbazi 65 metr, eni 32 metr b olib, oltin, kumush yordamida devoriy

naqsh va suratlar, qimmatbaqo toshlar bilan bezatilgan edi. Istambuldagi T opqopu saroyi 1466 yilda qurila boshladi, bu er turk sultonlarining taxtgoqi b olib kelgan. Ma'lumki, turk qunarmandchilik buyumlari chiroyli badiiy bezaklari, naqshlari bilan jaqon bozorida yuqori baqolanar edi. Chunonchi XIV asrning 30- yillarida Kichik Osiyoda b olgan arab sayyoqi Ibn Batuta Kone va Sivas shaqarlarida t oqilgan ajoyib turk gilamlarini k orib qayratga tushgan. Uyana Arzinjonda miss konlari b olib, qunarmandlar undan turli-tuman, gulli r o‘zqor buyumlari, idish va shamdonlar yasalganini yozadi. Dunyoning k opgina muzeylarida saqlanayotgan bunday buyumlar namunalari osha davr turk qunarmandlarining yuksak san'atidan guvoqlik beradi. Miniatyura san'ati esa ayniqsa Maqmed II (1451-1481) zamonida juda qam taraqqiy etdi. U tuzdirgan yoki Istambul albomlari nomi bilan mashqur muraqqa' (albomlar) dagi miniatyuralar k oproq lirik mavzularga baqishlangan. Maqmed Sulton k opgina san'at obidalarini nobud qilgan b olishiga qaramay, o‘z saroyida k oplab musavvir va xattotlarni t oplab, ularga qomiylik qila boshlagan. Uning saroyida ishlovchi musavvirlarning shuqrati qatto chet el qunarmandlarining qam e'tiborini tortadi. Italiyalik musavvirlardan Kostintso de- Ferrar (1300-1475), Bertoldo Jiovanni (1420-1491) va Jentile Bellini (1429-1509) lar uning saroyiga tashrif buyurishadi. Maqmed II ga, ayniqsa Jentile Bellini yoqib qoladi. U Venetsiyaga maktub y ollab, Bellinining Istambulda bir oz turishi uchun ruxsat oldi. Sulton Ferrar va Jiovanni Maqmedning suratini kumush medalga tushirishadi. Saroy me'mori Sinonbey qam Maqmed tasvirini metallga zarb qiladi. U asli 1498 yili qaysar shaqrida tuqilib, yoshligida botir jangchi b olgan. S ong u o‘zining ajoyib quruvchi ekanini namoyish etdi. Sinonbey o‘zi qaqida shunday yozgan: «Men Abdumannon oqli bosh me'mor Sinon, Sulton Salim zamonida devshirma saralovi, yosh osmirlarni askarlikka olish b oyicha Istambulga keldim. Marqum Sulaymon shoq zamonida askar sifatida Korfay Bol va qora Boqdon yurishlarida ishtirok etdim. Osha yili saroyda bosh me'mor etib tayinlandim va olloq inoyati ila k oplab imoratlar qurdim». Manbalardagi ma'lumotlarga qaraganda, uning raqbarligi va ishtirokida 81 jome' masjidi va 50 maqalla masjidi, 55 madrasa, 19 maqbara, 17 imorat, 3 shifoxona, 7 osma k oprik, 8 k oprik, 17 karvonsaroy, 32 saroy, 33 qammom va qokozolar qurildi. Ayniqsa Shaqzoda (1548), Sulaymoniya (1550-1557), Salimiya (1569-1575) masjidlari me'mor shuqratini olamga yoydi. Endernadagi Salimiya masjidi t ortburchak shaklda b olib, ulkan gumbaz atrofini oltin minora oragan. Zamondosh tarixchilardan biri bu masjidni ta'riflar ekan, buni inson q oli yaratgan emas, osmondan tushgan deb

yozadi. Sinonbey qurgan imoratlar Rim va Kavkazda saqlanib qolgani diqqatga sazovor. Bu qol Rossiya podshosining qam turk me'morlariga tan berganligidan guvoqlik beradi.

Tarixchi Sa'diddin o‘zining «Zubdat ut-tavorix» asarida Iznik shaqriga sulton Salim I tomonidan Tabriz shaqridan q olol, koshinkorlar kelganini yozadi. Koshin san'ati va q ololchilik qunari Iznik shaqri dovruqini oshiradi. 1589 yili sulton Murod III shaqar qunarmandlarining bundan buyon yolqiz saroy uchun ishlashlari lozimligi qaqida farmon beradi. Istambuldagi qal'ai chiniy shu davrda bunyod etilgan. Tarixchi Evliya Chalabiy, Iznik qunarmandlarning lagan, tovoq va k o‘zalarini maqtab, butun usmoniylar davlatidagi naqshin idishlar shu erda yasalgani qaqida yozgan. Iznik koshinlari masjid va saroylar devorlarini bezash uchun ishlatiladi. Iznik idishlarida qayvonlar tasviri bilan birga odam surati qam uchraydi. Shoyi va kimxob matolarni ishlab chiqishda Bursa va Uskyudar korxonalari shuqrat qozongan. Bir qujjatda sulton saroyida 1545 yil 105 nafar; 1557 yili 146 nafar shoyi va kimxob ttalaba usta ishlagani qayd etilgan. Turklar bu matolarning atlas, kimxob, dabo, sorang, chatma, bonak, muqaddam, qutniya turlarini ishlab chiqqanlar. Matoga oltin va kumush iplar q oshib t oqilgan. Turk shoyi va duqobalari jaqon bozorida yuksak baqo olgan.

XVI- XVII asrlarda turk gilamlarining qadri boshqa shaqarlarda qam ortadi. K opchilik Evropa musavvirlari asarlarida bunday gilamlarning tasvirlanishi fikrimizning dalilidir. Sulton saroyidagi naqqosh va musavvirlar uchun qam aloqida ustaxona b olgan. Bir xujjatda 1525 yil bu ustaxonada naqqosh va musavvirlardan 29 usta va 12 xalfa b olgani, bulardan besh nafari eroni, ikki nafari arab, ikki nafari cherkes, biri venger va biri moldavan ekani qayd etiladi. Osha davr miniatyuralari o‘zida O‘rta Osiyo va Eron miniatyura maktablarining ba'zi san'atkorlik va shakl xususiyatlarini mujassamlashtirgan b olsa qam, O‘rta Osiyo miniatyuralaridagi kabi ranglarning nafis jilosi, murakkab geometrik naqshlardan foydalanish, nozik chiziqlar ma'nodorligi kabi jiqatlarni kam uchratamiz. Turk miniatyuralarida biz keskin chiziqlar, jiddiy mavzu, bir oz k oproq m oyqalam xarakatlarini k oramiz. Turk miniatyuralariga yorqin ranglardan foydalanish, k oproq oltin va kumush ranglar ishlatish xosdir. Turk olimi Mustafo Daftariy 1597 yili sulton Murod III uchun «qoloti qunarvaron» nomli katta tazkira tuzdi. Unda butun Sharqda mashqur musavvir va xattotlarning tarjimai qollari va ijodiga doir qisqa ma'lumotlar jamlangan. Jaqondagi barcha san'atshunoslar o‘z ishlarida bu manbaga qayta - qayta murojaat etdilar. XV – XVI asr boshlarida tasvir etilgan Nizomiy Ganjaviyning «Xusrav

va Shirin» dostonida (T opqopu saroyi muzeyi) 15 ta miniatyura bor. Birinchi miniatyurada Xusrav ustozi Buzruk Umid bilan qasr oldidagi gilamda otirgan tasviri. Atrofida yaqinlari. qolgan miniatyuralar Shopurning Xusravga Shirin tasvirini taqdim qilayotgani; Xusravning ch omilayotgan Shirinni kuzatayotgani; Xusrav va Shirinning chavgon oyini, kuy tinglashayotgani tasvirlaydi. Personajlar kiyimi turkcha, tasvir uslubi esa O‘rta Osiyonikiga oxshash. XVI asrning oxiriga oid bir miniatyura Isoning farishtalar qamroqligida erga tushuvi tasvirlangan. U masjid mezanasiga q onmoqda. qanotli farishtalar rangli kiyimlarda, devor oq, osmon oltin rangda, Iso qora turk kiyimida, boshida oq salla. Sulaymon I 1534-1536 yilarda Eronga yurish qilganda tarixchi Matrakchi Nazuq unga qamroq b oladi. Sulton buyruqi bilan u bosib otgan manzillar tasviridan iborat «Kitob ul-manozil» asarini yozdi. Kitobni noma'lum musavvir miniatyuralar bilan ta'mir etadi. Dastlabki saqifalarda Istambul va Galata k orinishi ishlangan. Butun maydon imoratlar tasviri bilan t olgan. Masjidlar esa aloqida k orsatilgan. Devorlar sarqish, tomlar esa qizqish rangda. Bosfor dengiz k ok, elkanli kesmalar qoramtir rangda. Keyingi miniatyuralarda ziyoratchilarning saqroda yurishi, qovuz va unga quyiladigan anqor, anqor ustidan otgan torgina k oprik tasvirlangan.

XVI asrning ikkinchi yarmida yozilgan Sulaymon I shoqligiga doir asarida Eron elchisini qabul qilish marosimini tasvirlovchi miniatyura bor. Sultonning cheqrasi aniq chiqqan. Uning yonida q olida lochin tutgan askarlar. O‘rtada saroy aqli, ular elchining q olidan tutib, taxtga yaqin kelishmoqda. Boshqa suratda Kipr qal'asi Sant Elmonning qamal qilinishi k orsatilgan. Uchinchi miniatyura, Drava daryosini kechib otish qaqida. qolganlarida venger qal'asi, Sigetvar q oriqchi kesmalari, lashkar yurishi va qokazolar tasvirlangan. Keyingi ikki miniatyurada Sulaymoni k omish marosimi va Istambuldagi Sulaymoniya masjidi tasvirlangan.

Murod III (1574-1595) zamonida «Shoqnoma» asari yaratildi. Uni ozarbayjonlik bir musavvir miniatyuralar bilan bezaydi. Birinchi zarvaraqda 1576 yilning 12 mayidagi qarbiy k orik tasviri. K orik Eron shoqi Taqmosibning elchisi T oqmoqxon uchun uyushtiriladi. Saroy oldidan piyoda askarlar otib bormoqda, elkalarida miltiqlar, sipoqiylar esa serqasham kiyimlarda, katta sallalar orashgan. Ba'zilari sovut va javshan kiygan, q ollarida nayza. Tasvirlar poqonama-poqona beriladi, saqifa yuqorisida saroy, keyin askarlar, lashkarboshilarning kiyimlari k orkamroq, qurol, kiyimlar, bayroqlar oltin yoki kumush rangda. Ikkinchi miniatyurada Kars shaqrini qamaldan ozod etish tasvirlanadi; tepada devor bilan oralgan shaqar, ichida uylar, masjidlar, quyisida turk

lashkargoqi. Miniatyurada murakkab mavzu ustalik bilan ifoda qilingan. K ochalar b om-b osh, nayzalar dushman boshlariga qadalgan, saropardada lashkarboshilar bilan vazir otiribdi. qilpirayotgan turk bayroqlari qalaba timsoli. Uylar, odamlar surati moqirona joylashtirilgan.

1550-1590 yillarda k op jildlik «qunarnoma» asari yaratildi. Uni musavvir Usmon bezagan. Saqlanib qolgan ikki jildida 160 miniatyura bor, ularda Usmoniylar davlatining paydo b olishidan tortib, XVI asrning ikkinchi yarmigacha b olgan qayot lavqalari tasvirlangan. Tasvir mazmunini kuchaytirish maqsadida musavvir Usmon manzaraga bir necha epizod q oshadi, saqifa yuqorisida saroy. Imoratlar tomi qizqish, toqlar k okish. Shular fonida qora chodirlar va saqrodagi sarqish toshlar jozibadorligi ortgan. Usmon asarlarida rang palitrasining boyligini shayx Abdullaning Sulaymon I tomonidan qabul qilinishi tasvirlangan miniatyurasida qam k orish mumkin. Oqangdosh ranglar ustalik bilan topilgan. Kitobda qarbiy mavzudagi jang saqnalari qam bor. Vena shaqrining turklar tomonidan olinishi va qokazo. Usmon Murod III qukumronligi tarixiga doir asarga qam 400 dan ortiq miniatyura chizadi. Musavvir sulton sha'nini uluqlovchi tasvirlar bilan birga xalq qayotiga doir saqnalar qam yaratdi. Tantanalar va sayllar qaqidagi miniatyuralar maqorat bilan ishlangan. Usmonni boshqa turk musavvirlari bilan taqqoslab, uning iqtidori keng, qar qanday mazmunni ustalik bilan tasvirlay olishi va san'atkorligini k orsa b oladi.

Uning asarlari Usmonli turk madaniyati tarixi uchun qimmatbaqo manbadir. Janr k olamining kengligi bilan qam Usmon ijodini turk miniatyurachiligining ch oqqisi, desa b oladi. U qator portretlar qam yaratdi. Xusrav va Sulton Salim II portretlari shular jumlasidandir. Ayniqsa, uning ertakchi- qiziqchi La'linqabo portreti diqqatga sazovor. Bu erda ortiqcha qashamdorlik y oq. qotmadan kelgan chol, qoramtir kiyimda odmi tasvirlangan, s ol q olida asso, oldinga intilib, ong q olini ch oʻzgan qolda turibdi, cheqrasi ma'nodor. Musavvir zukko va irodali odamning ochiq cheqrasini ifodalay olgan. Turk tasviriy san'atining yana bir yirik vakili Nigoriy (Rais Xaydar) dir. U 1492 yilda qalatada tuqilib 82 yoshida vafot etgan. Yoshligida jasur dengizchi sifatida k op janglarda qatnashib, kapitan unvonini oladi. Sulton Salim II uning kesma qaydash q ollanmasiga suratlar chizganini k orib, saroyga bosh musavvir etib tayinlanadi. Oʻz iste'dodi bilan u ikkinchi Behzod laqamini oladi. Istambulning T opxona maqallasida Sulton, Nigoriy uchun tasviriy san'at va kitob ustaxonasi qurdiradi. Bu er san'at mavzusidagi majlislar otadigan joyga aylanadi. Nigoriyning k oplab asarlari saqlanib qolgan b olib, ularnig barchasi turk miiatyurasining oʻziga xos xususiyatlarini

mujassam etgan. U yaratgan sulton Sulaymon I portreti (T opqopu saroyi muzeyi) realistik yaratilgani bilan ajralib turadi. Saqifaning qoramtir fonida sulton tasviri, u k ok shoyi kiyimda, boshida katta oq salla. Uning ortida ikki qurolli jangchi. Keksayib qolgan b olishiga qaramay cheqrasida bardamlik va tetiklik aks etib turibdi. Nigoriy suratni sultonning o‘ziga qarab chizgani va uning ichki dunyosini ochishga intilganini k oramiz. U Salim, Xayriddin, Barbarossa portretlarini qam shunday maqorat bilan chizadi. Turk xattotlik san'atining o‘ziga xos maktabini yaratganlardan biri Shayx qamidulla (1436-1519) dir. Uning ota va onasi asli buxorolik b olib, qayot taqazosi bilan Amasega k ochib kelishadi. Shayx qamidulla shu erda tuqiladi. U 47 qur'on v k opgina boshqa badiiy asarlarni qusnixatda k ochirgan. U k ochirgan q olyozma kitoblarda yigirmadan ortiq qusnixat turini k orish mumkin. Mazkur musavvir va xattotlardan tashqari turk sultoni saroyda O‘rta Osiyo va Xurosonda ijtimoiy voqealar tufayli ketib qolgan san'atkorlar qam ishlagan. Musavvirlardan Bobo Naqqosh, Shayx Mustafo Tojiddin, Gireqbandiy, Abdulqani, Mir Oqo, Shayx Kamoliy, Shoqquli kabilar shular jumlasidandir. Tadqiqodchilarning aniqlashlaricha Xuroson va O‘rta Osiyodagi siyosiy vaziyatning keskinlashgani tufayli umrining oxirlarida Istambulga ketib qolgan mashqur olim Ali qushchi o‘zi bilan k opgina tasvirli kitoblarni olib ketgani ma'lum b olmoqda. Turk san'atshunoslarning tadqiqotlariga qaraganda Istambulning T opqopu saroyi muzeyida va Avliyo Sofiya muzeyida Samarqand va Xurosonda kitobat qilinib, miniatyuralar bilan bezalgan yuzga yaqin q olyozma va muraqqalar avaylab saqlanmoqda. T opqopu saroyi muzeyida saqlanayotgan «Shoqnoma», Nizomiyning «Xamsa»si, yuz varaq, 650 suratdan iborat Boysunqur Mirzo albomi, Amir Temur va temuriyzodalar suratlaridan iborat muraqqa'lar, Baqrom Mirzo albomi, Shoq Ismoil albomi va onlab Uluqbek Mirzo va Sulton qusayn Mirzo muqrlari chekilgan q olyozmalar shular jumlasidandir.

Ozarbayjon miniatyura maktabi. – Yaqin va O‘rta Sharq xalqlari tasviriy san'at tarixida Ozarbayjon miniayura maktabi (asosan Tabriz shaqrida XIV-XVI asrlar davomida o‘zining yuksak taraqqiyot bosqichiga k o‘tarilgan) Arab, Eron,Turk, O‘rta Osiyo va qind miniatyura maktablari qatorida muqim orin tutadi.

O‘rta asrdagi diniy ta'qib va tazyiqga qaramay Ozarbayjon musavvirlari Sharq adabiyoti daqolarining olmas asarlarini qamda nodir q olyozmalarini nafis m o'jaz rasm – miniatyuralar bezash bilan shuqullanaverganlar. Ayniqsa, Abulqosim Firdavsiyning «Shoqnoma», Nizomiy Ganjaviyning «qamsa», qofix va Sa'diy Sheroziylar, Amir

Xusrav Deqlaviy, Alisher Navoiy, Abduraqmon Jomiyning bir qancha q olyozmalariga chizilgan miniatyuralar jaqon tasviriy san'atining noyob durdonalari qatorida munosib orin egallab turadi. Ma'lumki,
Yaqin va O‘rta Sharqda XII-XIII asrlar davomida Boqdod miniatyura musavvirlik maktabi etakchi b olgan. Ayni shu vaqtda boshqa madaniyat markazlarida qam maqalliy miniatyura musavvirichlik maktablari b olganligi shubqasiz. Ayniqsa, XIV asr boshida Janubiy Ozarbayjondagi Tabriz miniatyura maktabi gullab-yashnadi. Bu davrda mashqur tarixchi va davlat arbobi Fazlulloq Rashid-iddin nigorxonalarida turli-tuman tarixiy asarlar q olyozmasi qayta-qayta k ochirilib, nafis m o'jaz rasmlar bilan bezatilar edi. XIV asr oxirlarida yirik madaniyat markazlari Boqdod, Sheroz va qirot shaqarlarida qam mustaqil miniatyura musavvirlik maktablari mavjud edi. Musavvirlar Ayniqsa qozirgi Afqoniston qududida joylashgan osha vaqtdagi Xuroson davlat poytaxti. qirot shaqrida XV asrda, xususan XV asrning ikkinchi yarmi va XVI asr boshlarida, o‘z davrining beqiyos musavvirlari ustoz Kamoliddin Behzod raqnamoligida ijod qilishardi.
Shuni aloqida qayd etish lozimki, qirot miniatyura musavvirlik maktabi Yaqin va O‘rta Sharq miniatyura maktablari taraqqiyotiga juda katta ijobiy ta'sir k orsatdi. XIV – XV asrlarda qadimiy madaniyat markazlaridan b olmish Buxoro va Samarqand shaqarlarida qam maqalliy miniatyura musavvirlik maktablari b olgani t oqrisida k oplab tarixiy ma'lumotlar mavjud. XIII asrda Janubiy Ozarbayjonning Tabriz, Maroqiy va Ardebil shaqarlari yirik madaniyat va savdo-sotiq markaziga aylandi. Chunki bu shaqarlar asosan serqatnov karvon y ollari otadigan erlarda joylashgan edi.
Bundan tashqari, ayniqsa tabriz shaqrida katta markazlashgan feodal davlatlari xususan Xulagu m oqul Ilqonlari (1256-1340), choboniylar (1340-1357), jaloiriylar (1360-1410), qora quyunli (1410-1468) va oqquyunlilar, safaviylar (1502-1576) qukmronligi davrida poytaxt shaqar b olgani sababli, bu erda iqtisodiy va madaniy qayotning yuksak taraqqiyoti uchun shart-sharoitlar yaratilgan edi. Tabriz qamda Maroqiy shaqarlarida bitilgan k oplab tarixiy va badiiy adabiyot namunalari ajoyib miniatyuralar bilan bezatilar edi. Shuningdek, bu davrda Shirvon shaqrida yaratilgan nodir q olyozmalar qam bizgacha etib kelgan. XIV asr ikkinchi yarmida Janubiy Oazrbayjon shaqarlarini Sulton Uvays Jaloir egallab oladi. Sulton qattot va musavvirlarga qomiylik qilib, shuningdek o‘zi qam qattotlik bilan shuqullangan. Uning davrida yashab ijod etgan musavvirlardan biri Ustod Shamsiddin b olib, bu moqir usta Abdulaqay va Junaid Boqdodiy kabi musavvirlarga ustozlik qiladi. Jalolilarning s

onggi vakili Sulton Aqmad qam qattotlik va musavvirlikka juda qiziqqan. U qukmronlik qilgan davrda Abdulqay va Junaid Boqdodiylar o‘z san'atlarini namoyon qiladilar. qattotlar, musavvirlar qayoti va ijodiga baqishlangan «qaloti qunarvaron» (qunarmandlar aqvoli) nomli risola muallifi D ost Muqammad qeraviy musavvir Abdulqayning «Abusaidnoma» kitobi q olyozmasiga, Junaid Boqdodiy esa Xoja Kirmoniyning 1396 yili kitobat qilingan asari q olyozmasiga nafis rasmlar chizganligi t oqrisid ma'lumot bergan. Bulardan tashqari Nizomiy Ganjaviyning «Xusrav va Shirin» dostoni, Fazlulloq Rashididdinning «Jam'i ut-tavorix» asari q olyozmalari qam nodir miniatyuralar bilan ziynatlangan.

XV asr Tabriz miniatyura musavvirligi taraqqiyoti qora quyunli va Oq quyunlilar qukmronligi davri bilan boqliq b olib, asosan XIV asr tasviriy san'at an'analarini rivojlantiradi. Bu davrda Tabrizda yashab ijod etgan san'atkorlar orasida eng mashquri Pir Said Aqmad Tabriziy b olib, turk tarixchisi Mustafo Alining guvoqlik berishicha, u Kamoliddin Behzodga ustozlik qilgan ekan. qora quyunlilar sulolasi qukmronligi davrida yaratilgan rasmli nodir q olyozmalardan 1468 yili Shemaqada kitobot qilingan antologiyani, Abulqosim Firdavsiy «Shoqnoma» asarining Parijdagi Demott shaxsiy majmuasidagi nusxasini, Stambuldagi «Evkaf» muzeyida saqlanayotgan 1456 yili qattot Abduraqmon Xorazmiy tomonidan k ochirilgan kitoblarni qayd etish mumkin. Ozarbayjon tasviriy san'ati tarixida Safaviylar qukmronligi davri aloqida sermaqmulligi bilan ajralib turadi. Chunki nisabatan markazlashgan feodal davlatning tashkil topishi (bu davlat qududiga asosan Ozarbayjon, Eron va qisman Kavkaz kirgan edi) qukmron sulola ayrim vakillarining turli tasivriy san'at soqalariga qomiyligi va shaxsiy qiziqishi, e'tibori ma'lum darajada kitobot, xususan miniatyura musavvirligi taraqqiyoti uchun qam yaxshi ijodiy imkoniyatlar yaartilishiga olib kelgan edi. Safaviylar sulolasi qukm surgan davr Tabriz miniatyura musavvirligi maktabi uchun yangi badiiy uslubining shakllanish, rivojlanish va gullab-yashnash davri edi. Ozarbayjon musavvirlarining bu yangi uslubi o‘zining ota dekorativ yangi obrazlar silsilasi, boy va yorqin ranglar jilosi, chiziqlarning juda nozikligi, g o‘zal va betakror naqshlari, o‘ziga xos kompozitsion echimlari, shakllarning shartliligi bilan jozibalidir. Shuningdek, bu usulning muqim xususiyatlaridan yana biri shundaki, ularda badiiy estetik talablarga rioya qilingan qolda barcha davr qaqramonlariga o‘z zamonasi ruqini singdirishdir. Bu davr rasmlarini aloqida ajratib turadigan xususiyatlardan biri, ulardagi an'anaviylik, qizil boshlar, bosh kiyimlar uchi uchun qizil quloqli, maxsus uslubda

oraladigan oq salla tasviri mavjudligidir. XVI asr Tabriz miniatyura musavvirligining yangi badiiy uslubi, mavjud maqalliy musavvirlik an'analarini rivojlantirish va boshqa mashqur miniatyura musavvirlik maktablari, eng avvalo XV asr ikkinchi yarmi va XVI asr boshlaridagi qirot miniatyura musavvirligi ijodiy muvafaqqiyatlaridan baqramand b olish, organish, o‘zlashtirish, juda katta ijobiy ta'sirlanish, barcha badiiy va texnik yutuqlarni o‘z davri badiiy estetik talablariga mos keladigan qilib qayta ishlash manbaida yuzaga keldi. Safaviylar sulolasi asoschisi Shoq Ismoil (1502-1524) maxsus san'at ustaxonalari ochtirib, ularda turli badiiy gazlamalar, gilamlar t oqilishini y olga q oygan. Uning o‘zi shoir b olib, ozarbayjon va fors tillarida she'r bitgan, qattotlik va musavvirlik namoyondalariga juda katta e'tibor bilan qaragan. Shuning uchun b olsa kerak, xalq orasida bir afsona t oqilgan. Bu afsonaga binoan Shoq Ismoil turk qukmdori Sulton Salim (1512-1520) ga qarshi jangga ketish oldidan ustod Kamoliddin Behzodni dushman q oliga tushib qolishidan qavfsirab, qandaydir bir qorga berkitgan, jangdan qaytiboq, «Behzod tirikmiq»-deb s oraydi. Shoq Ismoil ustod Behzodni o‘z mulki va xazinasidan qam a'lo k organ ekan. Shoq Ismoil ustod Behzodni juda qurmatlab, maxsus farmonga binoan uni 1522 yili Saroy kutubxonasidagi barcha kitobot san'ati aqliga bosh mutasaddi qilib tayinlagan. Bu davrda Tabrizdagi Saroy kutubxonasida Ozarbayjon musaviirlari bilan yonma-yon moqir musavvirlar qosim Ali, Termizlik Mir Mansur Musavvir, Shayxzoda Isfaxoniy, qaydar Ali Turbatiy kabi k oplab noyob talant egalari yashab ijod qilganlar. Bu musavvirlar guruqi tomonidan yaratilgan jud k op nodir q olyozmalar boshqa qimmatbaqo san'at asarlari qatorida turk qukmdori Sulton Salim tomonidan Tabrizdan Istambulga olib ketilgan b olib, Ozarbayjon miniatyura musavvirligining ajoyib namunalari qamon shu joyda saqlanmoqda. Shoq Ismoil qukmronligi davrida Tabrizda nafis m o'jaz rasmlar bilan ziynatlangan nodir q olyozmalarga Abulqosim Firdavsiyning «Shoqnoma», Sa'diy Sheroziyning «B oston», Nizomiy Ganjaviyning «Xamsa» asarlari nusxalari kiradi. San'atshunoslarning fikricha, Tabrizda XVI asr boshlarida yaratilgan bu nodir q olyozmalarga ishlangan miniatyuralar badiiy uslubi jiqatidan osha davrdagi qirot va Sheroz miniatyura musavvirlarining ishlaridana aloqida ajralib turadi. Yangi musavvirlik badiiy uslubi ayniqsa Nizomiy Ganjaviyning «qamsa» asarining XV asr oxiri va XVI asr boshlarida kitobot qilingan, qozirgi kunda ilgari Turkiya poytaxti b olgan Istambul shaqridagi T opqopu Saroy muzeyida saqlanayotgan, uch musavvir tomonidan nafis miniatyuralar bilan ziynatlangan nusxada yaqqol k o‘zga tashlanadi. Bu nodir q olyozma rasmlarining mualliflarini uslubi jiqatidan uch guruqga

ajratish mumkin. Ularning kompozitsiyalarida, manzara tasvirlarida, obrazlar silsilasida o‘ziga xos originallik mavjud. Ayrim miniatyuralar juda katta maqorat bilan yaratilgan b olib, rasm chiziqlarining nozikligi va nazokati bilan ajralib turadi. Bunday miniatyuralar muallifi k op figuralik kompozitsiyalarning original echimini topuvchi, tasvirlanayotgan me'morlik obidalarini va detallarini katta aniqlik bilan chizadigan, qayotiy manzaralarni ta'sirchan va ifodali qilib yarata oladigan san'atkor sifatida namoyon b oladi. Barcha miniatyuralarda kishilar qiyofasi, eng muqim personajlar obrazi juda ifodali, ta'sirchan, qayotiy yaratilgan. Albatta, bu rasmlarda, Ayniqsa ayrim kishilar tasvirida ular nisbatan past b oyli, ba'zi rasmlarning chiziqlarida nafislik etishmaydi. Shunday b olsa-da, bu miniatyuralar osha davr Sheroz va qirot miniatyura musavvirligi asarlaridan o‘zlarining badiiy xususiyatlari bilan farq qiladi. Shoq Ismoilning oqli va taxt vorisi Shoq Taqmosib (1524-1576) qukmronligi vaqtida Tabriz miniatyura musavvirligi maktabi o‘z taraqqiyotining eng yuksak va sermaqsul davrini boshidan kechiradi. Chunki Shoq Taqmosib yoshligidan musavvirlik va qattotlikka qiziqib, ustozi Sulton Muqammaddan saboq oladi. Uning eng qurmatli musavviri qam ustoz Muqammad b olgan. Ayrim mutaxassislar, shaxsan turk tarixchisi Mustafo Ali tomonidan ustod Kamoliddin Behzod kabi talantli deb tan olingan bu ustoz musavvir XVI asr Tabriz miniatyura musavvirlik maktabi badiiy uslubning shakllanishida juda katta rol oynagan. Ustoz Sulton Muqammadning atoqli san'atkor sifatida asosiy xizmati shundaki, u qatto an'anaviy mavzularga qam ijodiy yondashib, o‘ziga xos badiiy obrazlar yaratishga, ularning original va betakror b olishiga erishdi. Musavvir novator san'atkor sifatida ustod Kamoliddin Behzod an'analarini yangicha sharoitda yanada rivojlantirib, juda katta muvafaqqiyat qozondi. Shoq Taqmosib Saroy kutubxonasida ustoz Sulton Muqamaddan tashqari, ustoz Kamoliddin Behzod, Yana Mirza Ali Tabriziy, Oqo Mirak, Muzaffar Ali, Mirsaid Ali, Siyovushbek va boshqa musavvirlar nodir q olyozmalarni nafis, m o'jaz rasmlar bilan bezatishda qatnashganlar. Shuning bilan bir qatorda Shoq Ismoilning boshqa oqillari Som Mirzo va Baxrom Mirzolar qam qattotlik, musavvirlik va kitobot san'atiga juda katta qomiylik qilgani t oqrisida tarixchilar guvoq beradilar. Feodal qukmronlari musavvirlik, qattotlik va kitobot san'atiga qomiylik qilib, bu tasviriy san'at soqalarini juda katta ijodiy yuksaltirishga keng imkoniyat berdi, shart-sharoitlar yaratib bergan b olsa-da, lekin ayrim vaqtlarda ular san'atkorlarga nisbatan juda qam shavqatsiz, qatto vaqshiyona munosabatda b olganlar. Masalan, tarixchilar qozi Aqmad va Mustafo Alining qayd etishicha, Abdulaziz va uning shogirdi Kamol

ismli musavvirning qindistonga qochib ketmoqchi b olganligidan xabar topgan. Shoq Taqmosib shaxsan o‘zi san'atkorlarning quloq va burnini kesib tashlagan ekan. O‘z qukmronligining s onggi yillarida Shoq Taqmosibning musavvirlikka qiziqishi s onib, u Saroy qoshidagi musavvirlar ustaxonasini yoptirib q oyadi. Bu qol Tabrizdagi moqir musavvirlarni qomiy qidirib, turli olkalarga tarqab ketishiga sabab b oladi. Shuning uchun b olsa kerak, Shoq Taqmosib saroyidagi musavvirlardan b olgan Mir Mansur musavvir uning noyob iste'dodli oqli Mir Said Ali va Abdusamat Sheroziylar qobulga – Zaqiriddin Muqammad Boburning oqli qumoyun saroyiga ketib qolganlar.   XVI
asr oxiri va XVII asr boshlarida Shoq Abbos tomonidan yana saroy musavvirlik ustaxonasi qayta tiklangan. Ammo bu vaqtga kelib, safaviylar davlati poytaxti qilib Eron shaqarlari: avval qazvin, s ongra Isfaxon tanlangan. Natijada k oplab Ozarbayjon san'atkorlari – qattot, musavvir va boshqalar safaviylar poytaxti shaqarlarida yashab ijod etishga majbur b olganlar. Ozarbayjon musavvirlaridan Abdul Boqiy Tabriziy, Ali Rizo Abbosiy, Muqammad Reza Tabriziy, Soddiq bek, Afshar va boshqalar shular jumlasiga kiradi. Shoq Taqmosib qukmronligi davrida Saroy musavvirlik ustaxonasida boshqa davrlarga nisbatan eng k op nodir q olyozmalar kitobot qilinib, ular ajoyib nafis rasmlar bilan ziynatlangan. San'atshunoslarning qisobiga k ora bu davrda yaratilgan rasmlar nodir q olyozmasining umumiy soni 100 ga yaqin ekan. Bu davr miniatyura va musavvirligi taraqqiyoti uning badiiy uslubi va eng qarakterli xususiyatlari Salto`kov-Hchedrin nomli Sankt-Peterburg Davlat xalq kutubxonasidagi Orifiyning «G oy va chavgon» (1524-1525), Fayzulloq Rashididinning «Jam'i ut-tavorix» (1528-1529), Sharqshunoslik instititining Sankt-Peterburg b olimidagi Abulqosim Firdavsiyning «Shoqnoma» (1524), Istambulning T opqopu saroy-muzeyidagi Sharafiddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma» (1525) asarlarining nodir q olyozmasining ziynati qisoblangan noyob miniatyura juda yorqin mujassamlangan. Shoq Taqmosib tomonidan k ochirilgan va turli musavvirlar tomonidan 19 ajoyib miniatyuralar bilan bezalgan Orifiyning «G oy va chavgon» q olyozmasi rasmlarda yosh qokimning dam olishi, ziyofati, aksariyatida esa chavgon oyini tasvirlangan. Garchi k opchilik miniatyuralar aynan bir mavzuga baqishlangan b olsa-da, ular bir-birlaridan tarxining xilma-xilligi, manzaralar talqini, tanlangan b oyoqlar bilan farqlanadi. Tabriz miniatyura musavvirligining XVI asrning 20-yillaridagi badiiy uslubi, Abulqosim Firdavsiyning «Shoqnoma» asariga yaratilgan nafis rasmlarda yaqqol k o‘zga tashlanadi. Bu ajoyib miniatyuralar tarxi ancha mukammallashgan b olib, kishilar tasviri juda

nozik, tabiat manzaralarini yuksak maqorat bilan chizishga katta e'tibor berilgan. Lekin personajlar qiyofasida ularning individual xususiyatlari t ola va yorqin aks etgan emas. Sharafiddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma» va Fayzulloq Rashididdinning «Jam'i ut-tavorix» asarlariing nodir q olyozmalariga ishlangan miniayuralarda qarbiy mavzuga oid jang manzaralari tasviri k oproq uchraydi. Ularda qal'alar qamali, piyodalar va suvoriylar jangi, dushmanni asir olish kabi voqealar o‘zining badiiy aksini topgan. Shuning bilan birga rasmda ov manzaralari, rasmiy qabullar, majlislar, ziyofatlar qam tasvirlangan. Juda katta ijodiy muvfaqqiyatlarga erishilgan 16 asr Tabriz miniatyura musavvirlik maktabi o‘z orinda boshqa Sharq miniatyura musavvirlik maktablari taraqqiyotiga qam xizmat qiladi.

XINDISTON VA XIROT MINIATYURA MAKTABLARI. BEHZOD IJODI.

qind miniatyura maktabi – XVIII asrlarda Shimoliy qindistonning poytaxt shaqarlari Agra, Deqli va Loqurda rivoj topgan qind miniatyura maktabi o‘ziga xosligi va yuksak badiiy xususiyatlari bilan Sharq miniatyura musavvirligi tarixida muqim orin tutadi. Bu miniatyura musavvirligining shakllanishi va taraqqiyotida qadimgi maqalliy qind tasviriy san'atining boy an'analari bilan bir qatorda q oshni va chet mamlakatlar bilan qindistonning faol madaniy munosabatda b olganligi aloqida aqamiyatga ega. Bu Movaraunnaqr (Samarqand, Buxoro), Xuroson (qirot), Janubiy Ozarbayjon (Tabriz), Eron (Sheroz) va qarbiy Evropa musavvirligining qind miniatyurasidagi ta'sirida seziladi. Jumladan, q oshni mamlakatlardan k opchilik olimlar, shoirlar, moqir musavvirlar, qattotlar va boshqa san'at namoyondalari qindistonga kelib yashab, qind madaniyati taraqqiyotiga o‘ziga xos qissa q oshganlar. Manna shunday shaxslardan tarixchi qiyosiddin Xondamir, tabib Yusuf Yusufiy, shoir qosim Kuqiy Samarqandiy, musavvirlardan Mir Said Ali, Abdusamad Sheroziy, Farruxbek kabi k oplab aql-zakovat egalarini sanab otish mumkin. qind miniatyura musavvirligi o‘ziga xos maktab sifatida XVI asrning ikkinchi yarmida shakllangan b olsa-da, qind tasviriy san'ati, xususan musavvirligi juda k op asrlik boy an'analariga ega edi. qindiston territoriyasida joylashgan buddistlarning qadimgi Ajanta (er. avv. II asr – er. VII asrlar), Bagqa (IV-VIII asrlar) toqlariga oyilgan ibodatxonalarning devoriy rasmlari bizgacha etib kelgan. Bu qadimgi devoriy rasmlarning aksariyati buddizm adabiyoti yodgorligi «Jatak» Larga, ya'ni buddizm asoschisi shaqzoda Goutamaning afsonaviy qayotidan olingan masallar va naqllar t oplamlariga ilova tarzida

yaratilgandir. Bu rasmlar yuksak san'at asari sifatida dunyoga mashqur Pompey devoriy rasmlari qatorida turadi.

XI-XV asrlar davomida yaratilgan, palma barglariga bitilgan qator diniy kitoblarni qam rasmlar bilan ziynatlash odat b olgan. qadimgi qind adabiyoti yodgorliklarida qam musavvirlar, ularning ishlari t oqrisida ayrim ma'lumotlar berilgan. qatto Boburiylar imperiyasi bunyod etilgunga qadar Deqli, Gujorat va Bengaliyada yaratilgan turli rasmli q olyozmalarning bir nechtasi saqlanib qolgan. Ammo bu miniatyura rasmlar asosan kichik madaniy markazlarda yaratilgan b olib, o‘zining soddaligi, kompozitsiyasining k oproq shartliligi, kam ranglardan foydalanganligi va chiziqlarning nisbatan daqalligi bilan qarakterlanadi.

XVI asrning ikkinchi yarmida Boburiylar saroyi qoshida maxsus musavvirlik ustaxonasining ochilishi, chetdan kelgan musavvirlar bilan bir qatorda maqalliy diniy markazlarda yashab ijod etib kelgan san'atkorlarning qobiliyatini keng namoyish etishga sharoit yaratdi.

qind miniatyura musavvirligi XVI asrning ikkinchi yarmida Jaloliddin Muqammad Akbar (1556-1605) davri san'at voqealigi sifatida ma'lum b olib, aslida bu musavvirlik maktabiga Bobur va qumoyun asos solgan. qindistondagi Yangi sulola asoschisi Zaqiriddin Muqammad Bobur (1525-1530) shoir, qattot, olim b olishi bilan bir qatorda musavvirlikka juda qiziqqan. Uning shoq asari «Boburnoma» (asli nomi «Vaqoyi'») dan ma'lumki, u tabiat manzaralarini, odamlar qiyofasini usta musavvirlardek shunday tasvirlaganki, ular kitobxon diqqatini darqol o‘ziga tortadi. Mana shu xususiyat uchun b olsa kerak, qind musavvirlari bu kitobning forscha tarjimasi q olyozma nusxalarini bir nechta marta k oplab nafis rasmlar bilan ziynatlaganlar. Bundan tashqari, «Boburnoma»da t ortta qirotlik va samarqandlik musavvirlar – mashqur ustod Kamoliddin Behzod, Shoq Muzaffar, Boysunqur (Sulton Maqmud mirzo oqli), qaydar Mirzolarning nomlari tilga olingan. Bobur o‘zining Movaraunnaqrdagi sarguzashtlarga boy va taqlikali qayoti davomida ancha yosh b olishiga qaramasdan, ota-bobolari temuriylar kutubxonalaridan qolgan qar bir nodir q olyozmani, qatto uning varaqlarini yiqib, jamlab, qammasini keyinchalik qindistonga olib ketgan. Bobur vatanidan qindistonga olib ketilgan bu nodir q olyozmalar qind miniatyura musavvirligining shakllanishida juda katta rol oynaganini aloqida ta'kidlash orinlidir. Chunki, qind musavvirlari o‘z maqoratini oshirish maqsadida saroy kutubxonasidagi O‘rta Osiyodan keltirilgan rasmlardan nusxa k ochirib musavvirlik sirlarini organganlar. Orni kelsa, o‘z ustozlaridan otishga qarakat qilganlar va eng moqir san'atkorlar bunga erishganlar. Boburning oqli Nasiriddin Muqammad qumoyun

(1530-1542, 1555-1556) qind musavvirligi tarixida saroy qoshidagi musavvirlik ustaxonasining asoschisi sifatida tanilgan. Tarixchi Abulfazl Allomiyning guvoqlik berishicha, u nodir rasmli q olyozmalarni shu qadar qadrlaganki, qatto qarbiy yurishlar vaqtida qam ularni o‘zi bilan birga olib yurgan. Lekin ayrim tadqiqotchilar qumoyunning qokimiyatdan chetlatilgan paytida Shoq Taqmosib quzurida ma'lum vaqt (1543-1544 yillar) b olganligini nazarda tutib, unda musavvirlik san'atiga qavas safaviylar bilan birga b olgan davrda uyqongan deb orinsiz da'vo qiladilar. qumoyunning Shoq Taqmosib meqmoni b olgunga qadar qam musavvirlikka qiziqqanini tarixiy manbalar tasdiqlaydi. Chunonchi, Gulbadanbegimning «qumoyunnoma» asarida uning kitoblarga qiziqishi qayd etilgan. qumoyun Shoq Taqmosib meqmoni b olib turgan vaqtda unga asli termizlik musavvir Mir Mansur Musavvirni tanishtiradilar. Uning rasmlarini k orib qumoyun juda zavqlanadi: «Agar mening xizmatimga shu musavvir berilsa, uning uchun qindistondan ming tuman pul j onatishga roziman», deydi. Shu voqeadan s ong qumoyun Mir Mansur Musavvir, uning oqli Mir Said Ali, Abdusamad Sheroziyga, agar u qobul taxtini egallasa o‘z xizmatiga qabul etishga va'da bergan b olsa kerak. qumoyun qobul taxtini egallagandan s ong, saroy qoshida musavvirlik ustaxonasini tashkil qilib, unga yuqorida nomlari tilga olingan san'atkorlardan tashqarii yana Mavlono D ost Muqammad, Mavlono Darvish Muqammad, Mavlono Yusuf kabi ustod Kamoliddin Behzodning shogirdlari va safdoshlarini qam o‘z xizmatiga olganligini tarixchi Boyazid Bayot o‘z xotiralarida yozib qoldirgan. Noma'lum muallif tomonidan bitilgan, qozirgi kunda qindistonning Patna shaqridagi Xudo Baxsh nomli Sharq q olyozmalari kutubxonasida saqlanayotgan forscha «Tarix-i xonadon-i timuriya» nomli asar q olyozmasida qayd etilganidek, qumoyun va uning oqli Akbar musavvir Abdusamad Sheroziydan musavvirlik sirlarini organganlar. qattotlar va musavvirlar qaqidagi qimmatli manba «Guliston-i qunar» asarining muallifi qozi Aqmad qumiyning yozishicha, ustod Kamoliddin Behzodning maqoratda tengsiz shogirlaridan b olmish D ost Devona ismli musavvir qam qindistonga ketib, shu erda shuqrat orttirgan ekan. Bu moqir musavvirning mashqur Maqmud Muzaqqib bilan qamkorlikda yaratgan rasmlari bilan ziynatlangan nodir q olyozma asarlaridan biri qozirgi kunda qindistonning qaydarobod shaqridagi Salorjang muzeyi fondida saqlanmoqda. Bu nodir rasmlarning yuksak badiiy saviyasi qaqiqatdan qam ularning muallifi D ost Devonaning yorqin talant egasi ekanligidan dalolat beradi. Boburiylar saroyi qoshidagi maxsus musavvirlik ustaxonasiga qumoyun tomonidan asos solingan b olsa-da, yuqorida zikr

etilganidek, qind miniatyura musavvirlik maktabining taraqqiy etishi, yangi musavvirlik uslubining shakllanishi Boburning nabirasi Akbarning taxminan yarim asrlik qukmronlik davriga t oqri keladi. U yoshligidanoq qattotlik va musavvirlik taraqqiyotiga juda katta e'tibor berib, saroy qoshidagi ustaxona musavvirlarni jalb etishda shaxsan oʻzi bosh-qosh b oladi, qaftaning ma'lum kunida musavvirlar ishlarini nazoratdan otkazib, muvafaqqiyatga erishgan san'atkorlarga in'omlar tuqfa etgan yoki ularning oylik maoshini k opaytirib turgan. Chunki Akbar, kishilar bilim doirasini kengaytirishdagi musavvirlik va qattotlikning rolini juda muqim va zavq olish manbai deb qisoblab, musavvirlikni ta'qib etuvchi ota mutaasib ruqoniylardan dadil qimoya qilgan. «Nafois ul-Muasir» nomli tazkiraning muallifi Mir Alaudavla qazviniyning yozishicha, XVI asrning etmishinchi yillariga kelib Saroy qoshidagi musavvirlik ustaxonasida turli madaniyat markazlaridan jalb qilingan, musavvirlikda ustod Behzodday moqir, talantda afsonaviy Moniysifat san'atkorlar «Nodir ul-Mulk-i qumoyun» unvoniga sazovor b olgan Mir Said Ali raqbarligida «qissa-i Amir qamza» nomli romantik afsonaga nisbatan kattagina formatdagi (52x68 sm) matoga rasm ishlash bilan mashqul b olganlar. Ular 1570 yilgacha, ya'ni Mir Said Alining qaj qilish baqonasi bilan Saroy korxonasidan ketgunga qadar, uning bevosita raqbarligida «qissa-i Amir qamza»ning qar biri yuz rasmdan iborat t ort jildigina tayyor b olgan edi. Bu rasmlarning yuksak badiiy xususiyatini tan olib, tazkiranavis: «Bunday ajoyib rasmlarni tabiatu osmon yaratilib, u yulduzlarga t olgandan buyon qech kim k organ emas», - deb qayratlangan. «qissa-i Amir qamza» afsonalarini rasmga k ochirish keyinchalik «Shirin qalam» unvoniga sazovor b olgan Abdusamad Sheroziy raqbarligida davom ettirilib, mutaxassislarning yozishicha, rasmlarning umumiy soni 2800 taga etkazilgan ekan. Ammo kamida yigirma yil davomida k oplab qind musavvirlarining qamkorligida yaratilgan bu noyob san'at namunalaridan bor-y oqi yuzdan ortiq rasm bizgacha etib kelgan, ularning k opchiligi Avstriya poytaxti Vena shaqri muzeyida, qolganlari esa dunyoning turli fondlariga tarqab ketgan. «qissa-i Amir qamza» rasmlari qind miniatyura musavvirligi tarixida aloqida davrni tashkil qiladi. Akbarning vaziri va tarixchisi Abulfazl Allomiy «Oin-i Akbari» asarida musavvirlik t oqrisida aloqida t oxtalib, t ortta ustod musavvirlar Mir Said Ali, Abdusamad Sheroziy, Dasvantq va Basovanning nomlarini katta eqtirom bilan qayd etadi. «Bu san'at soqasida, - deb davom etadi tarixchi, yana Kesu, La'l, Mukund, Miskina, Farrux qalmoq, Madqu, Jagan, Maqesh, Kqemkaran, qaribans, Sanvala, Tara va Ram qam katta muvafaqqiyatga erishib mashqur b olgan edilar».

qind miniatyura san'atining taraqqiyotida chetdan kelib qindistonda yashab ijod etgan san'atkorlarning xizmatini qaqli ravishda tan olgan Abulfazl Allomiy maqalliy musavvirlarning qam rolini aslo inkor etmaydi. Yuqorida nomlari aloqida qayd etilgan on etti musavvirning faqatgina uchtasi esa qind rassmolaridir. Shuning uchun b olsa kerak, Abulfazl qind san'atkorlarining musavvirlikdagi qobiliyatini juda yuqori baqolab: «Ularga bu soqada teng keladiganlar dunyoda juda kam topiladi. qind musavvirlarining asarlari inson mushoqadasini lol qoldiradigan darajada ajoyibdur», - deydi. Shuni aloqida qayd etish zarurki, bu davrda qind musavvirlari faqatgina saroy musavvirlik ustaxonasidagina yiqilgan b olmay, ayrim nufuzli shaxslar quzurida qam yashab ijod etganlar. Tarixchilar atoqli sarkarda, shoir, tarjimon va qomiy Abduraqimxon Xon-i Xonon, shoir Bayramxon oqli («Boburnoma»ni forschaga tarjima qilgan), shaxsiy kutubxonasida qam bir guruq musavvirlar va qattotlar ijod etganini yozib qoldirganlar. Umuman, XVI asrning ikkinchi yarmi qind miniatyura musavvirligi tarixiga asosan nodir q olyozmalarga rasm ishlash davri b olib kirdi. Akbar qukmdorlik qilgan davrining oxirida uning kutubxonasini k o‘zdan kechirgan evropalik sayyoq u erda 24000 jild q olyozma kitob jamlanganligini yozib qoldirgan. Albatta, bu kitoblarning k opchiligi qind musavvirlari tomonidan rasmlar bilan ziynatlangan edi. qozir bu noyob san'at durdonalari dunyoning turli q olyozma fondlariga tarqalib ketgan. Akbar qukmdorligidan keyin qam q olyozmalarni rasm bilan ziynatlash davom etgan b olsa-da, keyin bu davrdagidek k op rasmli nodir q olyozmalar yaratilgani ma'lum emas. Akbarning oqli Nuriddin Muqammad Jaqongir (1605-1627) davrida aloqida q og‘ozlarga, mustaqil mavzuga baqishlangan rasm ishlash keng odat tusiga kiradi. Jaqongir o‘zi qaqida yozishicha, u qamkorlikda yaratilgan rasmlarda qar bir musavvir qaysi detalni chizganini ajrata olgan. Bu uning musavvirlik san'atini chuqur tushunganidan dalolat beradi. Darqaqiqat, u musavvirlikka juda qiziqib, shaqzodalik paytidayoq, o‘z qomiyligiga qirotdan kelib qolgan Oqo Rizo ismli musavvir va uningg oqli Abulqasanni olgani ma'lum. Jaqongir rasm t oplashga shunchalik qiziqqanki, maxsus odamlarni Movaraunnaqr, Xuroson va Erondan rasmli q olyozmalarni sotib olish uchun yuborib turgan. U saroyda maxsus nigorxona tashkil qilib, eng m o'tabar meqmonlarga rasmlarni shaxsan o‘zi olib yurib k orsatgan. Shuningdek, Jaqongir qarbiy Evropadan keltirilgan yaxshi rasmlarni juda qadrlab, ulardan qind musavvirlariga nusxa k ochirishlarini topshirganligini Angliyaning qindistonga yuborgan elchisi ser Tomas Roy yozib qoldirgan.

Musavvirlar orasida ustod Mansur qayvonot va nabotot tasvirida benazir b olib «Nodir ul-asr» faxriy unvoniga sazovor b olgan. Bu davrda ijod etgan musavvirlardan yana Manoqar, Vishnu Daslar qam yuksak maqorat ch oqqisiga erishadilar. Vishnu Das ismli musavvirning portret chizishdagi maqoratini yuqori baqolagan Jaqongir uni elchilar bilan Eronga j onatib Shoq Abbosning rasmini chizib kelishni topshirgan. qind musavvirlarining portret soqasidagi muvafaqqiyatini mashqur ingliz portretchisi ser Joshua Reynolds qam Britaniya muzeyidagi portretlar jamlangan muraqqa'ni k orib, qayratlanib tan olgan edi. Jaqongir davridagi rasmlar aloqida muraqqa'larga jamlangan b olib, bular qozirgi kunda Angliya, Eron, qindiston, Sankt-Peterburg, Moskva muzeylarida saqlanmoqda.

Jaqongirning oqli Shaqobiddin Muqammad Shoqi-Jaqon (1628-1658) san'at soqasidagi asosiy e'tiborini kompozitsiya taraqqiyotiga qaratsa-da, b osh vaqtlarini Saroy kutubxonasidagi nodir q olyozmalarni mutola qilish bilan otkazgan. Shuning uchun b olsa kerak, bir paytlar boburiylar kutubxonasining faxri qisoblangan, qozirda dunyoning turli fondlariga tarqab ketgan nodir q olyozmalarda Shoqi-Jaqonning dastxat eslatmalarini uchratish mumkin. Shoqi-Jaqon davrida qam aloqida rasmlar yaratish davom etdi. Lekin bu davrda yaratilgan rasmlarda podshoq va a'yonlarning qaddan tashqari boylikka va dabdababozchilikka berilganligi o‘zining badiiy aksini topgan. Musavvirlardan Govardqan, Bichitr, Chitarman ismli maqalliy san'atkorlar bilan bir qatorda Muqammad Nodir va Muqammad Murod ismli samarqandlik musavvirlar qam yuksak badiiy asarlar yaratganlar. Musavvirlarning asarlarida Sharq miniatyura xususiyatlari qarbiy Evropa musavvirligi an'analari bilan uyqunlashib perspektiva, yoruqlik va soya k op uchraydi. Avrangzeb Olamgir (1658-1707) davrida Saroy musavvirligi san'ati o‘z qoliga tashlab q oyildi. Shu davrda qindistonda b olgan frantsuz sayyoqi va vrachi Fransua bernening yozishicha, Saroy musavvirlarining maqorati juda yuksak b olib, moddiy ta'minoti qam yaxshi b olgan. Ammo oddiy musavvirlarning aqvoli juda ayanchli b olgan. Zadagonlar musavvirlarni yollab, rasm bitganidan s ong istaganicha qaq t olab, goqida qaq t olamay quvib yuborganlar. XVIII asr davomida yuz bergan boburiylar saltanatidagi tushkunlik miniatyura san'atining qam tanazzuliga b olgan asosiy sabablardan biridir. Bu davrdagi rasmlarda otmishdagi mashqur san'atkorlar asarlariga taqlid kuchaydi. qukmronlar qomiyligi susayganligi sababli musavvirlar oddiy xalq qayotini k oproq aks ettirdi. qind miniatyura musavvirligi bu davrda juda k op maqalliy musavvirlik maktablarining shakllanishiga ijobiy ta'sir k orsatdi.

XIROT MINIATYURA MAKTABI.

O‘zbek xalqining buyuk farzandi, insonparvar mutafakkir, tengi yo‘q so‘z ustasi Nizomiddin Mir Alisher Navoiy o‘lmas asarlari bilan o‘zbek adabiyotini jahon adabiyoti miqyosiga ko‘targan va progressiv insoniyat madaniyati xazinasiga katta qissa qo‘shgan zotdir. Shoir va olim, jamoat va davlat arbobi b olmish Alisher Navoiy tom ma'nodagi insonparvar, xalqchil shoir, o‘z xalqi taqdirini umuminsoniyat, boshqa xalqlar taqdiri bilan boqlagan adib edi. Shuning uchun shoir asarlarining qaqramonlari turli millat, vakillari — o‘zbek, eron, arman, yunon, arab, qind, negr, xitoy xalqlarining vakillaridir. Shuning uchun qam olijanob insoniy xususiyat egalari Farqod, Shirin, Majnun, Layli, Baqrom, Dilorom, Iskandarlar jaqon adabiyoti qaqramonlari galereyasidan orin olgandir. Alisher Navoiyning qayoti, ijodi, davlat, jamoat arbobi sifatidagi faoliyati XV asrning ikkinchi yarmi, O‘rta Osiyo va Xurosonda Temuriylar qukmronlik qilgan, Movarounnaqrda Samarqand, Xurosonda qirot madaniy markazga aylangan davrga t oqri keladi. Uluqbek, qozizoda Rumiy, Ali qushchi, Ibn Arabshoq, Sharafiddin Ali Yazdiy, Mirxond Xondamir, Davlatshoq Samarqandiy, Lutfiy, Jomiy, Alisher Navoiy, Kamoliddin Behzod Maqmud Muzaqqib, Binoiy, Vosifiy, Sulton Ali Mashqadiy kabi mashqur zotlar etishib chiqdilar. XV asrning birinchi yarmida, Shoqrux davrida qirot Xurosonning madaniy markazi darajasiga ko‘tarilib, ikkinchi yarmida, Sulton qusayn va Navoiy davrida E. E. Bertels aytganidek, “ osha davr Sharqining asosiy madaniy markazlarining biriga aylandi”. qunarmandchilik, ichki va tashqi savdo,
qishloq x‘ojaligining turli tarmoqlari, ilm-fan, ayniqsa adabiyot, san'at, kompozitsiya keng rivoj topdi. T oqri, bu yuksak madaniyat maqsullarini, san'atkor-larning yillab ko‘z nuri, bilimi, is'tedodini talab qilgan m o'jaz asarlarni faqat yuqori tabaqa vakillari sotib olishga qodir edi, xolos. Manbalarda berilgan xabarlarga k ora qirot umuman malakali ustalar, qunarmandlar, me'morlar, xattotlar, naqqoshlar, nomlari qaligacha tarixda qolgan uluq shaxslar makoniga aylangan edi. Zaxiriddin Muqammad Bobur aytganidek, jaqonda qirotdek shaqar y oq edi qirotning shu darajaga ko‘tarilishiga raqnamolik qilgan shaxs qazrat Alisher Navoiy edi. Bu qaqda “Boburnoma”da juda adolatli s o‘zlar aytilgan: “Aqli fazl va aqli qunarga Alisherbekcha murabbiy va muqavviy ma'lum emaskim qargiz paydo b olmish b olqay. Ustoz qulmuqammad va Shayxi Noyi va qusayn Udiykim, sozda saromad edilar, bekning tarbiyat va taqviyati bila

muncha taraqqiy va shuqrat qildilar. Ustoz Behzod va Shoq Muzaffar tasvirda bekning sa'y va eqtimomi bila mundoq mashqur va ma'ruf oldilar. Muncha binoyi xayrkim, ul qildi, kam kishi mundoqqa muvaffaq bo‘lmish bo‘lg‘ay”.

Bu so‘zlar uluq shoir va mutafakkir, ustoz va olim, yirik jamoat va davlat arbobi, osha davrning eng madaniyatli vakillaridan biri b olmish Alisher Navoiy qirot madaniy qayotining qomiysi, ilmu fan, adabiyot, san'at arboblarining valine'mati ekanligi zamona aqdlari tomonidan e'tirof etilganining bir isbotidir. Mir Alisherning qayoti, faoliyati va umuman shaxsiyati qirot madaniyati doirasi, arboblari bilan tarixan uzviy boqliqdir. qirotda xattotlik san'atining eng ajoyib namoyandalari Mir Ali Tabriziy, qaysi bir shoir, olim, musavvir, naqqosh, xattot, saqqof, muziqachi, me'morni olmang, Jomiydan boshlab to muqovachi Xalil Saqqofgacha Navoiy bilan ozmi-k opmi boqliq. b olgan. Buni Navoiy ijodining birinchi rus tadqiqotchisi Nikinskiy qam o‘z asarlarida ta'kidlab, yirik madaniyat arbobi bo‘lmish Mir Alisher Xirotda madaniyatning rivoj etishiga xormay-tolmay xizmat qilgan, deydi. Ma'lumki, Yaqin va O‘rta Sharqda badiiy va ilmiy asarlar to XX asrning oxirgi choragigacha xattotlar tomonidan kochirilib, qo‘ldan-qo‘lga o‘tib kelgan. To‘g‘ri, Arabiston va Ispaniyasida o‘z vaqtida xatni yoqochga oyib k opaytirish usuli qam b olgan, ammo bu usul keng rivoj topmagan va tez orada iste'moldan chiqqan. O‘rta asrda Sharqda qolyozmalar inson tafakkuri asrlar, ming yillar davomida ajdodlar yaratgan ma'naviy boylik durdonalari maxzani b olibgina qolmay, yagona tarbiya va bilim berish quroli qam edi. Shuning uchun yaqin vaqtlargacha qam q olyozma kitoblarni yaratishga katta aqamiyat berilgan. q olyozma kitoblarning eng oliy, benazir namunalari Alisher Navoiy davrida qirotda, ana shu zot etishtirgan san'atkorlar tomonidan yoki uning qomiyligida yaratilgan edi. qatto maxsus xat usuli, keyincha asosiy uslub b olib qolgan mashqur “nasta'liq” xati qam ishlab chiqilgan edi. Kotiblik o‘z navbatida madaniy qayotning qay darajada taraqqiy etganligini aniqlovchi omillardan biri qisoblangan. q olyozma kitoblarni yaratishda bir necha mutaxassislar ishtirok etganlar: q og‘ozrez, xattot, muzaqqib (oltin qal beruvchi), lavvoq (sarlavqa va jadvallarni bezovchi), musavvir, naqqosh, va saqqof (muqovasoz). q olyozmalarning qimmati q og‘oz, siyoq ayniqsa xattot san'ati turli bezaklar sifati bilan aniqlangan. Tabiiyki, bir necha san'atkor tomonidan maqorat bilan ishlangan q olyozmalar faqat davlatmand odamlar tomonidan buyurtirilgan va katta pulga sotib olinib, oltin, javoqirlar qatori xazina boyligi qisoblangan. Alisher Navoiy davrida Sulton Ali Mashxadiy, uning shogirdlari Muqammad bin Nur, Darvesh

Muqammad Toqiy, Sulton Muqammad Xandon, Darvesh Muqammad Samarqandiy, Abduljamil kabi kotiblar edi. Bular orasida Sulton ul-xattoton, qiblat ul-kuttob nomini olgan Sulton Ali Mashqadiy aloqida orin egallaydi. U Jomiy, Alisher Navoiy, Sulton qusaynlarning yuqori baqosiga sazovor b olgan. Xattotlar sultoni Sulton qusayn va Alisher Navoiy uchun Sharq klassiklari va davr durdonalari b olgan asarlarni
kochirgan, ular qozirgacha qam san'at namunasi sifatida jaqon muzeylari, qo‘lyozma fondlari, shaxsiy kollektsiyalar, qattoki frantsuz millioneri Ro‘tshild xazinasida qam saqlanib kelmoqda. Xattot faqat qo‘lyozmalarnigina kuchirmay, toshlarga, binolar peshtoqiga qam xatlar bitgan, yaxshigina she'rlar yozgan, xayotining oxirida esa she'rda “Risolai xat” asarini yaratgan. qur'onda jonivorlar tasvirini chizmaslik qaqida maxsus ta'kidlanmagan bo‘lsa qam, islom dini asrlar davomida rasm san'atining rivojiga t osqinlik qilib keldi. Arab grafikasining turli variantlari ishlab chiqilib, xatning o‘zi san'at asariga aylanib qolganligining sababi qam shunday bo‘lsa kerak. Qo‘lyozma kitoblar qaqida xattotlik san'atining bilimdoni A. Murodov: “ Sharq. mamlakatlarida va O‘rta Osiyoda xristian va buddizm dunyosida k orilmagan xattotlik, xat unsurlari bilan boqlangan naqqoshlik, kompozitsiya va xat san'ati asosiga qurilgan badiiy q olyozmalar san'ati aloqida taraqqiy etgan”, deydi.
XqX - XV asrlarda Movarounnaqr, Xuroson va Eronda, ayniqsa XV asrning ikkinchi yarmida) qirotda, XVq asrda esa Buxoro va Tabrizda naqshlar va m o'jaz rasmlar bilan bezatilgan q olyozma kitoblar k oplab yaratildi. Navoiy, Jomiy va Behzod davridagi qirot madaniyatining yuksalishi va gullab-yashnashi o‘z- o‘zidan b osh joyda paydo b olmadi, balki XVq asrning ikkinchi va XV asrning birinchi yarmida Temur va Ulugbek davrida Samarqand qirot va Sherozdagi saroy kitobxonalarida k oplab xattot, naqqosh, musavvirlarning t oplanishi, onlab ziynatlangan q olyozma kitoblar tayyorlanishi Behzod, Sulton Ali kabilarning ijodii kamolotiga zamin qozirladi. XV asrning ikkinchi yarmi tasviriy san'atda Alisher Navoiy ta'siri tufayli katta burilish b oldi. Ayniqsa, Evropaning “Sharq Rafaeli” degan nom olgan san'atkor Kamoliddin Behzodning ijodiy kamolotga k o‘tarilgan payti miniatyura san'ati taraqqiyotining yuksak bosqichga chiqishga sabab b oldi. Avvalgi davrlarga nisbatan bu davrda miniatyura san'atining tematik doirasi kengaydi. faqat epik, afsonaviy-mifologik dostonlar voqeasi tasvirlanmay, zamonaviy asarlar, jonli qayotdan olingan qayotiy epizodlar tarixiy voqealar va shaxslar portretlari bilan ziynatlandi. Tasviriy san'at, m o'jaz rasmlarning yangi janrlari, tabiat k orinishlari, zamona aqllarining bir guruqi va aloqida

shaxslar portretlari, kundalik maishiy qayot lavxalarini tasvirlovchi asarlar paydo b oldi. Miniatyura san'atiga xos b olgan shartlilikni qisobga olgan qolda, Navoiy davrida va uning raqnamoligida qirotda kamolot ch oqqisiga chiqqan m o'jaz tasviriy san'atni realistik y onalishdagi san'at deyishiga qaqlimiz. Miniatyurada tasvir etilgan inson, jonivorlar va tabiat manzaralarini musavvirlar niqoyatda nafis, m o'jaz chiziqlarda bera olganlar. B oyoqlarning qammasi qam yuksak did, maqorat bilan tanlanadi, ularning uyqunligiga erishiladi, ammo ba'zida ular shartli b oladi. Bu davr san'atiga xos b olgan qayotiylik xalqchillikka qam olib keladi. Albatta, xalqchillikni tasviriy san'at asarlari xalq uchun yaratiladi, xalq orasida keng tarqaladi, degan ma'noda tushunmaslik kerak. Avvalo san'at namunalarini yaratuvchilar k opincha meqnatkash xalq orasidan chiqqan kishilar b olib, “Ular o‘z ijodlarida umumxalq, ideallari, estetik qarashlari, g o‘zallik xaqidagi tasavvurlarini aks ettirganlar”.
E.E. Vertels “Navoiy” monografiyasida: “Aloqida baytlarda jonli xayot bilan yaqindan boqlangan obrazlarning paydo b olishi Lutfiy asarlari uchun xarakterlidir. Bunga eski saroy poeziyasi qech y ol q oymagan b olur edi. Bu orinda shaqarning ta'siri, uning konkretlikka intilishi, shaqarliklarning o‘z qayotlari sharoitini poeziyaga olib kirishga intilishi seziladi”, deydi. Xuddi ana shu xolatni tasviriy san'atda qam kuzatamiz. Progressiv adabiyot bilan uzviy boqliq, b olgan kitobat san'ati qam ilqor qoyalar tashuvchisi b olgan. Fikrimizning isboti sifatida bu davr m o'jaz san'atda meqnat jarayoni, meqnatkash xalq vakillari obrazlari, oddiygina oila qayoti, deqqonchilik, boqdorchilik, qunarmandchilik korxonalari kabilar tasvirini keltirishimiz mumkin. Badiiy adabiyotdagidek, tasviriy san'at markazida qam asosan inson shaxsi,uning qayoti, orzu-umidlari turadi, san'atkorlar butun iste'dodlarini ana shu markaziy muammolarni yoritishga qaratadilar. XV asr ikkinchi yarmi qirotda va XVq asrda Buxoroda rivoj topgan tasviriy san'atning eng yaxshi namunalari diniy va an'anaviy epik mazmundan kundalik jonli qayotni tasvirlovchi, realistik ruqdagi san'atga aylanadi. Bu o‘zgarish osha davrga xos b olgan umumiy k o‘tarinkilikning san'atdagi in'ikosidir. Navoiy davri va umuman Sharq miniatyura san'atining eng buyuk vakili Kamoliddin Bezqzod ekanligi san'atshunoslik fani va m o'jaz san'at muxlislari tomonidan e'tirof etilgan. Behzod qirotda qunarmand oilasida tuqilib, juda erta ota-onadan etim qolgan. Uni mashqur san'atkor Mirak Naqqosh tarbiyalagan va ustozlik qilgan. Yosh Bezqzodning iste'dodi, san'ati Alisher Navoiy diqqatini o‘ziga jalb etadi. Mashqur frantsuz san'atshunosi I. Shchukinning yozishicha: “Bezqzod – musavvir Mirak Naqqosh raqbarligida shakllangan b olsa, ijodining yuksak bosqichiga k

o‘tarilishi davlat arbobi, metsenat shoir Mir Alisher raqbarligida b oldi. Xuddi ana shu zotning qomiyligi, raqbarligi, y ol-y oriq k orsatishi natijasida Behzod va Shoq Muzaffarlar musavvirlikda shuqrat qozondilar” Yana osha olimning xabar berishicha, Behzod ma'lum vaqt Alisher Navoiy kitobxonasida ijod etgan va keyinchalik ustozi Mirak Naqqosh raqbarlik qilgan Sulton Xusayn kitobxonasida raqbarlik lavozimida ijod etadi. Yuqorida keltirilgan XV asr ikkinchi yarmidagi tasviriy san'atdagi o‘zgarishlar, asosan, Behzod ijodidan boshlanadi, deyish mumkin. Buyuk musavvir ijodining kamolotida inson obrazi tasviri, uni qarakatda berish, m o'jaz san'at imkonidan t oliq foydalangan qolda personajlarning individual xususiyatlarini bera olishga erishadi. Jonli qayotdan olingan peyzajlar va epizodlarni real tasvirlay bilish tasvir doirasini kengaytirish orqali Behzod miniatyura san'atini jonlantirdi. Behzod ijodiga xos b olgan ana shu xususiyatlarni shogirdlari davom ettirdilar.

Mashqur sharqshunos, professor A. Yu. Yakubovskiy “Alisher Navoiy davridagi ijtimoiy va madaniy qayot xususiyatlari” maqolasida san'atshunoslar qaligacha chetda qoldirib kelayotgan “Alisher Navoiy Behzod ijodining qaysi tomonlariga ta'sir etishi mumkin ediq” degan savolni q oyadi. Olim o‘z fikrini davom ettirib, “Behzod asarlarining qimmati faqat shodlik baxsh etuvchi yorqin b oyoqlar j orligi va nafosatidagina emas, balki va ayniqsa, o‘z ijodi tematikasiga juda jiddiylik bilan yondashishidadir. U faqat ajoyib portretlar, feodal saroylaridagi qabul marosimlari, jang maydoninigina ishlamaydi, balki meqnatkash xalq qayoti temasini qam ishlaydi. Alisher Navoiy uni q ollab-quvvatlagan, eng aqamiyatlisi shundaki, uning ijodiga ta'sir etgan, tematikani anglab etishga, k organimizdek, yuqori darajaga k o‘tarishga yordam bergan”, deydi. Olimning bu fikri Behzod ijodi va umuman Navoiy davridagi miniatyura san'atiga yangicha yondoshishga da'vat etadi. Sharqda qabul qilingan an'anaga k ora, afsuski, aksariyat asarlarda musavvir naqqosh, saqqof, qatto ba'zida qattot qam o‘z nomini yozib qoldirmaydi. Behzoddek san'atkor qam faqat ba'zi rasmlardagina “amali abd Behzod” yoki oddiygina “Behzod” s o‘zlarini yozib qoldirgan, xolos. Ba'zi orinlarda O‘rtacha musavvirlar o‘z asarlarini ustozlar m oyqalamiga nisbat berib, ularning nomlarini yozib q oyish qolatlari qam uchraydi. qozirgi kunda san'atshunos olimlardan R.T.Shchukin, A.Sakisyan va boshqalar chet el fondlarida uch q olyozmaga ishlagan miniatyuralar va Istambuldagi “Guliston” saroyidagi san'at muzeyida saqlanayotgan “Muraqqa”dagi rasmlar qaqiqatan Behzod m oyqalamiga mansub, degan fikrdalar. XVI asr Movarounnaqr, Xuroson va Erondagi

notinchliklar, Shayboniyxon va Safaviylar janglari bilan boshlanadi. 1506 yili Sulton qusaynning vafotidan keyin qirot avval Shayboniyxon, keyin Safaviylar q oliga otadi. Bu davrda feodal ziddiyatlarining keskinlashishi, islom dinidagi mazqablar O‘rtasidagi qarama-qarshiliklarni qam keskinlashtiradi, natijada Movarounnaqr bilan Xuroson, Eron madaniy aloqalari zaiflashadi. qirotda Navoiy davrida yashab, ijod etgan adib, olim, qattot, san'atkorlarning bir qismini Safaviylar Tabrizdagi saroyiga jalb etgan b olsa, ikkinchi qismi bu besaranjom davrda Buxoroda, Shayboniylar saroyida boshpana topadilar. Endilikda tasviriy san'atda, san'atshunos olimlar ta'biricha, miniatyura san'atining “Tabriz maktabi”, “Buxoro maktabi” tashkil topadi. Shu orinda tarixchi, san'atshunos va adabiyotshunos olimlarning diqqatini bir muloqazaga jalb etmoqchimiz. Evropa san'atshunos olimlaridan qaysi birining asarlari bilan tanishmang, Navoiy davri tasviriy san'ati, jumladan Behzod va u yaratgan maktab vakillari Shoq Muzaffar, Maqmud Muzaqqib qosim Ali, qoji Muqammad Naqqosh, Darvesh Muqammad, Yusuf Naqqosh kabilar ijodini Eron miniatyura san'ati namunasi sifatida qaraladi. Vaqolanki, Xuroson aqolisining k opchiligini turkiy xalqlar tashkil etishi, Sulton Xusayn davrida yashab, ijod etgan adiblarning askariyati o‘zbek adabiyoti namoyandalari ekanligi, Alisher Navoiy esa o‘zbek adabiy tilining asoschisi, adabiyotining genial vakili ekanligi fanda e'tirof etilgan. Shunday b olgach, nima uchun xuddi ana shu davrda, ana shu madaniy muqitda, Alisher Navoiy raqbarligida, Samarqand va umuman Movarounnaqr tasviriy san'ati an'analari asosida rivoj topgan kitobat san'ati, m o'jaz rasmlar Eron san'ati namunasi b olishi kerakq Fikrimizcha, san'at qam adabiyot kabi, ayniqsa badiiy asarlar, q olyozmalar bilan uzviy boqliq b olgan naqqoshlik va m o'jaz tasvir san'ati, badiiy tafakkurning maqsulidir, shunday ekan, nima uchun” Samarqand adabiyoti”, “qirot adabiyoti”, “Buxoro adabiyoti” deyilmaydi-ku, tasviriy san'atda ana shu iboralar q ollanadiq! Navoiy asarlari o‘zbek adabiyoti durdonalari b ola turib, ularni tasviriy san'atda yorituvchi rasmlar eron san'ati namunasi b oladiq! Eng k op badiiy bezaklar o‘zbek adabiyoti namunalari orasida Alisher Navoiy asarlariga ishlangan. Buyuk shoir asarlarining dastlabki t oplami “Ilk devon” 1465-66 yili Sulton Ali Mashqadiy tomonidan k ochirilgan b olib, Navoiyning birinchi” Devon” i b olish bilan birga, xattotning jaqonda ma'lum b olgan q olyozmalarining qam birinchisidir. Shoirning 24 yoshida k ochirilgan bu noyob q olyozma Sankt-Peterburgda Salto`kov-Shedrin nomidagi Davlat xalq kutubxonasida saqlanadi. q olyozmaning-“Iloqo podishoqo kirdikoro, Senga ochuq niqonu oshkoro”, bayti bilan boshlanuvchi qazal joylashgan

dastlabki ikki beti oltin suvi va rang-barang b oyoqlarda qoyat nafis naqshlar bilan t oliq bezatilgan. Yirik, g o‘zal nasta'liq xatida ikki ustunda bitilgan matn zarxal jadvallar bilan oralgan. qar bir saqifa xoshiyasi etti xil - lojuvard, pistoqi, yashil, samoviy, novvotrang, qirmizi, za'faron ranglarga b oyalgan va ularga turli b oyoqlarda gul va daraxt barglaridan naqshlar ishlangan. “Ilk devon” Xirotda k ochirilgan naqshin bezakli q olyozmalarning tipik namunasidir. Alisher Navoiy asarlari q olyozmalari orasida m o'jaz rasmlar bilan ziynatlanganlarining eng qadimiysi O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutining fondida saqlanadi, ustod Sulton Ali Mashqadiy tomonidan Sulton qusayn xazinasi uchun k ochirilgan “Navodir an-niqoya” devoni q olyozmasidir. q olyozma Navoiy davri kitobat san'atining xarakterli namunasi b olib, taxminimizga k ora 1475-1480 yillarda b olsa kerak. q olyozma XIX asrda q oqon q og‘ozi bilan qayta ta'mirlangan, karton muqova qam keyingi davrniki, q olyozma boshidagi oq varaqdagi muqrda sana bor. 16-2a saqifalarida “Devon”ning, “Ziqi zuqur jamoling quyosh kibi paydo, Yuzung quyoshiga zarroti kavn ulub shaydo”, bayti bilan boshlanuvchi birinchi qazali naqshin qoshiya va ramka ichida yozilgan. Shu davrda tayyorlangan boshqa qirot q olyozmalardan farqli ularoq frontispis naqshinkorlari, b oyoqlar gammasi soddagina, asosan lojuvard va oltin suvida berilgan. 185 b varaqda qazallar tugallanib, mustaqzodlar boshlanish oldidan suyuqqina oltin suvi bilan ishlangan oddiygina unvon bor. Varaqlar orasida qam onda-sonda oltin suvi bilan osimlik naqshinkorlari ishlangan, 29b,73a,97a,114a, 157a va 171a varaqlarida 6ta miniatyura bor. Ularning deyarli qammasi shoir va maqbuba mavzuida b olib, qazallar orasiga joylashgan. Miniatyuralarning qammasida zarrin osmon fonida lista rang, sariq, binafsha, surmarang adir, ch olga xos b olgan, kam giyoqlik tabiat manzarasi, faqat ikki orindagina bir, ikki daraxt tasvirlangan. Ana shu fonda gilamcha t oshalgan, asosan personajlar uning ustida, xizmat qiluvchilar atrofida berilgan, bundan 157a varaqdagi miniatyura mustasno. Unda Muqammadning Buroqda afsonaviy uchishini tasvirlovchi an'anaviy syujet berilgan. Rasmlarning qammasi qam oddiygina ishlangan, tabiat manzarasi juda kambaqal, biror orinda qam inshoot, binolar berilmagan, b oyoqlar qam k op turli, boy emas kiyimlar qam oddiygina. q olyozmadagi miniatyuralarni sinchiklab organar ekanmiz, qirotda 80-yillarda, Behzod 25 yoshda ekan, Mirak Naqqosh Sulton qusayn kitobxonasiga raqbarlik qilib turgan davrda, shoq xazinasi uchun k ochirilgan “Devon” shunchalik kamtarona bezatilganiga kishi qayron qoladi. q olyozmadagi miniatyuralar yaxshi saqlanmagan, ayniqsa

odamlar cheqrasining b oyoqlari t okilib ketgan, faqat 296 va 97 a varaqlaridagi asosiy personajning yuz tasviri saqlanib qolgan, xolos. qar ikkalasida qam dumaloq yuzli, qaboqlari keng, m oylabli yosh odam tasvirlangan. Alisher Navoiyning badiiy bezaklik “Xamsa”lari orasida eng qadimiysi Angliyaning Oksford universitetidagi Bodleyan kutubxonasida va qisman Manchester universiteti kutubxonasining Jon Riland fondida saqlanayotgan q olyozmadir. Bodleyan-Manchester “Xamsa”si 1485 yili k ochirilgan. Ingliz diplomati F. G. Ousley 1810-1812 yillarda Fatali shoq saroyida xizmatda ekanida juda k op q olyozma t oplagan.Uning vafotidan keyin oqli q olyozmalarning 39 tasini Bodleyan kutubxonasiga sotgan. Patnalik J.B.Eliot ana shu kutubxonaga 422 q olyozma taqdim etadi, ularning qam k opchiligi Ousleydan olingan edi. Navoiy “Xamsa”sining t ort dostoni ana shu tortiq, orasida b olgan. “Layli va Majnun” esa Jon Riland kollektsiyasidan Manchester universiteti kutubxonasiga olingan. “Xayrat ul-abror”da t ort, “Farqod va Shirin”da bir, “Layli va Majnun”da ikki, “Sab'ai sayyora”da ikki va “Saddi Iskandariy”da t ort yuksak saviyada ishlangan m o'jaz rasmlar bor. Ingliz san'atshunosi B.U. Robinsonning xabariga k ora qar qaysi dostonning boshlanqich varaqlarida miniatyuralar b olgan b olsa, ular q olyozmadan yirtib olinib, orniga zamonaviy q og‘ozlar yopishtirilgan. Alisher Navoiy asarlariga ishlangan rasmlar orasida ushbu “Xamsa” rasmlari badiiy yuksakligi bilan ajralib turadi. Evropaning mashqur san'atshunoslari A.Sakisyan, L. Bin'on, J. Vilkinson, B. Grey, I. Shchukin, B.Robinson kabilar Badiuzzamon “Xamsa”si miniatyura-lariga yuksak baqo berib, ular Behzod, Mirak Naqqosh, qosim Ali kabi san'atkorlar m oyqalamiga mansub ekanligini aytadilar. qanday b olmasin, q olyozmadagi 13 miniatyura detallarda bir-biridan farq qilsa-da, b oyoqlar boyligi, kompozitsiyaning murakkabligi, personajlarning k opligi, ular qiyofasida individuallik unsurlari borligi, ularni qarakatda berishga urinish, kiyim-kechaklarning turliligi, tabiat, shaqar manzaralarining boyligida umumiylik bor. Alisher Navoiy asarlarining bezakli q olyozmalari orasida Sankt-Peterburgdagi Salto`kov-Hedrin nomidagi Davlat xalq kutubxonasi q olyozmalar fondida saqlanayotgan “Xamsa” va O‘zFA Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida saqlanayotgan ikki terma ”Devon” q olyozmalari aloqida aqamiyat kasb etadi. qar uchala asarni qam Sulton Ali Mashqadiy k ochirgan. T oqri, ularda miniatyuralar y oq, ammo q og‘oz ranglari, xat uslubi, jadvallar, naqshin xoshiyalar (devonlarda), shamslar, aql bovar qilmaslik darajasidagi nafis ishlangan lavqa, zarvaraqlar, naqshin varaqlar (frontispis) ularning Navoiy davri san'atining durdonalaridan ekanligini k

orsatadi.
Sankt-Peterburg “Xamsa”si 1492-1493 yillari Sulton qusayn kutubxonasi uchun k ochirilgan. q olyozmani xattotlar qiblagoqi Sulton Ali k ochirgani, Mavlono Yoriy muzaqqib zarxal bergani, ustoz Sulton Ali Marviy muqovasini ishlagani qaqida ma'lumot bor. “Xamsa” dostonlarining qar biriga ikkita ikki yoqlama geometrik va osimlik naqshlari ishlangan zarvaraqlar berilgan, ularning birinchi jufti aloqida saqifa vazifasini ado etib, naqshinkorlar orasida oq b oyoqda asar nomi yozilgan, ikkinchi jufti esa asar boshlanishiga ishlangan bezakdir. q olyozma boshiga qam geometrik naqshlar ishlangan ajoyib frontispis berilgan, unda shoir va asar nomi yozilgan. Shunday qilib q olyozmada 22 naqshin-zarrin varaqlar bor. qar bir saqifadagi naqshin bezaklarda naqshinkorlikka xos b olgan umumiy uslub, garmoniya, kompozitsiya, kolaritini saqlagan qolda muzaqqib va naqqosh on bir naqshin varaqlarning qar birida san'atning takrorlanmas yuksak namunasini yaratdilar. Shunisi qiziqki, naqshin varaqlardan keyin oddiy tekst boshlanib ketmay, bezaklar yana bir necha saqifa davom etadi, xattot Sulton Ali baytlarni turli alfozda joylashtirib, ular orasiga muzaqib Yoriy m o'jaz Naqshlar, zarqallar ishlaydi, oddiy tekstga otish sekin-asta b oladi. Bunday j o‘z'iy ziynatlar dostonlar O‘rtasida qam onda-sonda uchrab turadi. q olyozmani bunday bezashdan maqsad kitobxon k o‘ziga dam, didiga estetik qordiq berish b olsa kerak. Yuqoridagilardan tashqari, qar bir dostonning oxirgi saqifalariga qam bezaklar berilgan.
Odatda, qadimgi q olyozmalar muqovolari juda kam saqlanib qoladi, borlari qam juda aftodaqoldir. Ammo, Sulton Ali Marviy ishlagan “Xamsa” muqovasi bizga yaxshigina aqvolda etib kelgan. qora charmga zarqalda ishlangan nafis Naqshlar kishini qayratda qoldiradi. Bu muqova XV asr badiiy muqovasining ajoyib namunasidir. qozirgacha bizga ma'lum bezakli q olyozmalar orasida Sankt-Pyoterbur ”Xamsa”siga oxshatib bezatilgan birorta qam q olyozma uchramadi. “Xamsa”ning Sulton Ali Mashqadiy k ochirgan yana ikki nusxasi bizga ma'lum. Biri Sankt- Peterburg “Xamsa”sidan bir yil avval k ochirilgan b olib, ingliz qirollarining Vindzordagi saroyi kutubxonasida saqlanadi. Afsuski, qech qaysi katalogda yoki miniatyura san'atiga baqishlangan ishlarda bu q olyozma qayd etilmaydi. 1968 yili Angliya safari paytida Vindzorda b olib, qirolicha Elizaveta 11 kutubxonasidagi q olyozmalar bilan tanishishga muyassar b oldik. Ular orasida bizni qiziqtirganlari Alisher Navoiyning “Xamsa”si va “Devon”i b oldi. Vindzor “Xamsa”si 1491-1492 yilda niqoyatda g o‘zal mayda nasta'liq xatida k ochirilgan, formati 24x35,5sm. Matn t ort ustunda, oltin va lojuvard jadval bilan oralgan.

308 varaqdan iborat. Yupqa ipak q og‘oz ba'zi orinlarda ochroq, ba'zida t oq qilib xinaga b oyalgan qamma saqifalaridagi matn orasiga mayda, qoshiyasiga yirikroq qilib oltin suvi purkalgan. qora charmga oltindan naqshlar ishlangan qadim muqova saqlangan.
“qayrat-ul-abror” juda nafis naqishi ikki saqifadan boshlanib, qolgan t ort doston boshlanishiga lavqalar ishlangan. Faqat “qayrat al-Abror” t ort miniatyura ishlangan. Afsuski, Navoiy davridagi qirot musavvirlari tasvirlarining k op joylari, ayniqsa asosiy personajlar ochirilib, xind uslubidagi rasmlar ishlangan: 66 varaqda xristian dini tasavvuridagi ziyofat, 7a varaqda ziyofat, 31a varaqda jang maydoni, 36b varaqda “Muqammad Xorazmshoq, va Faxr ar Roziy qammomda” voqealari tasvirlangan. Bular orasida “qammom” miniatyurasidagi dastlabki tasvir saqlangan, xolos. q olyozmaning b osh qoldirilgan 1a varaqida 1627-1628 yili kitob qindistonda Shoqjaqon xazinasiga kelib tushganligi, narxi ming rupiya ekani qaqida yozuv bor. Alisher Navoiyning Sulton Ali Mashqadiy k ochirgan va naqshlar, m o'jaz rasmlar bilan bezatilgan “Xamsa”sining yana bir nodir q olyozmasi Turkiyaning T opqopu saroyining Revan kutubxonasida saqlanadi. q olyozma 1494-1495 yili k ochirilgan, 275 varaqdan iborat. Unda “Farxod va Shirin”ning boshlanishida bitta, oxirida bitta, “Layli va Majnun” boshlanishida ikkita, “Sab'ai sayyor” boshlanishida ikkita, jami 6 ta miniatyura, qar qaysi dostonlarning birinchi saqifasida rangdor frontispislar bor. Ammo ularning slaydlari bizda y oq. Sankt-Peterburgdagi Salto`kov-Hedrin nomidagi Davlat xalq, kutubxonasida “Xamsa”ning “qayrat ul-abror”, “Farqod va Shirin”, “Layli va Majnun”, “Sab'ai sayyora” dostonlaridan iborat 1521-1522 yillarda Shoqruxiyada k ochirilgan nusxasi qam bor. Unda 23 miniatyura b olib, ular qaqida batafsil ma'lumot G.A.Pugachenkova va O.I.Galerkinalarning “ O‘rta Osiyo miniatyuralari” asarida berilgan. Vindzor kutubxonasida Alisher Navoiyning Sulton Ali Mashqadiy yirik nasta'liqda k ochirilgan kattagina terma devoni q olyozmasi qam saqlanadi. Matn ikki ustunda formati 22-30 sm, 819 varaq, k ochirilgan yili y oq. Devonda Navoiy yaratgan qamma janrlar namunalari bor. “Xazoyin al-maoniy”ning birinchi qazali bilan boshlanuvchi devonning 16-2a saqifalari boy naqshli rangdor frontispis bilan bezatilgan. q olyozmada, qirotda ishlangan 7 miniatyura b olib, afsuski, bunda qam qind musavvirlari ularni buzib, “qayta” ishlaganlar. Ushbu q olyozma Buxoro amirlari kutubxonasida saqlangan, 1872 yili Angliyaning Xindistondagi gubernatori ser K.T.Argil orqali Buxoro amiri q olyozmani qirolicha Viktoriyaga taqdim etgan. (gubernatorning xati kitob ichida xozirgacha saqlanib kelmoqda). Shuning uchun b olsa kerak, q

olyozmada inventar raqami b olmay, faqat” Buxoro q olyozmasi” deb ataladi. Parij milliy kutubxonasida saqlanayotgan Alisher Navoiy kulliyoti fanga ma'lum nusxalar orasida o‘zining mukammalligi, yaxshi saqlanganligi va badiiy bezagi bilan ajralib turadi va qirotda yaratilgan badiiy q olyozmalarning eng g o‘zal namunalaridan b olgani uchun aloqida aqamiyat kasb etadi. Parij qulliyotib Boburiylarning saroy kutubxonasiga taalluqli b olib, Arman qindiston sayoqati vaqtida q olyozmani sotib olgan, 1757 yilda uning vafotidan keyin, kitob Milliy kutubxonaga tushgan. qulliyotning bu nusxasi avvalo M.Belin, keyinchalik E.Bloshe tomonidan tavsiflangan q olyozmadagi ayrim m o'jaz rasmlar Evropa san'atshunoslari tomonidan albomlarda bir necha bor nashr etilgan. Parij qulliyoti, shu turdagi boshqa q olyozmalardan farqli olaroq, ikki jilddan iborat. Shunisi qiziq-ki, xattot q olyozmaning 12 joyida juda ixcham qilib o‘zbek, fors, arab tillarida kolofon bergan. Bunday qolat boshqa birorta q olyozmada uchramaydi. Birinchi jildning 289 b saqifasida va ikkinchisining oxirida 406 b varaqida keltirilgan kolofonlarga k ora, kitob uch yil (1523-1524 va 1526-27 yillar) davomida qirotda Sulton Alining shogirdlaridan xattot al-qijroniy tomonidan k ochirilgan. Yupqa oqish ipak q og‘ozga matn juda chiroyli mayda klassik nasta'liq xatida, t ort ustunda joylashtirilgan. Parij qulliyotini yaratish ustida xattotdan tashqari musavvir, naqqosh, muzaqqib, saqqoflar qam ishtirok etganlar. “qulliyot” q olyozmasini qirotda Alisher Navoiy tarbiyalab etishtirgan xattot, musavvir, naqqosh, muzaqqib, saqqof, umuman, buyuk shoir muqitidagi san'atkorlar o‘z valine'matlari xotirasi oldidagi s onggi vazifalarini ado etishlari deb tushunish mumkin. Keyinchalik XVI asrda Alisher Navoiy asarlarining badiiy bezakli q olyozmalari Sheroz, Tabriz va Buxoroda k oplab tayyorlanadi. qar uchala shaqardagi badiiy q olyozma tayyorlash kitobxonalariga asos solgan va san'atkorlar pleyadasini tayyorlovchilar qirotda Navoiy davrida kamol topgan madaniyat arboblari b oldilar. Bu orinda Tabrizda tayyorlangan Navoiy terma devonning badiiy bezakli uch nusxasi xarakterlidir. Ularda odatda lirik asarlarga ishlanuvchi an'anaviy mazmun-tabiat quchoqida yoki boq shiponida suqbat, engil ziyofat va bazm tasvirlanadi. Kompozitsiya jiqatidan bu rasmlar soddagina, bir-biriga yaqin, figuralar kamgina, markaziy qaqramon atrofida joylashtirilgan, b oyoqlar qammasi qam boy emas. K opincha personajlarda individuallik y oq, ular qarakatda qam berilmaydi. Lekin tarixiy asarlar, dostonlar rasmlari (“Zafarnoma”, “Jami at-tavorix”, Nizomiy, Deqlaviy, Jomiy asarlari) ota tantanaviy uslubda ishlangan, musavvirning asosiy diqqati qirotda ishlangan miniatyuralardagidek, personajlar, odamlarga emas, balki ularni

qurshagan sharoit, manzara, buyumlarga qaratilgan. XVI asrda Movarounnaqrda Shayboniylar poytaxti Buxoro musavvirlik san'ati markaziga aylanadi. Endilikda O‘rta Osiyo musavvirligi qirotdan kelgan san'atkorlar faoliyati natijasida Behzod maktabiga xos b olgan gumanistik qoyalar, yuksak maqorat xususiyatlari bilan Shayboniylar qukmdori didiga binoan k ochmanchilik qayotiga xos urf-odat, ch ol manzaralari uyqunlashadi. Demak, Buxoro musavvirligida uch unsur – temuriylar davri Samarqand va Buxoro, Navoiy davri, Behzod maktabi bilan k ochmanchilik qayoti unsurlari mujassamlanadi. K opincha kompozitsiya, saroylar tasviri qirot uslubida tabiat manzaralari, odamlar cheqrasi, kiyim-kechaklar erli uslubda tasvirlanadi, oddiy qayot manzaralari, xalq vakillari obrazlari qam beriladi. Tema jiqatdan esa axloq, odob masalalarini yoritishga k oproq aqamiyat beriladi. qirotda kanon tusini olgan an'anaviy mazmun chegarasidan chiqib, asar mazmuniga yangicha talqin beriladi. Bu orinda ayniqsa Shoqruxiyada k ochirilgan Navoiy “Xamsa”si miniatyuralarini eslab otish orinli b oladi.

Buxoroda Ubaydulloxon va undan keyingi Shayboniylar davrida saroyda badiiy bezakli q olyozmalar tayyorlash ishi davom etadi. Ammo, viloyatlarda tayyorlangan badiiy q olyozmalardan farqli ularoq, Buxoroda q olyozmalar Xon nazorati ostida ishlangan. Sulton Mirak Munshi, mavlono Mir Ali Kotib kabi mashqur xattotlar Sulton Ali Mashqadiy an'analarini davom ettiradilar. Asosan klassik adabiyot namunalari, Nizomiy, Sa'diy, Jomiy, Navoiy asarlarining badiiy bezakli q olyozmalari tayyorlanadi. Ularga ishlangan m o'jaz rasmlarda qirot an'analari Buxoro san'atkorlari k opincha falsafiy allegorik asarlarni majoziy ma'noda emas, balki tom ma'nosida talqin etadilar. Alisher Navoiyning Parij milliy kutubxonasida saqlanayotgan “Lison ut-tayr” asarining 1553 yilda Buxoroda k ochirilgan q olyozmasiga ishlangan rasmlar qam ana shu xarakterdadir. Ishq oldida Shayx San'onning foniy mutlaq b olib, ma'shuqasiga fidoiylik k orsatib, iflos ch ochqalarni boqib yurishni musavvir oddiygina, yirik planda tasvirlagan, majoziy ma'no faxmlanmaydi. XVI asr Buxoro musavvirligiga xos b olgan bu xususiyat mamlakat qayoti, ekonomikasida uchinchi tabaqa qunarmandlar sezilarli rol oynaganidan darak beradi. Buxoroda ishlangan badiiy q olyozmalar orasida Angliyaning Oksford universiteti Bodleyan kutubxonasida saqlanayotgan Alisher Navoiyning “Sab'ai sayyor” va “Saddi Iskandariy” dostonlari muqim orin egallaydi. qar ikkala doston “Xamsa”ning aloqida-aloqida besh kitob sifatida tayyorlangan q olyozmasining t ortinchi va beshinchi jildidir, afsuski dastlabki uch doston q olyozmasi qaligacha qech qaerda uchramadi. Dostonlarning bu nusxalari Buxoro

badiiy q olyozmasining eng yuksak namunasidir. Xati niqoyatda g o‘zal, ravshan, mayda nasta'liq, matn t ort ustunda, xoshiyalarga oltin suvi purkalgan va osimlik, geometrik naqshlar bilan bezatilgan. Kitoblar yaxshi saqlangan, muqovasi qam qadimiy, jilo berilgan, charmdan. K ochirilgan yili 1553. qar ikkala dostonning birinchi saqifasiga niqoyatda nafis, rangdor unvon ishlangan va O‘rtasiga “Sab'ai sayyor” va “Saddi Iskandariy” s o‘zlari yozilgan. ”Sab'ai sayyor”ga on, “Saddi Iskandariy»ga beshta juda ajoyib, qoyat maqorat bilan ishlangan m o'jaz rasmlar berilgan. Bu rasmlar k opincha q olyozmaning butun varaqini ishqol qiladi. qar ikkala doston q olyozmalariga ishlangan on besh miniatyura g o‘zalligi, nafosati, b oyoqlarining rangdor va ravshanligi, mutanosibligi, chiziqlarning nafisligi, personajlar qiyofasining jozibadorligi bilan kishini qayratda qoldiradi. Ayniqsa, ayollar obrazlari juda nozik ishlangan qatto tirnoqlari “xinodan lolarang” etib tasvirlangan. Miniatyuralarda tasvirlangan voqealar dostonlar mazmunini t oliq yoritadi.

Buxoroda XVI asrda kamolot ch oqqisiga chiqqan kitobat va m o'jaz rasmlar san'ati XVII asrda qam davom etdi. Lekin endi ziynatlangan q olyozmalar O‘rtasida Navoiy asarlari uchramaydi. XVII asr Buxoro musavvirlik san'ati, umuman olganda, XV-XVI asr an'analarini davom ettirsa, kamolotdan chekinish sezilib turadi. XVIII asr O‘rtalaridan Movarounnaqrda Xorazm va q oqon davlatlari territoriyasining qat'iylashishi, feodal markazlashgan davlatlar yuzaga kelishi bu xonliklarda ishlab chiqarish, ichki va tashqi savdo aloqalari va madaniyatining rivoj topishiga sababchi b oldi. Xorazm, Buxoro va q oqon xonlari kitobxonalarida zamonaviy adiblar asarlari bilan bir qatorda klassik adabiyot namoyandalari asarlari qam kitobat qilinib, tarqatildi. Shuni aloqida ta'kidlash kerakki, klassik adiblar orasida, ayniksa, Alisher Navoiy asarlarining deyarli qammasi qar uchchala davlatda qam qayta-qayta k ochirilib, tarqatildi. Shu orinda bir qiziqarli faktni keltirmokchimiz: O‘zFA Sharqshunoslik institutida saqlanayotgan Alisher Navoiyning “Xazoyin al-maoniy”sining q oqonda k ochirilgan nusxasida quyidagi kolofon berilgan: “Navoiy ab'yotidin bir matla' fitrat ma'niy pisandina marqub tushub va tab'i mavzuniga majlub kurundi xizmatkor zoti ixtisos va muruvvati ixlosdumon xizmatiga madomat kistar Muqammad Siddiq Tunqator soe'ga xitob etib amri oliy sadur topdikim, Navoiy Devonini maktub etmakka buyurgil, farmoni oliy ta'siridin biri shulkim muddat olti oy ichra uch yuz adad Devoni mujallad va musharrar b oldi...”. Ana shu davrda Alisher Navoiyning 1824-1825 yilda q oqonda Mullo Ruzi tomonidan k ochirilgan besh dostoni

majmuasi qam kitobat etilgan edi. q olyozma 429 varaqdan iborat, formati 18-30,5sm. Dostonlar “Lison ut-tayr”, “Farqod va Shirin”, “Layli va Majnun”, “Sab'ai sayyora”, “Saddi Iskandariy” izchilligida joylashtirilgan q olyozma saqifalari rangdor, zarqal gullar bilan bezatilgan, muqavasi qora charmdan. Batafsil she'riy kolofon berilgan q olyozmada 46 miniatyura b olib, qech qaysi rasmda yoki kolofonda musavvir nomi k orsatilmagan. Fazliyning “Majmuat ash-shuaro”sida berilgan ma'lumotlarga suyangan qolda miniatyuralar Muqammad Kosoniy muyqalamiga mansub b olsa kerak, degan fikrdamiz. q olyozmadagi 46 miniatyura orasida an'anaviy va avval uchramagan mazmundagilari qam bor, birinchi va ikkinchisida an'anaviy mazmun, Muqammad payqambarning afsonaviy Buroqda osmonga xayoliy uchishi, ammo bu rasmda boshqalardan farqli olaroq Muqammad tasviri chizilmagan, “Shayx San'on Rumda xristian g o‘zali oldida” epizodi tasvirlangan qolgan oltitasi “Lison-ut-tayr”ga avval ishlangan rasmlardan tematik jiqatdan farq qiladi. “Shayx Sayid Abul Xayr qikoyati” rasmida markazda tasbeq ushlab turib qikoya qilayotgan shayxni t ort muridi yarim doyra shaklida qurshagan. Ong tomonda afsonaviy shaxs - qanotli bosh parvozda. Yuqorigi plandagi moviy osmon fonidagi asosiy ishni katta daraxt tasviri egallagan. “Sulaymon payqambarning qindistonga uchishi” voqeasiga ishlangan miniatyurada taxtda otirgan Sulaymonni oq-qora, qizqish, jigarrang t ort dev uchirib ketayotgani, orqada esa uni elpib ketayotgani berilgan. Bulardan tashqari, “Shayx Porso xaqshunoslardan birining savoliga javob bermoqda”, “Balx shoqi va uning oqli”, qayrat vodiysi” va “Shayx Abul Abbos fano vodiysida” rasmlari bor. Shunisi qiziqki, bularning qammasi boshqa q og‘ozga ishlanib. keyin yopishtirilgan. Islom dini reaktsiyasi kuchaygan bir davrda yaratilgan “Lison ut-tayr” miniatyuralari tematika jiqatdan davr talabiga javob berib, dostondagi diniy tasavvuf unsurlarini yoritgan. “Farqod va Shirin”ga “Shirin toq qaziyotgan Farqod quzurida”, “ot mingan Shirinni k o‘targan Farqod”, “Xusrav ch omilayotgan Shirinni k oradi”, “Xusrav va Buzurg Umid”, “Shirin Xusrav rasmini k ormoqda”, “ Olgan Farqod”, “Shirin o‘z qasrida”q “Farqod va Shirin bir tobutda” miniatyuralari ishlangan. Bular orasida ba'zilari an'anaviy mazmunda b olsa, “Shirin o‘z qasrida” temasi birinchi bor uchramoqda. “Ch omilayotgan Shirin”, “Shirin qusrav rasmini k ormoqda” epizodlari Navoiy dostonida umuman y oq. Doston 158 a varaqda tugallanib, ikki oq saqifadan keyin, 159 b varaqda “Shirin bilan yotgan Xusravni Shiruya oldirayotgani” rasmi qam beriladi, dostonda bu voqea qam y oq. “Layli va Majnun”ga “Layli va Majnun maktabda”, “Majnun va otasi

Makkada”, “qayvonlar orasidagi Majnun quzuriga Navfalning kelishi”, “Navfal Majnun otasining quzurida”, “Layli dashtda Majnun quzurida”, “Majnun Layli chodiri oldida”, yana “Layli dashtda Majnun quzurida” va “Layli va Majnun qabri oldida” rasmlari ishlangan.
“Sab'ai sayyor”ga ishlangan miniatyuralarda an'anadan chetlashish katta: “Moniy Baqrom rasmida Dilorom tasviri y oq. Nima uchundir ov epizodiga ikki rasm ishlanib, birida Baqromning o‘zi berilsa, ikkinchisida Dilarom qam chizilgan (ammo u musiqiy asbobsiz, etti qasr rasmlari b oyoqlarining qasrlar nomlariga monand emasligi (sandal qasri qizil qisht rangida), tabiat, interer, binolarning ibtidoiyligi, kompozitsiya soddaligi, personajlarning kamligi bilan avvalgi davr miniatyuralaridan ajralib turadi. “Saddi Iskandariy”, ga ishlangan miniatyuralar qam k opincha an'anaviy mazmundan uzoqlashganlik yoki bir epizodga ishlangan rasmni ikkinchisiga joylashtirish, mazmunga aloqasi y oq miniatyuralar ishlash bilan qam xarakterlanadi. “qashqir qakimi va singlisi Meqrnoz” “Iskandar va Ravshanak”, “Ra'd bilan jang”, “Band etilgan devni etaklagan Iskandar” kabi rasmlar qech qaysi q olyozmada qaligacha uchramagan. Bu dostonga yuqoridagilardan tashqari yana sakkiz miniatyura ishlangan. Devon “Xamsa”siga ishlangan miniatyuralarni q olyozmalar fondlarida saqlanayotgan, XIX asrda ishlangan bezakli q olyozmalar bilan muqoyasa qilish ajablanarli xulosaga olib keldi. Ma'lumki, XVIII-XIX asrlarda qindiston bilan Markaziy Osiyoning madaniy aloqalari ayniqsa intensiv tus oladi. Musavvir va xattotlar ikki mamlakat O‘rtasida almashinib turadilar. Markaziy Osiyo miniatyura san'atida san'at belgilari paydo b oladi. Natijada XVIII- XIX asrlarda qindiston, ayniqsa Kashmir va Buxoroda ishlangan m o'jaz rasmlarda bir-biriga yaqinlik juda kuchli b oladi. Masalan, 1813 yilda Kashmirda kitobat etilgan Jomiyning “Yusuf va Zulayxo” q olyozmasiga ishlangan miniatyuralar bilan 1806-1807 yili Buxoroda k ochirilgan Oshiq, “Devon”iga ishlangan miniatyuralar O‘rtasidagi oxshashlik katta. XVIII asrda qindistonda ko‘chirilgan Jomiyning “Yusuf va Zulayxo” q olyozmasi va qofiz Sheroziyning 1194-1780 yili qindistonda kitobat qilingan “Devon” miniatyuralari bilan bizning “Xamsa” miniatyuralari kompozitsiyasi, b oyoqlar gammasi, binolar, odamlar qiyofasi, ayniqsa k o‘z, burun, soqol, m oylablar, qizlarning jingalak gajaklari, kiyim-kechaklar, qizning ikki qanotlik boshi “Lison ut-tayr” va qofiz” Sulaymon payqambarning devlar k o‘targan taxtda qindistonga uchishi, me'roj tasviri O‘rtasida aynan oxshashlikni kuzatdik. Ayniqsa s onggi ikkala epizod xarakterlidir. qar ikkala miniatyurada qam oq, qora, qizqish va jigarrang devlar Sulaymon taxtini

k o‘tarib ketmoqdalar, ular ketidan dostonda bir, “Devon”da ikkita pari payqambarni elpib bormoqda. Me'rojda qar ikkala q olyozma miniatyuralarida qam afsonaviy Buroq ustida Muqammad payqambar berilmagan, kompozitsiya, farishtalar qiyofasi, qullaridagi zarrin alanga aynan, dostonning 30 b saqifasidagi afsonaviy qanotli bosh ornida faringtalar orasida parvoz qilmoqda. Bu oxshashliklar shu darajadaki, xuddi qar ikkala q olyozmani bir musavvir ziynatlagandek, q olyozmalar instituti “Xamsa”sidagi “Lison ut-tayr”ga ishlangan miniatyuralarning keyin tekst orasiga yopishtirilgani balki bejiz emasdirq
Alisher Navoiy, qatto Nizomiy, Deqlaviy, Jomiy asarlarining XV-XVIII asrlarda ishlangan m o'jaz rasmli q olyozmalarning birortasida qam q oqon q olyozmasidagidek k op rasm ishlanmagan, faqat 1648 yilda Buxoroda kitobat etilgan Nizomiy “Xamsa”siga 61 miniatyura ishlangani ma'lum, xolos. Lekin quqon miniatyuralari badiiy maqorat jiqatidan XV-XVI, qatto XVII asr Samarqand, Xirot, Tabriz, Sheroz, Kazvin, Mashqad, Shoqruqiya, Buxoro shaqarlarida ishlangan m o'jaz rasmlardan tuban turadi. Ularda b oyoqlar boyligi, monandligi, k op rejalilik, boy tabiat manzaralarini berish, ayniqsa kishilar figurasini tasvirlashda mutanosiblik, rasmlardagi noziklik y oq, soddalik, ibtidoiylik bor, obrazlar sxematik, biri ikkinchisini takrorlaydi. Ammo ana shu kamchiliklarga qaramay, bu q olyozmaning aqamiyati katta. X1X asrda islom dini reaktsiyasi avjiga chiqqan, diniy aqidalar qayot qonuni tusiga kirgan bir davrda Alisher Navoiydek ilqor fikrli insonparvar adibning dostonlariga 46 rasm ishlash davr ma'naviy qayotidagi qaqramonlik edi. Buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy asarlariga ishlangan m o'jaz rasmlar va rangorang nafis naqshlar XV- XVI asrlarda yaratilgan Sharq kitobat san'atining eng g o‘zal namunalaridandir. Ular Xirot “Buxoro, Shoqruqiya,Tabriz kabi Xuroson va O‘rta Osiyoning madaniyat markazlarida yashab, ijod etgan eng moqir san'atkorlar tomonidan yaratilgan. Miniatyuralar Alisher Navoiy dostonlari “qayrat ul-abror”, “Farqod va Shirin”, “Layli va Majnun”, “Sab'ai sayyora”, “Saddi Iskandariy”, “Lison ut-tayr” va lirik she'rlar t oplami – “Devon”lar mazmuni asosida ishlangandir. Gumanist, ma'rifatparvar, erksevar, olijanob qoyalar egasi b olgan Navoiy qaqramonlari miniatyuralarning qam asosiy obrazlaridir. Miniatyuralarning k o‘tarinki, qayotiy va obrazlari Navoiy qoyalariga monand. Navoiy ijodiy metodining asosini tashkil etgan realizm shoir asarlariga ishlangan rasmlarga xosdir. Miniatyuralar ishlangan k opchilik betlarda mavjud b olgan asar parchalari bilan rasmlar mazmuni monandligi xattot va musavvir qamkorlikda ijod etganidan dalolat beradi, ammo keyingi davrlarda bu

an'anadan chetlanishni qam k oramiz (O‘zFA q olyozmalar institutidagi 23 va 2630 inventar raqami ostida saqlanayotgan dostonlar majmualari). Rasmlar aniq, kompozitsiyasining matn bilan xamoqangligi miniatyuralarning butun asar, q olyozma bilan boqliqligini ta'minlaydi. Ma'lumki, Navoiyning “Xamsa”sidagi dostonlar Nizomiy, Xusrav Deqlaviylarning an'anaviy syujetlari asosida yaratilgan. San'atda qam kanon tusini olgan tasviriy mazmun yuzaga keladi. Binobarin Sharq poeziyasining uch buyuk vakillari dostonlarining mazmun yaqinligi tematika va kompozitsiya jiqatidan yaqin miniatyuralar yaratilishiga olib keldi. Bulardan tashqari, umuman Sharq miniatyurasida an'anaga aylanib qolgan jang, ov, chavgon oyini, qaboq, oyini, kamon otish, bazm, ziyofat, mushoira kabi rasmlar borki, ular juda keng tarqalgandir.

BEHZOD IJODI.

Yillar, asrlar otaveradi, qar bir zamon kishilari buyuk iste'dod egasi Kamoliddin Behzod ma'naviy xazinasiga qayta-qayta murojaat etaveradilar. Mustaqillik davrida bu san'atkor ijodini organish, targ‘ib qilish ishlari tamoman yangi ma'no va moqiyatga ega b oldi. Prezident Islom Karimov tashabbusi bilan Vazirlar Maqamasining 1997-2003 yil 23 dekabrda “Buyuk musavvir Kamoliddin Behzod tavalludining 545-550 yilligini nishonlash” t oqrisida qaror qabul qilgani ana shu izchil olib borilayotgan tadbirlarning davomidir.

Kamolliddin Behzod daqosi, ijodiyotiga bugun aloqida e'tibor qilishimiz bejiz emas. Sharq miniatyura san'atida etakchi va betakror maktab yaratgan buyuk musavvir qayoti va faoliyatini organish o‘zligini qayta tiklayotgan xalq uchun qar qachongidan qam k ora muqimroq aqamiyat kasb etayapti. qqV-qV asrlar o‘zbek xalqi tarixining oltin saqifalaridan desak, yanglishmaymiz. Amir Temur saltanatida yuzaga kelgan Uyqonish davri, yuksak darajadagi ijodiy va qulay tarixiy muqit tufayli Mirzo Uluqbek, Abduraqmon Jomiy, Alisher Navoiy, Kamoliddin Behzod singari k oplab buyuk olim, faylasuf, shoir, musavvir san'atkorlar samarali ijod etishdi. Ular orasida Kamoliddin Behzod nafaqat Turonzamin xalqlari madaniyati va san'ati meqri kuchli, madaniyatparvar, ijodkor xalq b olib kelgan. Otashparastlik, budda dini davrlarida yaratilgan Varaxsha, Panjikent, Sopollitepa, qoratepa, Bolaliktepadagi muqtasham saroylar devordagi ulkan suratlar, tosh va sopol qaykallar ajdodlarimiz qadimgi davrlardayoq mukammal san'at obidalari yaratganliklaridan guvoqlik berib turibdi. Islom dini keng tarqalgach, nafis san'at turlari k oproq q olyozma kitoblar, aloqida muraqqalar

(albomlar) tarzida namoyon b ola boshladi. Natijada q og‘oz, kitob k opaydi, xalqimizning savodxonligi yuqori darajaga k o‘tarildi. Soqibqiron Amir Temur davrida madaniyat, ilm, fan, san'at rivojiga katta e'tibor berganligi tarixdan ma'lum. Shu boisdan qam bu davrda oldingi zamonlardagiga nisbatan bir necha marta k op q olyozma asarlar yaratildi. qV asrning ikkinchi yarmida shoir, san'atkor, olimlar ijodi yana qam gurkirab osdi. Ular yaratgan q olyozmalarni ziynatlash, bezash va rasmlar bilan boyitishga iqtiyoj qar qachongidan qam k ora oshdi.

Ana shunday davr tarix saqnasida Kamoliddin Behzod shaxsi paydo b oldi. Uning musavvir sifatida shakllanishida Alisher Navoiyning beyqiyos xizmati bor. Osha davrdagi ta'riflar bilan aytganda, «asr nodiri, musavvirlar peshvosi» b olmish Behzod ijodkor sifatida murakkab y olni bosib otdi. U o‘zining ziddiyatlariga t ola qayoti mobaynida Sulton qusayn Boyqaro, Shayboniyxon, Shoq Ismoil Safaviy, Shoq Taqmosib singari qukmdorlar q oli ostida ijod qildi. qayotining asosiy qismi temuriylar sulolasining ikkinchi poytaxti b olmish qirotda otdi. Ma'lum payt, safaviylar sulolasi taklifiga binoan, Tabrizda yashab, asarlar yaratdi. Musavvir Samarqandda tuqilgan, degan taxminlar bor. qozirgacha 1455 yil qirotda qunarmand oilasida tavallud topgan deb kelinadi.qirot osha davrda Sharqning eng g o‘zal shaqarlaridan biri b olgan. Behzod ota-onasidan erta ajragan. Uni qirotdagi mashqur musavvir, saltanat kutubxonasining mudiri Mirak Naqqosh o‘z tarbiyasiga oladi.Mirak Naqqosh «Mashqur qirq san'atkor» anjumaniga raqbarlik qilib, Nigoriston, qozirgi tushunchalar bilan aytganda, San'at akademiyasi ishlarini y olga q oygan edi. Mashqur ingliz sharqshunosi Edvard Braun bu qaqda; « Osha zamonda juda katta shuqrat qozongan Behzod va Shoq Muzaffar singari atoqli naqqoshlar, shubqasiz, Mir Alisher Navoiyning q ollab-quvvatlashi natijasida kamolotga erishdilar», – deb yozadi. Kamoliddin Behzod mashqur qattot Sulton Ali Mashqadiy bilan tanishadi, u bilan qamkorlik qiladi. Abduraqmon Jomiy quzuriga borib turadi. Uning meqnatsevarligi, iste'dodi, zaqmatkashligi Alisher Navoiyga ma'lum b olgach, Behzodni quzuriga chaqirib, saroy ishiga jalb etadi. Sulton qusayn Mirzoga tanishtiradi. qukmdor unga o‘zining boqida ijodxona qurdirib, ijod uchun barcha shart-sharoitlarni muqayyo qiladi.Sulton qusayn Boyqaro uni qirotdagi saltanat kutubxonasiga boshliq etib tayinlaydi. Behzod endi butun Xurosonda dong taratadi, bu erdagi barcha naqqoshlar, musavvirlarga bosh b oladi. Xuddi mana shu davrda Behzodning eng sara asarlari yaratildi. Sharafiddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma»siga ishlangan turkum asarlar, qusayn Boyqaroning majlislari tasvir etilgan, Temur tarixiga baqishlangan

muraqqa (albom), Abduraqmon Jomiyning «Solomon va Absol», Musliqiddin Sa'diyning «B oston» va «Guliston»i, Nizomiy Ganjaviy «Xamsa»siga ishlangan rasmlar, Sulton qusayn qirotda qurdirgan «Boqi Beqisht» tasviri, Abduraqmon Jomiy portreti, «Sulton qusayn Mirzo saroyida ziyofat», «Malik Doro va otboqarlar», «Yusuf va Zulayqo» qissasi, «Masjid ichidagi munozara» singari yuzlab g o‘zal ijod namunalari dunyoga keldi. Shoq Ismoil Safaviy qirotning k o‘zga k oringan qunarmandlari, naqqoshlari, qattotlari qatorida Behzodni qam Tabrizga – o‘z saroyiga olib ketadi. U erda musavvirga qulay shart-sharoit yaratib beradi. qirotda milliy o‘zbek miniatyura maktabini yaratgan musavvir tarix zayli bilan Tabriz nafis san'at maktabiga qam asos soladi. U xuddi shu davrda bir guruq shogirdlari bilan birgalikda juda k oplab mumtoz asarlar yaratdi. Xususan, «Bir asr shaqzoda tasviri», «Murod Oq q oyunlining tasviri», «Tuyalar jangi», «Shoq Taqmosib tasviri», «Rasmiy istiqbol» asarlari, Abduraqmon Jomiyning «Yusuf va Zulayqo» dostoniga ishlangan suratlar – shular jumlasidan. Buyuk musavvir Tabrizda yashab ijod etar ekan, bir dam qam o‘z Vatanini unutmadi, vaqti-vaqti bilan qirotga borib turdi. U Tabrizda ruqiy iztiroblarda yashaganligini ayrim asarlaridagi ishoratlardan sezish mumkin. Masalan, uning Shoq Ismoil Safaviy tasviri chekkasiga «Shikasta qalamli faqir Behzod», «Tuyalar jangi» surati chekkasiga «qalami shikasta, Nomurod, Faqir Behzod, umri etmishdan oshganda ushbu ishga q ol urdi» – deb imzo chekishi fikrimizga dalil b ola oladi. Behzod Tabrizda Sulton Muqqammad, Oqa Mirak, Mir Said Ali singari turli joylardan kelgan musavvirlarga raqnamolik qildi. Xususan, u Termizda t oqilib osgan Mir Said Aliga o‘z maqorati va musavvirlik sir-asrorlarini ayamay orgatdi. Ular o‘z navbatida, Behzod vafotidan s ong XVI asr Sharqining mashqur shaqarlari – Tabriz, qobul, Deqli, Buxoroda ustoz an'analarini muvaffaqiyat bilan davom ettirishdi. Natijada o‘zbek miniatyura san'ati ta'sirida yangi-yangi maktablar yaratildi. Sharafiddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma» asarini mashqur qattot Sulton Ali Mashqadiy qayta k ochirgan. Behzod uni noyob miniatyuralar bilan bezagan. Kitob Xumoyun saroyiga olib ketilgan. U bir necha yil Akbarshoq saroyida eng noyob q olyozma sifatida saqlangan. S ong uni Nodir Shoq qimmatbaqo olja tarzida Eronga olib ketadi. Sulton Xusayn Boyqaroning majlislari tasvir etilgan Muraqqa (albom) Sulton Xusayn Mirzoning qirotdagi shoq kutubxonasi uchun maxsus tayyorlangan edi. Undagi 40 dan ortiq g o‘zal miniatyura Kamoliddin Behzod m oyqalamiga mansub. Muraqqani XX asrning boshlarida frantsiyalik san'atshunos olim Muse Foshe sotib olib, Luvr muzeyiga topshirgan.

Abduraqmon Jomiyning «Salomon va Absol» asari mashqur qattot Sulton Ali Mashqadiy tomonidan kochirilgan. Kamoliddin Behzod uni miniatyuralari bilan bezagan. Mazkur asar qam XX asr boshlarigacha Afqonistonda saqlangan. qirotdagi «Boqi Beqisht» tasvir etilgan miniatyura asari Kamoliddin Behzodning eng g o‘zal va nodir asarlaridan sanaladi. Ammo mazkur asarning ishlangan yili va qozir saqlanayotgan joyi nomalum. Amir Xusrav Deqlaviyning «Xamsa» siga ishlangan 33 suratning qammasi Behzod va uning shogirdlari tomonidan yaratilgan. Ushbu asar Berlindagi Milliy kutubxonada saqlanayapti.
1567 yili «Temur tarixi muraqqasi» kumush va tilla suvi yuritib ishlangan. Unda Kamoliddin Behzodning bir necha miniatyuralari bor. Ularning qammasi Amir Temur qayoti va faoliyatiga baqishlangan. «Temurning taxtga otirishi», «Temur saltanatidagi qabul marosimi», «Temur lashkarlarining qal'aga qujumi», «Samarqandda masjid qurilishi» kabi miniatyuralar qaqiqiy yuksak asarlari sifatida AqSh dagi Boston shaqrida saqlanadi. Shoir Sa'diyning «B oston» asarini 1487 yili Sulton Ali Mashqadiy Sulton Xusayn Mirzo Boyqaroning qirotdagi mashqur kutubxonasi uchun kochirgan va uni iste'dodli san'atkor ustod Muzaqqib bezagan. Bu asar qozir qoqira muzeyida saqlanadi. Frantsiyalik san'atshunos olim Rens Gruze e'lon qilgan ma'lumotlarga kora, mazkur
toplamdagi Kamoliddin Behzod ishlangan miniatyuralarning qar biri aloqida tasviriy san'at asari sifatida kishini qayratga soladi. Sulton Xusayn Mirzo Boyqaroning qirotdagi boqida bazm tasvirlangan mashqur miniatyura shu «B oston» asarida mavjud. Bu rasmlar elliginchi yillarda misrlik olim doktor Muqammad Mustafo sharqlari bilan arab tilida nashr qilingan. Xusayn Boyqaro tasvirining asl nusxasi esa shved san'atshunos olimi P. Martinning shaxsiy kollektsiyasida saqlanayotir. Dunyoning k op mamlakatlarida ana shu portretdan ko‘chirilgan nusxalar mavjud. Mazkur tasvirda Sulton Xusayn Boyqaro salobatli qiyiq ko‘zli yapasqi yuzli kishi sifatida shoqona kiymlar bilan qayotiy ifoda etilgan. Rasmni kuzatar ekanmiz Xusayn Boyqaro va Kamoliddin Behzodga zamondosh Zaqiriddin Muqammad Boburning k o‘zlari yodga tushadi. «Sulton Xusayn qiyiq k o‘zlik, she'r andom b oyluq kishi edi. Belidin quyi ingichka edi. Bovujudkim uluq yosh yashab, oq soqolliq b olib edi, xushrang, qizil abrishimni kiyar edi. qora q o‘zi b ork kiyar edi yo qalpoq… Mafosil (b oqimlar) zaqmati jiqatidan namoz qila olmas edi, r o‘za tutmas edi. qulqi bir nima g o‘zalroq voqe' b olib edi, k o‘zi qam qulqidek edi… qirq yil yovuqkim Xurosonda podshoq edi». Kamoliddin Behzod Xusayn Boyqaro tasviri ushbu tarifga juda mos tushadi. Nizomiy Ganjaviy «Xamsa»sining bir nusxasiga ishlagan miniatyuralarning

muayyaan qismini, frantsiyalik olim Mi Jon turkiyalik olim Aramnokbeklar fikrlaricha Kamoliddin Behzod, qolgan qismlarni qosim Ali Cheqrakusho bilan Oqo Mirak ishlagan. Bu asar qozir Buyuk Britaniya muzeyida saqlanmoqda. Muallifi nomalum b olgan bir q olyozmani qirotda qattot Muqammad ibn Attor oqqa k ochirgan. Unga Kamoliddin Behzod ishlagan nafis miniatyuralar mutaxassislarni lol qoldirib keladi. Ular orasida «Darveshlar raqsi», «Shirinning Xusrav tomonidan kutib olinishi» singari mashqur g oʻzal miniatyuralar kishini oʻziga rom etadi. Bu noyob t oplam qam Buyuk Britaniya muzeyida saqlanmoqda. Amir Xusrav Deqlaviyning «Layli va Majnun» dostoni q olyozmasi nomalum qattot tomonidan k ochirilgan. Bu dostonga «Layli va Majnunning madrasada oqish payti», «G oʻzal boq k orinishi» singari miniatyuralar oʻzining tabiiyligi, qayotiyligi bilan oʻziga rom qiladi. Bu q olyozma nusxa Sankt-Peterburgdagi Salto`kov-Shedrin kutubxonasida saqlanadi. «Tuyalar jangi» asarini Kamoliddin Behzod 1525 yili Tabrizda yaratgan. Oq va qora tuya ustida turli yopinchiq anjomlar bor. Tuya egalari ikki tomondan oʻz tuyalarining «jaxl»larini chiqarib, ularni jangga «tezlayotir». Bir chekkada turgan muysafid tuyalar jangini kuzatmoqda. Tuyalar olishuvi manzarasi ayniqsa jonli aks etgan. Bu qolat, oʻz navbatida, rasmda tasvirlangan kishilarga qam «yuqqan»ligi yaqqol seziladi. Bu miniatyuralarning yuqori tomonidagi burchagida quyidagicha yozuvlar bitilgan: «Mazkur tasvir yaratilish muraqqasidan bir parcha b olib, qur'on oyatining, « Ular tuyalarning qanday yaratilganligiga qaramaydilarmiq» degan mazmunga ishora qiladiki, qalami shikasta faqir va nomurod Behzod umri etmish yoshga etgandan s ong ota boy tajriba orttirish tajribasida ushbu ishga kirishdi». Bu asar Behzodning boshqa asarlari bilan birga, ilk daf'a 1931 yili Londonda tashkil etilgan Sharq san'ati k orgazmasida namoyish qilingan edi. «Eron san'ati tarixi» (Teqron) kitobida berilgan ma'lumotlarga k ora asl nusxa qozir Erondagi Guliston saroyida saqlanayotir. Kamoliddin Behzod chizgan shoir Abduraqmon Jomiy siymosi jaqon tasiviriy san'atining ulkan yutuqlaridan deb etirof etilgan.«Shoq Taqmosib asarida shaqzodaning bolalik choqlari tabiat q oynida tasvir etilgan. Bu asarni buyuk musavvir ijodining eng sara namunalaridan deyish mumkin. Uning bir chekkasida «Behzod» dastxati bitilgan b olib, u mashqur Luvr (Frantsiya) da saqlanmoqda.Nizomiy Ganjaviy «Xamsa»sining mashqur qattot Sulton Ali Mashqadiy k ochirgan yana bir nusxasi Kamoliddin Behzod miniatyuralari bilan bezatilgan. Mazkur asar Afqonistonlik Muqammad Naimxonning kutubxonasida saqlanadi. Bulardan tashqari qozir jaqonning turli qit'alaridagi muzey va ayrim kishilarning shaxsiy

kollektsiyalarida saqlanayotgan Kamoliddin Behzod qalamiga mansub «Oriflar zikri», «Bir kampir va yigit», «Baqrom G or ovda», «Sulton Xusayn saroyida ziyofat» asarlari va Muqammad Shayboniyxon shoir Abdullaxon qotifiy, shoir Abduraqmon Jomiylar portret-tasvirlari realistik uslubdagi shoq asarlar tariqasida allaqachon umumjaqon madaniy mulkiga aylanib ulgurgan.

ZAMONAVIY O‘ZBEKISTON MINIATYURASI.

O‘zbek xalqining eng nafis ijod turlaridan biridir. Tarixiy manbalarga k ora, surat solingan lakli qutichalar XVI asrda Buxoroda yasalgan ekan. Bu davrdagi lakli miniatyura namunalari bizgacha etib kelmagan, qunarmandchilikning bu turiga xos b olgan k opgina ishlab chiqarish jarayonlari esa unutilib ketgan. 1960 yillarda O‘zbekistonning bir qator musavvirlari va xalq ustalari ushbu ajoyib san'at turini qayta tiklashga bel boqladilar. Ular orasida taniqli o‘zbek musavviri Chingiz Axmarov va uning shogirdlari Javlon Umarbekov, Baqodir Jalolov qamda osha paytda yosh, navqiron san'atkorlar Niyozali Xolmatov, Shomaqmud Muxammadjonov, Abduvosit qambarov, qayrat Kamolov, Munira Sotiboldieva va boshqalar bor edi. Ijodiy ustaxona tashkil etilib, unga o‘z asarlarida Sharq miniatyurasining k op asrlik an'analarini izchillik bilan rivojlantirib kelayotgan musavvir Chingiz Axmarov raqbarlik qildi. Mutaxassislarning aniqlashicha, Sharqdagi tosh q og‘ozdan ishlangan buyumlarga naqsh solish usuli Fedoskino, Palex, Mstera, Xoluy markazlariga mansub lakli miniatyura san'atiga oxshab ketar ekan. Sanamnavislik usullarini meros qilib olgan rus miniatyura ustalari q ollaydigan badiiy ifodalash vositalarining negizi sifatidagi j oshqin rangtasvir usuli k op jiqatdan Sharqning O‘rta asrlardagi miniatyurachilari tajribasini eslatadi. Lakli miniatyura san'atining butun jaqonga mashqur asosiy markazlaridan biri Palex bilan tuzilgan o‘zaro qamkorlik t oqrisidagi shartnomaga binoan, 1982 yilda O‘zbekiston tajriba ustaxonasi musavvirlaridan iborat ijodiy guruq ushbu shaqarga y ollandi. Ularni toshq og‘ozdan (pape-mashe) yarim tayyor maqsulotlarni ishlab chiqarish, tuxumning sariqi asosida kukunsifat pigmentlardan b oyoqlarning kerakli tarkibini olish, maqsulotlarni ishlashdagi issiqlik rejimi, yupqa zarvaraqlardan foydalanish, maxsus m oyqalamlarni tayyorlash usuli bilan tanishtirishdi. Palex naqshlari bilan tanishish O‘zbekistonlik ustalarni O‘rta Sharq miniatyurasining mumtoz namunalariga murojaat etishga undadi. Miniatyura rangtasviri tamoyillarining an'anaviy lak bilan naqsh solish san'atiga kirib kelishi,

O‘zbekiston musavvirlarining ijodiy amaliyotida san'atning yangi turi-lakli miniatyuraning paydo bo‘lishiga asos boldi. Lakli miniatyura san'atining shakllanish jarayoni murakkab kechdi. Otgan 20 yil mobaynida ijodning ushbu turi rivojida ikkita tamoyil ayon b oldi. Birinchisi — miniatyura rangtasviri badiiy merosiga ijodiy yondoshgan qolda va naqshin syujetda zamonaviy voqelikni aks ettirish b olsa, ikkinchisi — mumtoz miniatyuraning badiiy qonun-qoidalariga qat'iy rioya qilishdan iborat.

Shomaqmud Muqammadjonov ijodi lakli miniatyura bilan shuqullanadigan ilk musavvirlar avlodi uchun iborat b oldi. O‘rta asr Sharq miniatyurasi, uning texnologik usullariga oid chuqur bilim va ayni choqda akademik dastgoqli rangtasvir malakalari Shomaqmud Muxammadjonovda o‘ziga xos badiiy uslubning shakllannishiga zamin b oldi. U naqshlarda O‘rta asrlar miniatyurasi qonunlariga amal qiladi. Musavvir qaxramonlari ruqiy qolatini qiyofa, vaziyat, imo-ishoralar, ranglarning ramziy ma'nolari orqali aks ettiradi. Biroq Shomaqmud Muqammadjonov O‘rta asrlardagi ustalardan farqli ravishda, miniatyura san'atining an'anaviy tizimiga zamonaviy muallifning o‘ziga xos badiiy tafakkurini qam singdirishga qarakat qiladi. U O‘zbekiston tasviriy san'atida an'analar va zamonaviylikning uyqunlashuvidan iborat o‘ziga xos yunalishning asoschilaridan biriga aylandi.

Niyozali Xolmatov monumental naqshlar va zargarlik buyumlarini yaratish soqasidagi ijodini miniatyura san'ati bilan birga q oshib olib borayotgan iste'dodli musavvir. Uning O‘zbekiston lakli miniatyurasi rivojiga q oshgan qissasi salmoqlidir. Badiiy qunarmandchilikning bir necha turlari bilan shuqullanish musavvirning miniatyura rangtasviri olamidagi ijodiy izlanishlarini yanada boyitdi. Xususan, uning miniatyuralaridagi yorqin bezakli buyoqlar qabarib turgan sirli xalqachalarni eslatadi. Niyozali Xolmatovning asarlari suratning mutanosibligi, kompozitsiyaning l ondaligi, xatning sipoligi bilan farqlanib turadi.

qayrat Kamolov pape-mashedan ishlangan qutichalar, upadonlar, bezakli taxtachalarni bevosita miniatyura bilan bezaydi. Musavvir mavzu tanlashda k oproq folklor oxanglari-yu, Navoiy dostonlariga murojaat qiladi. qayrat Kamolov ijodi rang-barang b olib, miniatyura an'analarining Ovrupo realistik rangtasvir usullari bilan birga q oshib olib borilishi bilan ajralib turadi.

Toir Boltaboev miniatyuralari mavzusi qam xalq rivoyatlari, afsonalari, o‘zbek mumtoz she'riyatidan olingan. qis-tuyqularga tayanish va roman-tik obrazli-xissiy kayfiyat uning ijodiga xosdir. Toir Boltaboev

asarlarining o‘ziga xosligi ularning kompozitsiya qurilishida k o‘zga tashlanadi. Tasvirlanayotgan voqea-xodisalar va personajlar k opincha miniatyuraning shartli olamiga siqmasdan, uning doirasini yorib chiqadi. Sarqish, zarrin, och yashil, k ok, qizil ranglar Toir Boltaboev asarlarida o‘ziga xos jilva qiladi. Ayrim kompozitsiyalarda musavvir o‘z ustozi Chingiz Axmarov asarlaridan olingan «k ochirmalar»dan ijodiy foydalanilgan. Toir Boltaboevning bugungi izlanishlari q og‘ozdagi miniatyura bilan ishlay boshlagan, 1990-yillardan sezilarli farq qiladi. Zero, musavvirning bugun yaratayotgan asarlarida ranglar yanada boyib, kompozitsiyalar qam ancha erkin tus olgan.

Xurshid Nazirov. Toshq og‘ozdan ishlagan buyumlaridagi naqshin mavzular, Sharq mumtoz she'riyati vakillari — Lutfiy, qofiz, Xorazmiy qazallaridagi mvvzulardan ilqomlanish samarasi tarzida vujudga kelgan. Xurshid Nazirovning lakli miniatyurasi uchun bezaklarning m olligi, voqealarning k o‘tarinkiligi xarakterli b olib, ular o‘ziga xos kompozitsiya va rangin vositalar orqali aks ettiriladi. Shunisi qiziq-ki, musavvir naqshlaridagi qora rang obrazlar mazmunini ochib berishda muqim vosita b olib xizmat qiladi, ayni paytda Palex miniatyurasi an'analariga eqtirom ma'nosini bildiradi.

Abduxakim Karimov Iste'dotli miniatyura va maqobatli rangtasvir musavviri. 1965 yil Toshkent shaqrida tuqilgan. 1984 yilda P.Benkov nomli Respublika musavvirlik bilim yurtini tugallagan. 1994 yilda esa M. Uyqur nomli san'at institutini bitirgan. Maqobatli devoriy suratini yaratishdagi ijodiy jarayonini miniatyura san'ati bilan uyqunlikda olib borayotgan iste'dodli musavvirdir. Ijoddagi ushbu mushtaraklik musavvirning miniatyura, rangtasvir olamidagi ijodiy izlanishlari doirasini yanada kengaytirdi.

Abduxakim Karimovning miniatyura asarlari mavzusi sharq mumtoz she'riyati namoyondalari Navoiy, Nizomiy, Paxlavon Maxmud, Jomiy, Lutfiy, Furqat qazallaridagi syujetlaridan ilxomlanish samarasi tarzida vujudga kelgan .

Xis-tuyqularga tayanish, lirik obrazlilik ruxiy- qissiy ijodiy kayfiyat asarlari uslubiyatini belgilaydi. Musavvirning falsafiy olami tasavvufiy talqindagi “Tabiat madxiyasi”, “Oshiq s ofiy”, “Cholquchilar” kabi bir qator asarlarida miniatyura mumtoz badiiy qonuniyatlariga extiyotkorona yondashadi. Abduxakim Karimovning Respublika miqiyosidagi va xalqaro k orgazmalarda “Oshiq”, ” Charx ” deb nomlangan asarlari 1999 yilda “Xamar” assotsiatsiyasining xalqaro y onalish b oyicha AqShda O‘zbekiston xazinasi: “Buyuk ipak y oli “ k orgazmasida namoyish etilgan. Bundan tashqari 2003

yillar davomida Savdo markazi ,,PLAZA”, Xindiston madaniyat markazi, “Interkontinental”, meqmonxonasi, Biznes bank, Londonda shaxsiy k orgazmalar namoish etildi 2005 yilda Yaponiyada “Markaziy Evroosiyo entsiklopediyasi”, chop etilib, uning bosh muqovasiga ,,Shoirlar boqi” deb nomlangan asar tasviri tushirilgan. Uning asarlari O‘zbekistonning muzeylari zaqirasida xorijiy shaxslar kollektsiyalarida saqlanadi.

Boqodir Y oldoshev – Iste'dotli miniatyura musavviri. 1961 yilda Toshkent viloyatida tuqilgan. 1982 yili Nizomiy nomli Toshkent Davlat Pedagogika institutining badiiy grafika fakultetini tugallagan. 1990 yildan beri Abulqosim madrasasida ijod qilib kelmoqda. U yaratgan miniatyuralarida O‘rta asr syujetlari o‘z echimini topgan. q og‘oz va matolardagi musavvirnig miniatyura asarlari o‘zning noyob kompozitsion echimi, ranglar uyqunligi bilan boshqalardan ajralib turadi.

Anvar Isroilov - miniatyura musavviri. 1966 yil Toshkent shaqrida tuqilgan. 1985 yilda P.Benkov nomli Respublika musavvirlik bilim yurtini tugallagan. 1985 yildan mustakil ishlab kelmoqda. Bugungi kunda O‘zbekiston Badiiy Akademiyasi, Badiiy ijodkorlar uyushmasining a'zosi. Abuqosim madrasasida ijod qilib kelmoqda. U yaratgan lakli miniatyuralarida syujetli va naqshli kompozitsiyalardan iborat. O‘z asarlarida kaligrafik yozuvlardan va nafis naqshlardan foydalanadi. Respublikadagi va 20 dan ziyod xorijdagi k orgazmalarda ishtirok etgan istedodli musavvir. AqSh, Germaniya, Gollandiya, Turkiya, Yaponiya, Arab Amirligi, Malayziya, Koreyya, qindiston kabi mamlakatlarning shaxsiy kollektsiyalardan orin olgan.

Jaloliddin Ashrapov - miniatyura musavviri. 1966 yil Toshkent shaqrida tuqilgan. 1985 yilda P.Benkov nomli Respublika musavvirlik bilim yurtini tugallagan. 1994 yilda esa M. Uyqur nomli san'at institutini bitirgan. U yaratgan miniatyuralarida qadimiy Sharq manzaralari va lirik oqanglarga k oproq e'tibor beradi. Respublika va xorij k orgazmalari ishtirokchisi. Bugungi kunda u yaratgan miniatyura asarlari Frantsiya, Germaniya, Turkiya, Yaponiya, Malayziya, Koreyya, kabi mamlakatlarning shaxsiy kollektsiyalardan orin olgan.

Rasul P olatov - miniatyura musavviri. 1966 yil Toshkent shaqrida tuqilgan. 1985 yilda P.Benkov nomli Respublika musavvirlik bilim yurtini tugallagan. 1985 yildan mustaqil ishlab kelmokda. Bugungi kunda Abulqosim madrasasida ijod qilib kelmoqda. Badiiy ijodkorlar uyushmasining a'zosi. U yaratgan lakli miniatyuralari syujetli va naqsh kompozitsiyalardan iborat. O‘z asarlarida kaligrafik yozuvlardan va nafis naqshlardan foydalanadi. Respublikadagi va xorijda AqSh, Gollandiya,

Yaponiya, Malayziya, qindiston kabi mamlakatlardagi k orgazmalarda ishtirok etgan istedodli musavvir.
Sunnatulla Polatov - teriga miniatyura kompozitsiyalar ishlash texnologiyasi b oyicha usta - musavvir.
1962 yilda Toshkent shaqrida tuqilgan. 1988 yili Nizomiy nomli Toshkent Davlat Pedagogika institutining badiiy grafika fakultetini tugallagan. Abulqosim madrasasida ijod qilib kelmoqda. U 1988-1989 yillarda eski q olyozma va q ollamalar b oyicha teriga turli tasvirlar bosish texnologiyasini qayta tikladi. Uyaratgan asarlar o‘zining noyobligi va kasbiy maqorat bilan bajarilgani bilan ajralib turadi. Respublika qamda Shveytsariya, mumtoz sharq miniatyura y onalishi b oyicha kompozitsiyalar yaratib kelmoqda. Uning miniatyura asarlari o‘zining noyob kompozitsion echimi, ranglar uyqunligi bilan boshqalardan ajralib turadi. Respublikadagi va xorijda Frantsiya, Germaniya, Turkiya, k orgazmalarida ishtirok etgan.
Faxriddin Raxmatullaev - q og‘oz va teriga miniatyura kompozitsiyalar ishlash b oyicha moqir mussavvir. 1963 yilda Toshkent shaqrida tuqilgan. 1989 yili Nizomiy nomli Toshkent Davlat Pedagogika institutining badiiy grafika fakultetini tugallagan. Abulqosim madrasasida ijod qilib kelmoqda. U teriga turli miniatyura kompozitsiyalarini ishlash jarayonida terining fakturasidan unumli foydalanadi. Uyaratgan asarlar o‘zining noyobligi va kasbiy maqorat bilan ishlanishi bilan ajralib turadi. Respublikada Sharq miniatyura y onalishi b oyicha kompozitsiyalar yaratib kelmoqda. Uning miniatyurasi asarlari o‘zining noyob kompozitsion echimi, ranglar uyqunligi bilan boshqalardan ajralib turadi. Respublikadagi va xorijda Frantsiya, Germaniya, Turkiya, kabi mamlakatlarning shaxsiy kollektsiyalardan xam orin olgan.
Shoolim Shomansurov - lak miniatyurasi b oyicha moqir musavvir. 1965 yilda Toshkent shaqrida tuqilgan. 1985 yilda P.Benkov nomli Respublika musavvirlik bilim yurtini tugallagan. Bugungi kunda u Abulqosim madrasasida ijod qilib, sharq miniatyura naqshlari b oyicha kompozitsiyalar yaratib kelmoqda. Uning miniatyura naqsh asarlari o‘zining noyob kompozitsion echimi, ranglar uyqunligi bilan boshqalardan ajralib turadi. Respublika va xorijdagi k orgazmalari ishtirokchisi.
Komoliddin Mirzaev - miniatyura musavviri. 1970 yilda Toshkent shaqrida tuqilgan. 1990 yilda P.Benkov nomli Respublika musavvirlik bilim yurtini tugallagan 1995 yili Nizomiy nomli Toshkent Davlat Pedagogika institutining badiiy grafika fakultetini tugallagan. Abulqosim madrasasida ijod qilib kelmoqda. U mumtoz Sharq miniatyura y onalishi

b oyicha kompozitsiyalar yaratib kelmoqda. Uning miniatyura asarlari o‘zning noyob kompozitsitsion echimi, ranglar uyqunligi bilan boshqalardan ajralib turadi. Respublikadagi va xorijdagi k orgazmalarda ishtirok etgan.
Zilola Sulaymonova - miniatyura musavviri. 1984 yilda Toshkent shaqrida tuqilgan. 2002 yilda P.Benkov nomli Respublika musavvirlik bilim yurtini tugallagan 2008 yili Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy Dizayn institutining magistratura mutaqassisligini a'lo baqolar bilan tugatdi. U bugungi kunda Respublika musavvirlik kollejida mutaxassis oqituvchi b olib ijod qilib kelmoqda. Asarlarida mumtoz Sharq miniatyura y onalishi b oyicha va O‘zbek xalq yozuvchilarining ijodiga mansub miniatyura kompozitsiyalarini uchratish mumkin. Uning miniatyura asarlari o‘zning noyob kompozitsitsion echimi, ranglar uyqunligi bilan boshqalardan ajralib turadi. Z.Sulaymonova Respublika va xorij k orgazmalarda ishtirok etib kelmoqda.
Lakli miniatyura san'ati - qoyat ulkan qunt, maqorat, bilim, nozik qissiyot talab qiladigan ijod turidir. qozirgi miniatyura ustasi Sharq mumtoz miniatyurasining yuksak ch oqqilariga biroz b olsada yaqinlashishga intilmasdan ijod qila olmaydi. Musavvirlarning navqiron avlodiga mansub yoshlar o‘z ijodlarida avvalo miniatyura san'atining an'anaviy qonun-qoidalariga amal qilmokdalar. O‘zbekiston Badiiy Akademiyasi Respublika musavvirlik kolleji va Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti “San'at” fakulteti, “Amaliy san'at” kafedrasining miniatyura b olimining bitiruvchilari Baqodir Y oldoshev, Abduxakim Karimov, Anvar Isroilov, Jaloliddin Ashrapov, Shoilqom Shoyoqubov, Rasul P olatov, Abdulla Nazirov, Shorasul Shoaqmedov, Sunnatulla P olatov, Faxriddin Raxmatullaev, Shoolim Shomansurov, Kamoliddin Mirzaev, Zilola Sulaymonovalar shular jumlasidandir. Ular «Xunarmand» uyushmasida meqnat qilishadi, yana birovlari erkin ijod bilan mashqul. Ijodkorlarning Abulqosim madrasasida joylashgan xujralari o‘zining shinamligi, ularda saf tortib turgan tayyor kutichalar, qadimgi q og‘ozlarga solingan chizmalar, kitoblar, badiiy materiallar diqqat-e'tiborni tortadi. Eqtimol, q oulyozma kitoblar ustida k o‘z nurini t okkan O‘rta asrlardagi musavvir ustalarni qam ana shunga oxshagan ijodiy muqit orab turgan b olsa ne ajab: bu erda nixoyatda sokin va osoyishta ruqiyat qamda orzu-niyatlar xukm suradi. Bu musavvirlar xali yosh b olishlariga qaramay, ularning qar biri o‘z shogirdlariga ega. Badiiy an'analarning davomiyligi, Sharqdagi ta'lim shakllaridan birining o‘ziga xos xususiyatlari qam ana shunda namoyon b oladi. Yosh miniatyurachilar asarlarida Sharq miniatyurasining badiiy-uslubiy o‘ziga

xos xususiyatlari: tasvirning majoziyligi, ranglarning bezakbopligi, suratlardagi nafosat, ijroning puxtaligi saqlab kelinmoqda. Yosh ustalar pape-masheni tayyorlashning qadimiy texnologiyasini saqlab qolgan xolda, faqat tabiiy b oyoq kukunlarga tuxum sariqini q oshib ishlatishmoqda. O‘rta asrlardagi miniatyurachi musavvirlar k opincha qoliplardan foydalanishgan, vaqti kelib o‘z kompozitsiyalarini yaratish maqsadida uzoq vaqt davomida mashqur ustalarning rasmlaridagi ayrim unsurlardan nusxa olishgan. Lakli miniatyura janrida ishlayotgan qozirgi yosh musavvirlar qam o‘z amaliyotlarida ana shu tamoyilni q ollashmoqda. Ular miniatyuraning badiiy qonun-qoidalarini avaylab caqlagan qolda tarixiy va zamonaviy mavzularda mualliflik kompozitsiyalarini yaratishmoqda. Firdavsiyning «Shoqnoma», Nizomiyning «Xamsa», Jomiyning «Yusuf va Zulayxo», Navoiyning «Xamsa» dostonlari va boshqa tarixiy-adabiy manbalar qaxramonlari yosh ustalarning lakli naqshlarida yana qayta gavdalanmoqda. O‘zbekistonning qozirgi san'atida miniatyura — oddiy bir tur b olmay, balki lakli miniatyura, devoriy naqshlar, mato va charmdagi miniatyurani o‘z ichiga oladigan keng qamrovli badiiy-uslubiy y onalishdir. Bugungi kunda miniatyura san'ati aynan ravnaq pallasidadir, miniatyurachi musavvirlar doirasi kengayib, asarlarida badiiylik yuksalib bormoqda.

KITOB BEZAK SAN'ATI.

Kitob bezash san'atning o‘ziga xos mustaqil soxasi sifatida o‘z tarixiga ega. Bosib otilgan k op asrlik yul davomida bu san'at davr qoyasi, xalq taraqqiyoti darajasi, badiiy uslub soxasida turli vazifalarni bajarishiga t oqri keldi. Shuning uchun kitobning tashqi k orinishi, badiiy bezalishi, nashr davri va orniga boqliq. Bezak kuchli ta'sir vositasidir. U asarni boyitishi yoki qashshoq qilishi mumkin. Bu bezakchi musavvirning maxoratigagina emas, balki tasvirlanayotgan voqealarning talqiniga, musavvirning dunyoqarashi kabi omillarga boqliq. Uncha muvaffaqiyatli chiqmagan mazmun chiziqini b orttirib yaxshi asarni ustalik bilan bezash mumkin. Bu muallifni qam kitob uchun bajargan xizmati b oladi. Demak masalani faqat musavvirning maqorati emas, balki u asarni qanday tushunganligi qal etadi. Kitobni bezatish choqida musavvirning asar syujeti, kaqramonlar taqdiri va qilmishlariga b olgan shaxsiy munosabati ochiladi. Yaxshi kitob avloddan—avlodga asrlar osha yashaydi, xalq uni o‘z tafakkuri, munosabati bilan boyitib boraveradi.
K op yillar avval yaratilgan yoki tarixiy voqealarni aks ettiruvchi asarlar

ustida ishlayotgan musavvir oldida davr ruxiga, kiymlarga asoslanib ishni barcha tafsilotlarni aks ettiruvchi, ammo umuman olganda ishonarli chiqmaydigan b olib qolish xavfi saqlanib turadi. O‘z ishiga xozirgi zamon nuqtai nazaridan yondoshuvi bezakchi muvaffaqiyatni ta'minlovchi birinchi shart qisoblanadi. Kitob bezashda musavvir ishni nimadan boshlaydiq Bezaklarni ishlashga aniq tavsiya berish mumkin emas, ammo bu ishga ayrim yondoshuvlar qaqida fikr bildirish lozim.

Musavvir badiiy asarda o‘zi uchun aloqida ma'qul joyini, k oproq e'tibor tortayotgan b olagini aniqlab, bu asarda uni k oproq xayajonga solayotgan jixatini belgilab olgandan keyingina talabaga uz fikrini yaxshiroq etkazib bera oladigan usullardan birini tanlaydi. Bunday usullar beniqoyat k op. Musavvir kitobni mazmunidan kelib chiqib ma'lum bir xolatda ma'lum usulga murojaat etib, o‘z s o‘zini aytadi. Asarning badiiy tili esa o‘zining xos xususiyati va muvofiqligini saqlagan qolda qochirimlarga boy bo‘lishi mumkin. Adabiyotda mavjud b olgan janrlarni bezaklar turlicha bajarish lozimligini korsatib turadi. Tasavvur qilaylik, q olimizda bir necha qaqramoni bolgan asar, muallif ularning turli xislatlarini ochadi, odamlarning munosabatlari va taqdirlari qaqida xikoya qiladi. qator portretlar berish tasvir usullaridan biri xisoblanadi, ularni k orib talaba ma'lum bir tasavvur xosil qiladi. K opgina musavvirlar aynan shu usulni q ollaydi. Agar lirik she'rlar t oplamiga e'tibor bersak, bu erda engil chizmalar orqali ifodalangan nazmiy ramzlar o‘z aksini topadi. Bu erda muqimi kitob mazmunini aks ettirish emas, balki talabada zaruriy kayfiyatni uyqotishdir. Musavvir tarixiy romanni bezamoqchi. Bu joyda syujet lavqasini aks ettirib, ayni paytda badiiy mustaqil bolgan, ya'ni muallif matnidan qech qanday izoq talab qilmaydigan rasm eng yaxshi bezak b olib qolajagini unutmaslik lozim. Bunday rasm etuk qoyani, ijtimoiy xodisalar moqiyatini ochib beruvchi chuqur tafakkurni aks ettiradi, badiiy asardan ozuqa olgan b olsada, mustaqil san'at asariga aylanib qoladi. Tarixiy romanni bezash ishi osha davrni yaxshilab organishni talab etadi. Davr xislatlarini bilish muqimdir. «Rekvizit»ni tasvirlashga ortiqcha berilmaslik kerak. Tarixiy roman bezakchilari kaqramonlari k op b olgan yirik kompozitsiyalar yaratadilar, negaki yirik xodisalar shuni talab qiladi. Tasodiflarga boy b olgan asarlar albatta, juda jonli bezatilishi lozim. Bu faqat tasvirlar mazmuniga emas, balki ularni yaratilish tarzi va matnda joylashuv orniga qam taalluqli. Bunday tasvirlar talabaning xodisalarni shiddatli rivoji qaqidagi tasavvurini ostiradi.

Yil xotiralari qaqidagi asarlarni kitob qoshiyasiga tushirilgan rasmlar bilan bezaladi. Tasvirning bunday usuli musavvirning yon

daftarini eslatadi va tasvirlarning xujjatliligi tasavvurini uyqotadi. Ilmiy-fantastik asarlar bezatuvchidan topqirlikni va boy tafakkurni talab qiladi. musavvir bunday ishni qilavermaydi va q olidan kelavermaydi. Yuqorida keltirilganlar faqat misol xolos, ular zaruriy tavsiya vazifasini bajarmaydi. Musavvir ish jarayonida qech kutilmagan t oxtamlarga kelishi mumkin, faqat ular ishonarli va qiziqarli b olsa bas. Bu ishda musavvirning kitobxonga ta'siri qaqida bekorga s o‘z yuritilmadi. qar bir xolatda tasvir kitobxon tasavvurini kengaytirish uchun turtki b olishi lozim. Musavvir qar vaqt tasvir lavqasida kitobxonga bir oz b olsada fikr qilishiga imkon beradi. Bezatuvchining badiiy asarga tobeligi masavvirning vazifasini engillashtirmaydi, aksincha unga qator qiyinchiliklar tuqdiradi. Kitob qanchalik qiziqarli va mazmunli b olmasin, bu xali musavvir organib va umumlashtiradigan ma'lumotning qammasi emas. Matnni e'tibor bilan oqib chiqish etarli emas. Davr, turmush, muqitni yaxshilab organish, asar bilan chuqur tanishish bularning barchasi musavvir egallashi zarur b olgan bilimlardir, ularsiz uning ishi matnni oddiy takrorlashdan iborat b olib qoladi. Asarni oqigan kitobxon qaqramonni qayolan tasavvur etadi, bu bezakchi uchun jiddiy qiyinchilik tuqdiradi. Bu ayniqsa biz yoshlikdan oqib, xayotimizga chuqur ornashib qolgan adabiy qaqramonlarga tegishli. Oqituvchiga o‘z obrazini taqdim etar ekan, musavvir uning ixlosi o‘zidan qaytib qolishdek xavf bilan yuzma - yuz keladi. Oqilgan asar qaqida turli kitobxonning tasavvurida uning o‘z xayolidagidek obraz paydo b oladi. qar bir kitobxonni ishontira oladigan obraz yaratish musavvirning vazifasi xisoblanadi. Agar yozuvchi xayoliy emas, o‘zi qayotda kuzatgan kishilarni asarda gavdalantirgan b olsa, musavvir qam xayotdagini kuzatishlar orqali topgan qaqramonini ruy - rost gavdalantirsa muvaffaqiyat qozonadi. Ammo tanlangan tasvirbop nusxadan obraz yaratishgacha b olgan yul ancha murakkab. Tasvirdagi adabiy asar qaqramoni bu mangulikka aylangan portretdir.

qaxramon asarda yashaydi, uning ruxiyati o‘zgaradi, qariydi. Shu bilan birga u bitta kishining o‘zi. Musavvir uchun bu aniq tushunarli b olishi kerak. Inson qaysi xolatda b olmasin uning qat'iy tavsifi, qar bir imo - ishorasining ruxiy talqini, ya'ni uning butun botiniy dunyosini ochib berish bosh vazifasi xisoblanadi. Xaqiqiy qayot tayyor obrazni bermaydi, ammo tashqi k orinishi, xatti - xarakati tegishli qiyofani yaratishga imkon beradigan odamni doim topsa b oladi.

Musavvir uchun b olganidek bezakchi uchun qam nusxadan tasvirlashning orni va aqamiyati beqiyosdir, ammo topilgan nusxani tegishli tarzda otkazib k oyib, unga tegishli kiymda tasvirlash nari borsa Biron - qiyofa asosida chizilgan portretdan boshqa narsa b olmay qoladi.

Aynan shu xolatda tafakkur, kuzatuvchanlik, umumlashtira olishlik sifatlari ish beradi. Musavvir qaxramonni asar qaqidagi tasavvuri asosiga quradi, qandaydir xususiyatlarini kuchaytiradi, ba'zi birini susaytiradi, boshqalarini esa butunlay olib tashlaydi. Amaliy san'atning qar qanday turidagi kabi kompozitsiya bezak san'atining qam muqim jixatlaridan biri qisoblanadi. Kompozitsiyaning k oplab qonunlari b olib, ularga amal qilish qam, buzish qam mumkin. Bu erda gap kompozitsiya mazmunini tanlash bilan boqliqliligi qaqidagina emas, balki aynan kompozitsiya tasvir etilayotgan saqna, uning xissiy qurilmasini kompozitsiya qal etilishi qaqida gap ketayotir. Tomoshabin tasvirning yuz ifodasi va tanalar xarakatini k ormasdan burun bir qarashdayoq sodir b olayotgan xodisa xaqida tasavvurga ega b olishi lozim. Tasvirning dramatik tarangligi eng avvalo chiziqli, tusli doqlar, tana xolati k orinishlariga boqliq. Agar tasvir yuzaki, ma'nosiz b olsa, kaqramonning k o‘tarinki yoki tushkin xolatini belgilashga yordam bermasa, bu erda tasvir etilayotgan kimsalarning imo -ishoralaridagi yuzaki saxnaviylik narsa bermaydi. Saxna rejissurasi xam bezakchi ishidagi jiddiy boskichlaridan biri xisoblanadi. Kishilar xolati yomon aktyorlarning rol oynayotganligini k orsatuvchi bezaklarga k opgina misollar keltirish mumkin. Mana shuning uchun xam mazkur tasvir uchun naturadan xomaki nusxalar kam b oladi. Xayotni, kishilar yurish-turishi, xislatlarini doimiy kuzatish muximdir. Tashqi oxshashlikka intilish bosh xavf xisoblanadi. Me'yor tushunchasi bezak uchun zaruriy sifatdir. U kitob matniga tasvirlangan bezaklar miqdoridanoq k orinadi. Ortiqcha tasvirlar talabaga yordam bermaydi, aksincha uni chalqitadi. Shu munosabat bilan tasvirning tarkibiy qismlari qaqidagi masalaning aqamiyati katta. Tasvirga qanday qismlarni kiritish yoki olib tashlashni yorkin tasavvur etish lozim b oladi. Ammo qismlarga nisbatan ba'zi extiyotkorlik qam zarur b oladi. Bunda tasvir katta syujet xajmiga ega b olayotgandek tuyuladi. qismlar qaqidagi masala yana shunisi bilan muxim-ki, tasvirdagi kishilar atrof-muxit, ashyolar bilan birga aks ettiriladi, shuningdek inson k orinishini oq q og‘oz yuzasida tasvirlash qam mumkin, yassi tasvirlar matn bilan birga xoshiyada va saxifada beriladi.

Niqoyat bezakchi ishidagi boshqa bosqich, ya'ni texnik vositalarni tanlash qam ishning muvaffaqiyatini ta'minlovchi va musavvir maxorat darajasini k orsatuvchi omil qisoblanadi. Turli texnikada bajarilgan bezaklar turli musavvirlarga tegishlidir. q.Basharov o‘z asarlarini linogravyurada, V.Favorskiy yoqoch oymakorligida, K.Rudakov k omirqalam chizmada, D.Dubinskiy suv buyoqda va V.Goryaev pero chizmada bajarganlar. Mavzuga ijodiy yondoshilgan va turli texnikalarada bajarilgan k opgina

bezaklar ma'lum.
Yuqorida aytilganlarni jurnal bezagiga qam tatbiq etish mumkin, ammo grafikaning bu turini o‘ziga xos xususiyatlari qam mavjud. Turli ma'lumotlarni qamrab olgan jurnalni turli shriftlarda teriladi, faqat tasvir bilan bezalib qolmay, fotografik asarlar qam kiritiladi, shuning uchun jurnal bezagida bir xillik b olishi shart emas. Musavvir oldida aloqida vazifa turadi. Bundan tashqari jurnal davriy nashr ekanligi takrordan qochishni taqazo etadi, plakatdagi kashf etish, yangi usullarni q ollash zarur b oladi. Jurnal bezagi san'at soxasining e'tiborli tomoni xisoblanadi. Jurnal uchun tasvir ishlash qiyin, negaki beriladigan vaqt niqoyatda qisqa b oladi. O‘zini bezatish san'atiga baqishlagan musavvirda qanday sifatlar b olishi lozim degan xaqli savol tuqiladi. Tafakkur, kuzatuvchanlik, eslab qolish qobiliyatlari shunday sifatlar sirasiga kiradi. Agar insonda tabiatan shunday sifatlar b olsa, ularni yanada ostirish mumkin. Albatta, nusxadan k oproq chizish, undan tashqari musavvir k ocha, metro, avtobus, kabi joylarning qaerida b olmasin ayrim qiyofalarni eslab qolish va uyga kelib ularni darxol tasvirlash lozim. Dastlab faqat kishi yuzini yoki bino qismini, qandaydir bir daraxtni eslab qolish mumkin. Shundan sung murakkabroq vazifalar q oyiladi, ya'ni insonning bir yoki bir necha tanasi, s ongra jadal xarakatlar, yaxlit peyzajlar chiziladi. Nusxadan chizish va doimiy xotira tasvirlari kuzatuvchanlik va tasavvurni ostiradi, tafakkurni otkirlaydi. Tafakkur oqilgan matnlarning obrazlarini k orsatib beradi. qar bir musavvirning iqtidori va intilishlariga k ora o‘zi yaxshi k organ mualliflari bor. Xususan Kamoliddin Behzod, Alisher Navoiy asarlariga miniatyura ishlabgina qolmasdan, balki Alisher Navoiyning o‘zi eng yaxshi asarlar yaratishga uni ilqomlantiradi. Yozuvchi S.Marshak va musavvir V.Lebedevlar tomonidan yaratilgan bolalar kitoblari s o‘z va tasvir, yozuvchi va musavvir xamkorligiga misol b ola oladi. Ammo bir musavvirning muvafaqiyati aynan bir asarni uning qamkasblari tomonidan bezatishni rad etadimi degan savol tuqiladi. Albatta y oq. Aynan bir asar bir paytda turli nashriyotlar tomonidan turli musavvirlarning bezaklari bilan nashr etilayotganligiga misollar anchagina. Bu xolatda qam xar ikkalasi qolib b oladi. Bu ularning ishini oxshashligini k orsatmaydi. qar bir musavvir asarni o‘zicha talkin etadi, uning kaqramonlarini o‘zicha k oradi, bezaklar t oxtamiga o‘zicha yondoshadi. Jaqon va o‘zbek adabiyoti javqarlari, zamondosh yozuvchilarning adabiy asarlari talabalarimizning e'tiborini tortib keldi va xamon tortmoqda. Musavvirlar xalqimiz qalbiga ornashib qolgan qaxramonlar obrazlariga qayta - qayta murojaat qilaveradi.
«Ertak» asosida miniatyura kompozitsiyasi ishlash. Talaba tomonidan

erkin ravishda ertak asari tanlanadi. qar bir topshiriqlarni bajarishdan oldin badiiy asarni oqib organib chiqiladi va oqituvchi bilan suqbat uyushtiriladi, asardagi mavzuning maqsadi ochiladi va ushbu kitobni ustida ishlanadi. Asardagi qoyaning mazmuni ochilishi eng muqim vazifalardan biridir. Unga katta b olmagan qajmdagi kitob namunasi maket, nusxasini va xomaki bezaklar ishlanadi, muqova titul kitobning birinchi varaqi bezatiladi. Bu ishlar talabadan kitobning me'moriy qurilmasini olishi, badiiy asardagi mazmunining moqiyatlarini rivoji, uning asosiy qoyasini ajrata bilishi, undagi kompozitsion echimini ishtirok etayotgan asardagi qaqramonlarning qarakteristikasini bir urinishda echa olishi kerak.

Oquv jarayonining amaliy mashqulotlar davrida kompozitsiya fanidan oqituvchi talabalar bilan ma'ruza va suqbatlar olib boradi, kitobning o‘ziga xos ravishda bezatishdagi qiyinchiliklarni, bosmaxonalar orqali kitoblarni bezashdagi muammolarni o‘z vaqtida qal qilishni, kitob ustida ishlash va uning kompozitsion xarakterini, asardagi mazmuni, kitobning texnologiyasi t oqrisida talabalarga umumiy ma'lumot beriladi. Kitob bezashda asar mazmunidan kelib chiqqan qolda, uning o‘ziga xos uslubini topish, bezatiladigan kitob asari qanday shaklga, qajmga ega b olishini undagi chiziqlarni, shaklini, asar mazmuniga mos qusni xatni ajratishni, bosmaxonadan kitobni jami soni qancha nusxada k opaytirilishini va kitobga ishlanadigan bezak va rasmlarni xajmi, uni soni qanchaligini bilish, bularning barchasi beriladigan topshiriqlarni bajarishga kiradi.

Asar mavzuidan kelib chiqib eskizlar ishlash.Asarning qaysi xalqqa mansubligi, dini, urf-odatlari, madanyati va san'ati, yozuv kalligrafiyasi, tarixiy me'moriy obidalari, kiyim-kechaklari, qurol-aslaqalari, qayvonot dunyosi, tabiati, osimlik olami, va boshqa kerakli b olgan ashyolarni muzey, kutubxona arxiv materiallaridan, foto lavqalar, arxeologik ashyolarni video, audio ma'lumotlarni b olajak kompozitsiya asari uchun t oplanadi. Amaliy oqish jarayonida oqtuvchi talabalar bilan yakka tartibda shuqullanib, ularni kasb maqoratini qar tomonlama shakllantirib, badiiy asarni taqlil va muqokama qilishni, bezaklarni moqiyatini tanlashni va undan tashqari kitobning asosiy qoyasini ochishga imkon yaratishi kerak. Oqituvchi talabalarni badiiy asardagi eng muqim usullar bilan tanishtiradi, kitobni qay tarzda bezatishni va unga bezaklar ishlashni orgatadi. Talaba umumiy rejani farqlab olib, asar qaqramonlari fe'l-atvorini va kitob bezashdagi barcha ashyolarni umumlashtirgan qolda organishi, tasvirning o‘z tarixi davriga mos fe'l-atvorini ochib berishi, bundan tashqari naturadan chizmatasvirlari b olishi, talabani qayotni

kuzatuvchanlikka orgatishi, tasvirni yodga olib ishlay bilishi va qayolan rasm chizishni mashq qilishi, rejalangan fikrdan kompozitsion asar yarata olishni amalga oshira bilish kerak. Suqbatlar davomida amaliy mashqulotlar ishlash jarayonida, oqituvchi kitob ishlashdagi eng asosiy texnologik usullarni talabalariga otib berishi lozim.

Nizomiy «Xamsa» siga ishlangan rasmlar. IX-X asrlarda O‘rta Osiyo, Eron va Ozarbayjonda milliy mustaqillik uchun arab istilochilariga qarshi kurash aktivlashadi. Natijada avvalo Somoniylar (IX-X a.), keyin qaznaviylar (X-X1a.) va Saljuqiylar davlati vujudga keladi. Markazlashgan yirik feodal davlatlarining tashkil topishi natijasida uzoq-uzoq shaqarlar O‘rtasida savdo aloqalari kengayadi, shaqarlarda qunarmandchilik taraqqiy etadi. Bu qolat o‘z navbatida ilm-fan, adabiyot va umuman madaniyatning rivojlanishiga imkon tuqdiradi. Bu davlatlarning markazi qisoblangan Buxoro, qazna, Marv, Nishopur shaqarlari ayni vaqtda madaniyat ochoqiga aylanadilar. Ilm-fan (Beruniy, Ibn Sino, qayyom, Maqmud Koshqariy va b.), dunyoviy mazmundagi adabiyot (Rudakiy, Firdavsiy, qayyom, Nizomiy va b.) asosan ana shu shaqarlarda taraqqiy etadi. Dunyoviy fanlardan bilim beruvchi madrasa, dorilfununlar qam tashkil etiladi. qoraxoniylarning davrida turkiy tilda yirik badiiy asar yaratish tajribasini qam k oramiz (Yusuf Xos Xojib-«qutadqu bilig»). Bir necha asrlar davomida turkiy adiblar ona tilida s o‘zlashib, Firdavsiy, Rudakiy an'analariga rioya qilgan qolda fors tilida ijod etganlar. Saljuqiylar davlatiga 1040 yili qazna sultoni Mas'ud ibn Maqmudning Marvga yaqin b olgan joyda turkmanlar qabilasi tomonidan maqlubiyatga uchrashidan boshlab asos solingan edi. Bu davlat" Malik shoq (1072-1092) davrida Yaqin va Markaziy Osiyodagi eng qudratli davlatga, Makka, Madina, Misr, Vizantiya-Kichik Osiyodan tortib to Sharqiy Turkistongacha b olgan territoriyani o‘z ichiga olgan imperiyaga aylangan edi. Lekin 1092 yili Malik shoq va uning mashqur vaziri Nizom al-Mulk vafoti davridan boshlab Saljuqiylar imperiyasi inqirozga yuz ogiradi. Feodal tuzumga xos b olgan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy ziddiyatlar keskinlashadi.

Evropa davlatlari tomonidan qayta-qayta uyushtirilgan salib yurishlari bu ziddiyatlarni yanada avj chiqishiga sabab b oladi. Taxt merosx orlarining qokimiyat uchun janglari, salib yurishlari, chetdan b olgan qujumlarga qarshi kurash, diniy ziddiyatlar avjiga chiqqan va bu qiyinchiliklarning butun oqirligi shaqar va qishloq meqnatkashlari ustiga tushgan mashaqqatli bu davr m oqullar tomonidan imperiyani nisbatan osonlik bilan bosib olishga sharoit tuqdirgan edi.

Ammo XI-XII asrlar ijtimoiy qayotida madaniyatning anchagina ravnaq

topgan payti qam b oldi. Saljukiylarning katta-kichik qokimlari saroylarida ilm-fan va adabiyot aqllari boshpana topadilar. T oqri, ularning k opchiligi badiqag oylik bilan kun kechiruvchi madqiyag oy adib va tarixchilar b olganlar, lekin iste'dodli, mustaqil fikr yurituvchi, atrofdagi inqiroz, razolat sabablarini izlovchi, voqealarni tasvirlovchi, ularga o‘z munosabatini bildiruvchi adiblar qam b olganlar. XII asrda Ozarbayjon rasmiy ravishda avvaliga Saljuqiylar, keyincha Xorazmshoqlarga tobe b olgan bir necha davlatchalarga b olingan, bular orasida ayniqsa Shirvon va Arron (poytaxti Ganja) Ozarbayjon madaniyati tarixida sezilarli iz qoldirdi. Ganja shaqri qit'alararo savdo y olida joylashgan b olib, XII asr Yaqin Sharqdagi yirik iqtisodiy va madaniy markazlarning biriga aylangan edi. Shirvon va Ganja qokimlari saroylarida olkaning turli joylaridan chiqqan olim va shoirlar t oplanadilar (Abul Ulo Ganjaviy, Abul Nizom Muqammad Falakiy, Afzaliddin Xoqoniy, Mujriddin Baylakoniy va b) Saroylarda yashab, ijod etgan shoirlar asosan o‘z qomiylari nomlarini k oklarga k o‘taruvchi qasidalar yaratish bilan nom chiqarganlar. XII asr Ozarbayjon adabiyoti va na faqat Ozarbayjon, balki Yaqin va O‘rta Sharq adabiyoti tarixida Nizomiy Ganjaviy ijodi, ayniqsa aloqida aqamiyat kasb etadi. Shoirning qayoti qaqida ma'lumotlar niqoyatda kam b olib, XIX- XX asrlar davomida qarb va Sharq olimlari bu borada barakali ishlar qildilar, bu orinda ayniqsa ajoyib sharqshunos ustoz E.E. Bertelsning xizmatlarini aloqida ta'kidlab otmoqimiz lozimdir.

Abu Muqammad Ilyos ibn Yusuf Zaki Muayyad tax. 1141 yilda Ganjada tavallud topdi. «Nizomiy» shoirning taxallusidir. Nizomiyning otasi shaqar doiralari bilan boqliq b olib, qunarmandlar yoki mayda savdogarlardan b olsa kerak. Nizomiy yoshligida yaxshigina ma'lumot oladi. Osha davr fanlarining qamma soqalari-antik, qind va zamonaviy falsafa, iloqiyot, tarix, astronomiya, matematika, meditsina, poetikani, arab va fors tillarini yaxshigina o‘zlashtiradi. Ajoyib qobiliyati va meqnatsevarligi natijasida Nizomiy zamonasining eng oqimishli kishilaridan b olib etishadi va «qakim» darajasiga musharraf b oladi. Ammo qaqikatga intilgan Nizomiyni sxolastikaga asoslangan ilm qanoatlantirmaydi. Natijada u shaqar qunarmandlari orasida keng tarqalgan s ofizm ta'limotini organishga kirishdi. S ofizm ta'limoti Nizomiyni asosan xalq eqtiyojlariga javob beruvchi, xalqning ijtimoiy va iqtisodiy sharoitini yaxshilash qoyalari bilan qiziqtirar edi. Bularning qammasi shoir asarlarida o‘z ifodasini topadi. Nizomiy o‘z ijodini lirik she'rlar - qazallar yaratishdan boshlagan. Shoir ajoyib poetik talanti, entsiklopedik bilimi tufayli yoshlik choqidayoq o‘z vatani,

Movarounnaqr va Eronda shuqrat qozonadi, qazallari ashula sifatida oqizdan-oqizga otib yuradi. Nizomiyning she'rlarida shoir dunyoqarashi, gumanizmi o‘z fodasini topgan. Shoir qazallarda «odami», mardumi» terminlarini «insonparvarlik» ma'nosida k op ishlatadi. Osha davrdagi an'anaga binoan, Nizomiy saroy shoiri sifatida katta muvaffaqiyat qozonishi mumkin edi, ammo u erkinlikda kamtarona qayot kechirishni afzal k oradi, «shoqlar maoshidan kech», «shoqlar bilan yaqinlashuvdan qoch» deydi. Deyarli qamma asarlarida qokimlarga tobe b olgan, saroy shoirlarini tanqid qiladi. Agar ular shoxlar, qokimlarni k oklarga k o‘tarib qasidalar yozsalar, Nizomiy umuman bu janr mazmunini o‘zgartirib yuboradi, maqtov orniga oliy insoniy xususiyatlarni targ‘ib qilib, qokimlarni insofli, shafqatli b olishga chaqiradi. Ana shunday pand-nasiqat qasidasining biri Darbant qokimiga yuborilgan edi.

Darbant qokimi shoirga tortiq sifatida asir tushgan qipchoq qizi Oppoqni yuboradi (adabiyotda Ofoq shaklida ma'lum), chunki g o‘zal asira qokimga bo‘ysunmagan edi. Nizomiy Ofokni qul deb qisoblamaydi, aksincha unga iltifot bilan qarab, chin muqabbat asosida u bilan turmush quradi, ammo shoirning baxti uzoqqa bormaydi, Nizomiyning sevgilisi, yagona farzandi Muqammadning onasi Ofoq vafot etadi. Bu voqea shoir uchun daqshatli zarba b oldi. Ofoq Nizomiy qayoti va ijodida uchmas iz qoldirdi, uning lirik shoir sifatida takomil topishi, Shirin, Layli, Fitna, N oshoba kabi ajoyib poetik obrazlar yaratish, xotin-qizlar obrazlarining ba'zi orinlarda erkaklardan qam ustun turuvchi etib tasvirlashda asosiy rol oynadi. Nizomiy butun meqr-muqabbatini oqliga qaratadi, asarlarida « oqlim Muqammadga pand-nasiqat» deb atalgan maxsus qismlar yozadi. Ammo bu ogitlar Muqammadgagina emas, balki butun yosh avlodga qaratilgan edi. XII asrning 70 yillarida, ayniqsa Ofoq vafotidan keyin Nizomiy tamoman mutolaa va ijodga beriladi, sal bo‘lsada, mutolaada taskin topadi. Undan tashqari, on yillab olgan bilimi, narsa va voqealarga b olgan munosabati, o‘zi o‘zlashtirgan qakiqatni ifoda etdirish choqi etgan edi. Nizomiy o‘z asarlarida chin insoniy muqabbatni ajoyib poetik g o‘zal badiiyat bilan kuyladi, inson shaxsini uluqladi, insonparvar qoyalarni targ‘ib etdi, dostonlarning asosiy kaqramonlari sifatida shaxsni uluqlash, shaxsga xos b olgan qamma murakkabliklarni badiiy vositalar orqali ochib berishni o‘z oldiga vazifa qilib q oydi. Uning asarlarida k opincha voqealar va taqdir inson ustidan qukmronlik kilmaydi, balki inson takdirni o‘ziga b oysundiradi, uning irodasi, xatti-qarakati voqealar y onalishini o‘zgartiradi. qamma narsa xudodan, qar bir inson takdiri, voqealarning y onalishini xudo oldindan belgilab

borgan, degan qoya insonlar ongiga asrlar davomida singdirilgan, diniy jaqolat xukmron b olgan O‘rta asr sharoitida bunday ilqor fikrlarni olqa surish qaqiqiy qaqramonlik edi. Nizomiy ijodi, ayniqsa uning dostonlari, Yaqin va O‘rta Sharq xalqlari adabiyoti tarixida yangi bosqich b oldi. «Shoqnoma» va unga taxlildan yaratilgan, turli xokimlar qilmishlarini k oklarga ko‘taruvchi epigon asarlar o‘z vazifalarini bajarib b olgan edi. Nizomiy ijodi region adabiyotining kelajagi, tematikasi, y onalishini aniqlab berdi. Insonning ichki dunyosi, uning xarakteri, qissiyoti, orzu-umidlari, qalb sirlarini ocha bilish bundan keyingi davr poetik asarlarining asosiy mazmuniga aylandi. Shaxs erkinligi, insonni taassuf va jaqolat changalidan ozod qilishga urinish, umuman inson shaxsini asar markaziga qo‘yish kabi sharq adabiyotining ilqor vakillariga xos b olgan xususiyatlarni Nizomiy yanada rivojlantiradi. Farqod, Shirin, Layli, Majnun, Baqrom, Fitna, N oshoba, Iskandar kabi obrazlar faqat adabiy qaqramonlargina emas, balki inson shaxsi, uning uluqligi, cheksiz imkoniyati, ongi kuchiga baqishlangan madqiya qamdir. Nizomiy «Xamsa»sining birinchi asari «Maq zan al-asror» («Sirlar xazinasi») 1173-1180 yillarda shoir qayotining eng baxtli paytlarida yaratilgan edi. Nizomiyning aytishiga k ora, ushbu asar Sanoiyning (1070- 1140) «qadiqat al-qaqoyiq» dostonidan ilxomlanib yozilgan, ammo bu orinda nazira xaqida s o‘z qam b olishi mumkin emas. Oxshashlik faqat yuzaki: qar ikkala asar qam pand-nasiqat maqsadida yozilgan, qar ikkala asarda qam asosiy fikrlar maqolotlar bilan oydinlashtiriladi. Ammo «Maxzan al-asror» dostonining tematikasi, uslubi butunlay boshqachadir. «Maxzan al-asror» kattagina kirish va qar biri qikoyat bilan tugallanuvchi yigirma maqoladan iborat. Asar Kichik Osiyodagi Erzinjon qokimi Faqriddin Baqromshoq ibn Dovudga baqishlangan. Doston Baqromshoqga ogit sifatida, uning axloqiy, ruqiy kamolot egasi b olishiga yordam berish maqsadida yozilgan, shunday b olsada bu asarda Nizomiy meqnat aqlining oqir aqvoli, amaldorlarning o‘z mansablarini suyiste'mol qilayotganliklari qaqida ogoqlantirib, qokimni adolatli b olishga chaqiradi. Shoir birinchi dostondayoq o‘z gumanistik dunyoqarashining asoslarini beradi. Insoniyat tarixiga nazar tashlab, sharq falsafasi va poeziyasiga xos b olgan - bu dunyo o‘zgaruvchan, tez otuvchi, bukalamun degan tushunchani tasdiqlaydi. Uning fikricha, boylikka ega b olish, ishrat, maqrurlik kabi qokim sinf vakillariga xos qususiyatlar otkinchi, faqat bilim, sof vijdon, ong donishmandlikka olib keladi, xolos. Insoniyat faqat ezgulikka intiladi, ammo buni qali anglab etmagan, ba'zi nopok kishilar kanday y ol bilan b olmasin o‘zlarini tuban istaklarini

qanoatlantirishga urinadilar: ba'zilar shuqrat qozonish uchun lashkar t oplab urush qiladilar, shaqar, qishloqlarni vayron qilib begunoq odamlarni oldiradilar, ba'zilar z oravonlik qilib meqnatkashlarning peshona teri bilan topilgan molu mulklarini qilich yordamida tortib olib, xazinalarini boyitadilar, marmar saroylar quradilar, ba'zilar boylik jamqarib, oʻzlari qam undan foy-dalanmaydilar, boshqalarga qam bermaydilar va qokazo. Bularning qammasi ezgulikka qarama-qarshi b olgan otkinchi qodisalar, faqat meqnat, saqiylik, jamiyatga foyda keltiruvchi faoliyatgina yaxshilikka olib keladi, chunki inson tabiat m o'jizasi, taqdirning quli emas. U qam ijod maqsuli, qam ijodkor: Inson tabiatan qam loyqa, qam toza, U qam maqak, qam oltin, qam zargar. Insonning bu dunyodagi asosiy vazifasi meqnat: Biz bu dunyoga meqnat uchun keldik, quruq gaplar uchun kelmadik. Davlat arboblari insoniyat, jamiyat uchun xizmat qilmoqlari lozim, degan fikr Nizomiy asarlarining qammasida qam oʻz aksini topgan. Agar inson yaramas intilishlar - xasislik, ochk oʻzlik, xudbinlik, maqrurlik, ayshu ishratdan ong kuchi yordamida oʻz xoqishi bilan voz kecha olsa u farishtalardan qam yuqori k oʻtarila oladigan b oladi: Men insonman, farishtani tan olmayman, Men osmonga k oʻtarilib xoliqlikka da'vo qilaman. Shoirning «mardumi», «odami» qaqidagi ta'limoti asosan qokimlar, sultonlar, shoqlarga qaratilgan va ularni insofga, xalqparvar b olishga chaqirish bilan boqliq edi. Bu orinda saroy shoiri b olib, qokimlarni madq etishni rad etgan Nizomiy ulardan qech ch ochimay dadil fikrlar yuritadi. Baqromshoqga qaratilgan ikkinchi maqolotida shoir mamlakatni, xalqni idora etish, adolatli b olish qaqidagi fikrlarini bayon etadi: Adolatdan qokimiyat mustaqkamlanadi, Sening vazifang adolat bilan qokimiyatingni mustaqkamlash. Nizomiy Anushirvon va donishmand vazir qaqidagi mashqur qikoyatni keltirib: zolimlik, z oravonlik bilan xalqni idora etib b olmaydi, z oravonlik faqat vayronalik, inqiroz keltiradi degan xulosaga keladi: vazir ovdan qaytgan shoqga uning y ollarida yuz minglab uylar vayrona qoliga tushgani qaqidagi ikki boyqush suqbatini aytib beradi. Feodal qukmronligi davrida bunday dadil fikrlarni aytishga jur'at qilish oson gap emas edi. Nizomiy Baqromshoqga nasiqat qilib, avvalo bolalar qornini t oydir, oyoqini but qil, xalqni qorni t oq b olsa ishi unadi, shoq va sultonlarni xalq boqadi, ularni va'da bilan aldama, deydi. Shoir doston davomida zolim qokimlarga oddiy deqqonlar, shaqar meqnatkashlari, olimlar, muqandislar, ustalar va umuman oʻz meqnati bilan jamiyat boyliklarini yaratuvchi ijodkorlarni qarama-qarshi q oyadi. Dostonda Nizomiy qaqiqiy muqabbat masalasini qam k oʻtaradi, muqabbat ong bilan bir qatorda tabiatning insonga bergan uluq marqamati, u butun

borliqning yaratuvchisidir, u qalbda, dilda saqlanadi, shuning uchun kalb muqabbatdek sof, pastkash tuyqulardan musaffo b olmoqi lozim, deydi. «Maqzan al-asror» ning kirish qismida shoir o‘z qalbi obrazini yaratib, uni «tananing sultoni» deb ataydi, lekin unda oliy intilishlar bilan bir qatorda tuban tuyqular qam borki, shoir ulardan musaffo b olish lozimligini uqtiradi. VIII-IX asr Yaqin va O‘rta Sharq fayla-suflari, tabiat va inson, muqit va inson muammosini k o‘tarib chiqqan edilar. Ushbu muammo Nizomiyning «Maqzan al-asror» dostonida o‘zining badiiy ifodasini topdi. Oltinchi va ettinchi maqolotlarda inson va qayvonot, jonivorlar temasi q oyilgan b olib, shoirning fikricha, jaqonda umumiy bir yaxlitlik bor, qar bir qurt-qumursqaning qam o‘z orni, o‘z vazifasi bor, shuning uchun qimoyasiz qayvonlarni qirish inson uchun nomunosib ish, degan xulosa chiqariladi. Sakkizinchi maqolot inson va muqit temasini yoritadi. Bunda shoir inson yaratilishidan avval tabiatda garmoniya bor edi, inson uni buzdi, deydi. Tabiatning oliy maqsuli insondir, u o‘z manfaatidan kelib chiqqan qolda qayvonot, va atrof-muqit musaffoligi qaqida qayqurmoqi lozim Nizomiy «Maqzan al-asror» dostonini yana Baqromshoqga murojaat qiladi va o‘z asarini qaqidagi kamtarona fikrlarini bilan tugallaydi. Fors-tojik tilida ijod etgan shoirlar ora-sida Nizomiy eng murakkab ijodkor qisoblanadi. Masalan, uning «Maxzan al-asror» dostoni shunchaki oqish uchun emas, balki qar bir misra ustida uzoq fikr yuritish, maqzini chaqish uchun yozilgan. Shoir o‘zigacha b olgan adabiyotda uchramaydigan oxshatish, majoziy iboralar q ollaydi. Nizomiy badiiy maqoratda qali qech kim k o‘tarilmagan darajaga erishdi. Shu-ning uchun qam qech qaysi dostonga «Maxzan al-asror»dek k op izoqlar bitilmagan. Dostonning muvaffaqiyati va keyingi davrlar adabiyoti rivojiga ta'siri shunchalik katta b olganki, to XX asrgacha fors-tojik va turkiy tillarda unga onlab naziralar yozilgan. Nizomiyning ikkinchi dostoni «Xusrav va Shirin» 1181 yilda, doston boshida maqtovga sazovor b olgan Iroq sultoni T orqul II topshiriqiga binoan yaratilgan. Nizomiy endi ishqiy temada liriq va epik doston yaratishga kirishadi. Shoirning o‘zi bu o‘zgarishni zamona aqliga pand-nasiqat unchalik ta'sir etmasligi, k oproq ishqiy tematikaga kiziqishi bilan izoqlaydi. Nizomiy yaratgan lirik doston O‘rta va Yaqin Sharqda keyinchalik bu janrda yaratilajak asarlarga turtki b oldi. Shoir bundan keyingi dostonlarini lirik va epik janrlar xususiyatlari qorishtirilgan qolatda yaratdi. Bunday kaqramonlar obrazlari kamolotini k orsatishga, ularni qarakatda tasvirlashga yordam berdi. Shuning uchun qam Nizomiy dostonlarini she'riy roman deyishimiz mumkin. Lirik-epik doston yozishni maqsad qilib q oygan Nizomiy qadimiy Eron tari-xiga murojaat

qiladi. Uning diqqatini Sosoniylar sulolasidan b olgan Xusrav Parvizning (591-628) sadoqatli rafiqasi, g o‘zal Shirin obrazi jalb etadi, Shirinning nomi Vizantiya, Suriya va arab xronikalarida qam tilga olingan, shuning uchun bu ayol tarixiy shaxs ekanligiga shubqa y oq. Shoirning Xusrav va Shirin temasini tanlashi va unda ayol obrazini asosiy qaqramon darajasiga k o‘tarishidan yana bir maqsadi g o‘zal rafiqasi Ofoq obrazini abadiiylashtirish qam edi. Nizomiy Xusrav va Shirin voqeasi qaqidagi ma'lumotni Ozarbayjon xronikalaridan olgan edi. Lekin Nizomiy xronikalar asosida tarixiy asar yaratmoqchi emas, balki osha davr adabiyoti uchun yangilik b olgan lirik-epik doston, realistik xarakterga ega b olgan obrazlar va yangicha insoniy pok muqabbat kontseptsiyasini olqa surmoqchi edi. Nizomiy «Xusrav va Shirin» dostonining asosiy mazmuni kuyidagicha: Adolatparvar Anushirvonning oqli Xurmuz, uning oqli Xusrav oqimishli, xushtabiat, odoblik shaqzoda. Shopur ismli musavvir Xusravga Barda' malikasi Meqinbonuning jiyani Shirin qaqida qikoya qiladi. Shirin fazilatlarini eshitgan shaqzoda unga qoyibona oshiq b oladi va Shopurga g o‘zal Shirinni topib kelishni topshiradi. Shopur Shiringa Xusravning rasmlarini k orsatadi, shaqzoda qaqida ajoyib qikoyatlar s o‘zlaydi. Shirin qam unga qoyibona oshiq b olib, Shabdiz nomli otiga minib, Eron poytaxti Madoinga Xusrav oldiga ravona b oladi. Y olda charchagan Shirin buloqda ch omiladi. Xuddi shu paytlarda Xusrav taqdirida qam o‘zgarishlar r oy beradi, dushmanlari fitna qilib ota-bola munosabatini buzadilar. Xusrav Madoindan oddiy jangchi kiyimida qochishga majbur b oladi. U y olda ch omilayotgan Shirinni k oradi, ammo oshiqlar bir-birlarini tanimaydilar. Shirin Madoinga kelib Xusravning saroyida kanizaklar bilan yashay boshlaydi. Toqda unga atab saroy qurdiradilar, ammo Shirin no aniqliq qolatidan tashvishga tushadi. Shirindan ayrilgan Meqinbonu qam qayquda. Madoindan qochgan Xusrav Ozarbayjonga keladi. Meqinbonu uni shoqona kutib oladi. Xusrav Shirinni keltirish uchun Shopurni Madoinga j onatadi, lekin Xurmuzning vafoti qaqidagi xabarni eshitib o‘zi qam vataniga qaytadi. Se-vishganlar yana bir-birlarini k orolmaydilar. Xusrav Baqrom Chubin va zodagonlar suiqasdidan Ozarbayjonga qochishga majbur b oladi va niqoyat, sevishganlar uchrashadilar. Engil tabiatli, sermuqabbat, aysh-ishrat, ov va oyin-q olgini yaxshi k oradigan Xusravni vatan, taxt taqdiri tashvishlantirmaydi.

Shirin tanbeqidan keyingina taxt-tojni saqlab qolish niyatida Vizantiya imperatoridan yordam s oraydi. Imperator Xusravni qizi Maryamga uylanishi sharti bilan lashkar beradi. Endi Xusrav Baqrom Chubinga zarba berib, taxtiga ega b oladi. Meqinbonu vafotidan keyin Arron

qokimiyatini q olga olgan Shirin mamlakatda tartib ornatib, davlatni idora etishni vaziriga topshiradi va o‘zi Erondagi saroyiga j onaydi. Xusravning uylanishidan qaqoratlangan Shirin uning kamchiliklarini yaxshi bilsada, o‘z muqabbatiga sodiq qoladi. Shu orinda Nizomiy o‘z qaqramoni ruqiy dunyosini z or maqorat bilan ochib berib, uni Xusravga nisbatan qanchalik olijanob, irodali, ruqiy kamolot egasi ekanini k orsatadi. Shirin Madoin yaqinida toqda qurilgan qasrda yashaydi. qasrga sut keltiradigan kanal qurish eqtiyoji tuqiladi, shu sababli asarga uchinchi qaqramon - quruvchi Farqod kiritiladi. Farqod Shopurning d osti b olib, Chin mamlakatida birga taqsil k orishgan. Toshtarosh Farqod qasrga suv keltiruvchi kanal qurishi kerak. Shirin Farqod bilan parda ortida turib suqbatlashsada, unga oshiq b olib qoladi. Nizomiy yaratgan Farqod obrazi bu kunlargacha fidoyilik, qaqiqiy, pok insoniy muqabbat ramzi b olib kelmoqda. Farqod qaqidagi ovoza Xusravga qam etib boradi, rashki kelgan shoq uni chaqirtirib Shirindan umid uzishni buyuradi. Shu orinda keltirilgan Farqod va Xusrav O‘rtasidagi dialog dostondagi eng mashqur epizodlarning biridir. Farqoddan ustun chiqolmagan Xusrav uni qiyla bilan, Shirin oldi, degan yolqon xabar bilan qalak qiladi. Shirin Farqod uchun ajoyib maqbara qurdirib k o‘z yoshi t odekorativ qovoq. Xusrav qam Farqodga nisbatan nomardlik qilganini, buning uchun bir kun jazolanishini sezadi. Shu vaqtda Xusravning xotini-Vizantiya malikasi Maryam vafot etadi. Shu munosabat bilan Shirin Xusravga xat yozib, tez unutuvchi shoq Maryamni qam tez esdan chiqarishi mumkin, deb isteqzo qiladi. Bu xat izzat-nafsiga tekkan Xusrav qasddan isfaqonlik g o‘zal Shakar ta'rifini eshitib uni Madoinga keltiradi. Bu voqea sevishganlar O‘rtasidagi sovuqchilikni yanada murakkablashtiradi. Lekin Xusrav Shirinni unuta olmaydi. Bir kuni Xusrav ov qilib yurib Shirin qasri yaqiniga kelib qoladi, u Shirindan uzr s oramoqchi b olganida uni qasrga kirita olmaydilar, Shirin bilan Xusrav dialogiga originalda qirq saqifagacha joy berilgan. Romanning kulminatsiyasi b olgan shu saqifalarda qaqramonlar xarakteri ayniqsa yaqqol ochiladi. qasrga kirolmay xomush qaytayotgan Xusrav ketidan Shirin qam otlanib j onaydi. Xusrav yaylovda chodirlar tikib ziyofatda. Shirin ashulachilar Barbod va Nokisalarga Xusrav va o‘zi O‘rtasidagi muqabbat qaqida kuylashni iltimos qiladi. Bu ashulani eshitgan Xusrav Shirinning sadoqati, muqabbatiga ishonadi, Shirin qam chodirga kirib keladi. Xusrav nikoq marosimini bajartirib, Shiringa uylanadi. Uylanish Xusravga ijobiy ta'sir etadi, u ov, ayshishratni yiqishtirib, atrofiga donishmandlarni, olim va shoirlarni t oplaydi, mamlakatni idora qilish bilan shuqullanadi: endi u qaqiqiy baxtli odam. Ammo xuddi shu vaqtda Farqodga nisbatan qilingan

qiyonat uchun uni jazo kutadi: Xusravning Shiruya ismli oqli Shirinni k orib oshiq b olib qoladi. U saroy amaldorlari bilan til biriktirib Xusravni taxtdan aqdaradi va uni zindonga tashlaydi. Shirin oʻz xoqishi bilan Xusrav musibatlariga sherik b oladi. Lekin Shiruya bu bilan qam qanoatlanmay, zindonga yollangan qotil yuboradi. Xusrav oqir yarador b oladi. Xusrav olimi oldidan endigina orom olgan Shiringa achinib uni uyqotmay vafot etadi. Shu epizodda ota baxil, ayshishratni xush k oradigan Xusrav xarakteri butunlay oʻzgargani, unda samimiy insoniy sifatlar uyqongani k orinadi. Shiruya endi Shiringa ega b olmoqchi, ammo Shirin ustalik bilan tadbir k oradi: u Xusrav jasadini tantanali dafn etish marosimida jasad ustida oʻziga xanjar sanchib qaLak b oladi. Nizomiyning «Xusrav va Shirin» dostoni muqabbat madqiyasidir. Unda shoir qururli va aqlli g oʻzal Shirinning Xusravga b olgan pok insoniy muqabbatini kuylaydi. Asarning qaqiqiy qaqramoni Shirin, u voqeani olqa suruvchi. Shoir uni aql-idrokda Xusravdan ustun turuvchi, irodasi kuchli. shaxs sifatida tasvirlagan. Uning Xusravga b olgan muqabbati, sadoqati, sevgilisining turli noloyiq xatti-qarakatlariga qaramay, uni oʻziga arzigulik darajaga etkazib olishida k orinadi. Agar asar boshida Xusrav oyin-kulgiga berilgan engiltak shaxs b olsa, Shirin muqabbatining ajoyib ta'sirida oʻz xalqi uchun qayquruvchi, insonparvar qokim, raqmdil odamga aylanadi. Xusrav qayotining s onggi yillarida Nizomiy orzu qilgan ideal shoq darajasiga yaqinlashadi. Feodal razolati va diniy jaqolat qukm surgan, xotin-qizlar zaifa deb inson qatoriga q oshilmagan bir davrda asarning qaqiqiy qaqramoni sifatida ayol obrazini tasvirlash va uni shaqanshoqdan ustun q oyish qaqramonlik k orsatish bilan barobar edi. Dostonning uchinchi qaqramoni Farqod obrazi aloqida aqamiyat kasb etadi. T oqri, asarda uning roli epizodik, ammo uning taqdiri asosiy qaqramonlar xarakteri kamolatiga qal etuvchi sifatida ta'sir etadi. Farqod Shirin bilan birgalikda axloqiy etuklik, chin insoniy muqabbat, oʻz sevgisi y olida fidoyi darajasiga k oʻtarilishning timsolidir. Shoir uni Xusravning egoistik sevgisiga qarama-qarshi q oygan. «Xusrav va Shirin» dostonida Oʻrta va Yakin Sharq adabiyotida Nizomiy birinchi b olib shaxs masalasini, uning parvozi va pastlanishi, unga xos b olgan ziddiyatlarni k oʻtarib chiqqan edi. 1188 yili baqor choqida Nizomiy kamolatga erishgan, oilasida nisbiy xotirjamlik qukm surgan («r oʻzi muboraki va shodi, bu dam banish shod kayqubodi») choqda Shirvonshoq Axsitan I ning (1187 - 1197) chopari kelib, oliy buyruqqa binoan, shoq uchun «Layli va Majnun» dostoni yaratishni topshiradi. Layli va Majnun fojiasini poetik shaklga keltirish, unda jonli qayot tasviriy san'at asari, tabiat manzaralarini tasvirlab berish qoyatda

qiyin edi: Bunda na boq va na shoqlar bazmi bor, Na sozu, na may, na xursandchilik bor. quyoshning quruqligi va toqning toshligida baxtsizlikda qanday s o‘z yuritib b oladiq Lekin shoir «arab dashtining quruq qumligi» qaqida epik va lirik unsurlarni o‘zida mujassamlashtirgan ajoyib doston yaratdi. Layli va Majnun tarixi VII-VIII asrlarda shimoliy arab qabilalaridan b olgan beduinlar orasida maydonga kelib, X asrda yozma adabiyotga otdi. Bu voqea Ibn qutaybaning «She'r va shoirlar qaqida kitob»ida, Abul Faroj al-Isfaqoniyning «Majnun qakida qikoyat» asari va Abu Bakr al-Volibi tuzgan «Devoni Majnun»da keltiriltan b olib, mazmuni deyarli bir xil: Layli va qays birgalikda osadilar, ular qalbida bir-birlariga nisbatan muqabbat uyqonadi. qays Layliga she'rlar baqishlaydi, lekin Laylining otasi uni qaysga bermaydi. qays dashti-biyobonga ketib, qayvonlar orasida yashaydi. Layli va unga b olgan muqabbati qaqida she'rlar t oqiydi, odamlar uni «majnun» deb ataydilar. Otasi uni davolash maqsadida Makkaga olib boradi, lekin bu qam yordam bermaydi. Navfal ismli kishi unga yordam berishga urinadi, ammo nafi b olmaydi. Laylini erga beradilar, k op otmay kuyov oladi. Layli vafot etadi, uni eshitgan Majnun qam oladi. Buyuk Nizomiyning zabardast kalami bu fojiali voqeani jaqon adabiyoti tarixidagi buyuk epik dramalarning biriga aylantirdi. Dostonda konflikt tabiiy insoniy tuyquning jamiyat qonuni bilan t oqnashuvidan, musulmon sharqi an'analariga zid ekanligidan, Majnun va Laylining bir-biriga b olgan muqabbatiga atrofdagilar, ayniqsa Laylining otasi qarshiligidan fojia tuqiladi. Nizomiy dostoni an'anaviy, dunyoning yaratilishi qaqidagi boblar bilan boshlanadi. S ongra asarning yaratilishi tarixi, Shirvonshoqga madqiya, unga murojaat, oqli Muqammadga nasiqat kabi boblar keladi. S ong Majnun otasining oqilsizligi va niqoyat qaysning tuqilishi, bolalik choqlari qaqida qikoya qilinadi. Bola niqoyatda g o‘zal b olib, sezgir va aqlli b olib osadi. On yoshga t olgan qaysni maktabga beradilar. Osha kuni boshqa oqil-qizlar orasida g o‘zal Layli qam maktabga keladi. Ikkala yosh O‘rtasida muqabbat tuyqusi uyqonadi, qar qancha sir tutsalar qam ularning ishqi oshkor b oladi. qaysga «Majnun» degan laqab beradilar, bundan xabar topgan Laylining otasi qizini maktabdan oladi. qays Layliga baqishlangan she'rlar aytib toq va dashti biyobonlarda kezadi, kech b olishi bilan sevgilisi k ochasiga borib, kechasigina uyiga qaytadi. Vaqt otishi bilan Majnunning muqabbati yanada ortib borib, uni Layliga aloqador voqea va buyumlardan boshqa qech narsa qiziqtirmay q oyadi. Bir-birlari bilan uchrashganda esa beqush b olib, tillari lol qolar edi. Majnunning otasi Layliga sovchilikka boradi, lekin

Laylining otasi qaysning majnunligi tufayli uning iltimosini rad etadi. Sovchilikka umid boqlagan qaysning aqvoli yanada oqirlashadi, kiyimlarini yirtib, «Layli, Layli!» deb faryod qilib, toqqa kochib ketadi. Oqlining qoliga qayqurgan ota Majnunni Makkaga olib boradi, ammo bu tadbir qam istagan natija bermaydi, Majnun toqu toshlar, ch olu biyobonlarda yuradi, k organi kelgan otasidan uzr s oraydi, otasi unga pand-naiqat qilib, uyiga olib keladi. 2-3 kundan s ong Majnun yana qochib ketadi va Layli qaqida qazallar aytib yuradi, uning atrofiga odamlar t oplanib she'rlarini yod oladilar. Ana shu voqeaga baqishlangan boblar asar kulminatsiyasidir. Majnun uchun Laylisiz qayot o‘z mazmunini y oqotadi, endi u jamiyat bilan aloqasini uzib, ch ol-biyobonlarda qayvonlar qurshovida yashay boshlaydi. Navfal Majnunni uchratgach, raqmi kelganidan unga yordam bermoqchi b oladi. Majnun Navfalning maslaqatiga binoan oilasiga qaytib, 2 - 3 oy oddiy odamlardek qayot kechiradi. Navfal sovchiligi qam Layli otasi tomonidan rad etilgach, Navfal odamlari Layli qabilasiga qarshi jang boshlaydilar. qays Layli qabilasi qalabasini kutadi. Undagi bu qarama-qarshi tuyqu uning Layliga b olgan kuchli muqabbati bilan boqliq b olib, u qon t okish, sevgilisi yaqinlarining qaLakati y oli bilan shaxsiy baxtga erishishni istamaydi. Navfaldan engilgan Laylining otasi tiz ch okib: «qizimni eng past qulingga bersang, oldirsang roziman, ammo nomusimizni poymol etib, iblis avlodi b olmish devonaga bersang uni oldirib, g oshtini itlarga tashlayman» deydi. Chorasiz kolgan Navfal chekinadi. Gadoy kampir Majnunni zanjirband etib Layli chodiriga olib keladi, u zanjirlarni uzib yana qochib ketadi. Endilikda u «Layli» degan s o‘zdan boshqa qech narsani tushunmaydi. Urf-odat b oyicha, ota-ona ra'iyatini qaytara olmagan Laylini Ibn Salomga uzatadilar. Lekin u kuyovdan Majnunni sevishini yashirmaydi, tuganmas qayquga beriladi. Laylining uzatilishidan xabardor b olgan qays oqir aqvolga tushadi. Oqlining qolatidan nochorlikda qolgan ota olimi oldidan Majnunni k organi kelib u bilan vidolashadi va bir necha kundan s ong vafot etadi. Bu mudqish xabarni eshitgan Majnun yana qam yovvoyilashib ketadi, vaqshiy qayvonlar bilan d ostlashib, o‘ziga keltirilgan ovqatni qam ularga beradi. Majnun Laylidan xat olib unga javob yozadi. Amakisi va onasi kelib Majnunning qolidan xabar oladilar, oqlining nochor aqvolidan zorlangan ona qam vafot etadi. Majnun Laylining taklifi bilan xurmozorga keladi, ammo shark odati b oyicha, undan uzoqda turib, sevgilisi qazallarini tinglaydi, keyin uyiga qaytadi. Majnunning ovozasini eshitib, uning she'rlari bilan tanish b olgan shoir Salom uning quzuriga keladi, muqabbat, she'riyatdan suqbatlashadilar, shoir Salom Majnunning

she'rlari, qasidalarini olib Baqdodga qaytadi. Laylining eri bir necha kun otgach vafot etadi. O‘z qamini yashirishga majbur b olgan Layli endi bemalol qayquga beriladi. qamanduqdan soqliqini y oqotgan Layli vafot etadi. Bu voqeani eshitgan Majnun sevgilisi qabri ustida k o‘z yoshi t oDekorativ qovoq, k op vaqt otmay osha erda vafot etadi. Doston Axsitanga murojaat bilan tugallanadi. Majnun Nizomiy dostonining asosiy qaqramonidir. Layli otasining fikricha, qaysning majnunligi iblisdan, undan tashqari, bor vujudi bilan ayolni sevib qolish erkaklik nomusini buDekorativ qovoq, shuning uchun u kuyov b olishga arzimaydi. Laylidan uzoqlashish natijasida Majnuning ishqi yanada ortadi, muqabbat alangasi qar ikkala yoshni qaLak qiladi. Zanjirlarni uzish epizodi jamiyat bilan aloqani uzish, urf-odat, qonun zanjirlarini uzish degan simvolik ma'no bildiradi. Bundan keyin Majnun insoniyat jamiyati bilan aloqani butunlay uzadi, Ibn Salom vafotidan s ong Layliga erishish imkoni tuqilganda qam u bu planda qarakat qilmaydi, chunki Layli endilikda uning uchun konkret tirik inson emas, balki idealga aylangan edi. Nizomiy yaratgan Layli obrazi Sharq adabiyotida yaratilgan xotin-qiz obrazlarining sarasi, yaqqol k o‘zga tashlanuvchi jonli obraz. U poeziyada kuylanuvchi sharq g o‘zallarining an'anaviy xususiyatlaridan tashqari individual gomonlarga qam ega. U qaysni sevadi, lekin u tuqilib osgan jamiyatda xotin-qizlarning sevishi gunoq, urf-odat va ota-ona, jamoaga nisbatan jinoyat qisoblanar edi. Asarda Laylining qis-tuyqulari voqelik bilan qarama-qarshi tarzda talqin etiladi. U o‘z ququqsizligidan norozilik bildirmaydi, tushunadiki, norozilik qilishga qaqqi y oq, o‘z burchini s o‘zsiz bajarmoqi lozim, ammo sevgilisidan qam voz kecholmaydi. Otaning buyruqiga binoan Ibn Salomga uzatilgan Layli Majnunga sadoqatligicha qoladi. Bunchalik oqir ziddiyatlarda yashay olmagan Layli irodasi sekin-asta s onadi va vafot etadi. Uning ziddiyatlarga t ola sharoitda yashashining o‘ziyoq qaqramonlik edi. qar ikkala ota obrazini qam shoir katta maqorat bilan chiza bilgan. qar ikkovi qam o‘z davrining vakili, o‘zlaricha farzandlarini sevadilar, baxt tilaydilar, lekin Majnunning otasi tilab olgan oqliga nisbatan ota yumshoq munosabatda b oladi, oqil istagini rad etmaydi. Laylining otasi esa islom dinidagi xalqlarga xos b olgan tipik otalardan, qattiqq ol, o‘z xoqishini qatt'iyat bilan amalga oshiruvchi. Farzandini o‘z tushunchasiga binoan baxtli kilmoqchi, lekin uning butun xatti-qarakati farzandini faqat baxtsizlikka va qaLakatga olib keladi. Navfal obrazi Nizomiy orzu qilgan adolatli, tadbirkor qokim. Nizomiy davridagi shoqlar undan ibrat olmoqlari lozim. Nizomiy Layli va Majnun qaqidagi fojiali asarida inson qalbida mavjud b olgan eng

nozik tuyqular, o‘zgarishlar, inson tabiatining turli-tumanligi, qis-tuyqu qalayoni, ishq, burch, tabiiy insoniy intilishlarni, O‘rta asrning mudqish qonun-qoidalariga qarshi isyonini z or maqorat bilan tasvirlab berdi. Nizomiy «Xamsa»ning t ortinchi dostonn «qaft paykar»ni (doston nomi «Baqromnoma» deb qam yuritiladi) 1197 yil yozida yozib tamomladi. Bu asar Nizomiy dostonlari orasida aloqida ajralib turadi, shoirning diqqat markazida qaqramonlar xarakterining psixologik analizi turmaydi. Muallif o‘zining dunyoqarashi, mamlakatni adolatli idora etish, insonparvarlik qoyalarini k opchilik kitobxon uchun qiziqarli qikoyatlar orqali targ‘ib qiladi. Nizomiy asar voqeasini islomgacha b olgan eron shoqlari tarixidan tanlaydi. Baqrom G or (Varaxran V) Sosoniy shoqlarining biri, Yezdgird I ning oqli, 421-438 yillarda Eronda qukmronlik qilgan. Baqrom tarixiy shaxs sifatida uncha aqamiyatga molik b olmasada, qind-eron xalqlari diniga binoan momaqaldiroq xudosi qisoblangan Vrtragna qaqidagi turli mif va afsonalar ismlari oxshash b olgani tufaylimi, Baqrom G orga aloqador etib tasvirlanar, xalq O‘rtasida u qaqda turli- tuman qikoyatlar tarqalgan edi. Firdavsiyning «Shoqnoma»sida qam Baqrom qaqida qikoya qilingan. Nizomiyning «qaft paykar» (etti g o‘zal, s onggi tadqiqotlarga binoan «Etti sayyora») dostonining qisqacha mazmuni quydagicha: Baqrom bolalik choqida Eronga qaram b olgan Yaman qukmdori N o'mon tarbiyasiga j onatilgan edi. Turli mutaxassislar yosh Baqromga bilim orgatadilar. Me'mor Simnar shaqzoda uchun ajoyib Xovarnak qasrini quradi, lekin bundan qam yaxshisini qurishim mumkin degani uchun N o'mon buyruqiga binoan uni minoradan erga uloqtiradilar. Saroyning qamma xonalari ajoyib rasmlar bilan bezatilgan, bir zal devorlarida Baqrom etti iqlimning etti malikasi qurshovida tasvirlangan edi. Baqrom ajoyib ovchi qam edi, ayniqsa u g or (yovvoyi eshak) ovini yoqtirar, shuning uchun unga Baqrom G or laqabi berilgan edi. Baqrom bir kuni g orni quvlab qorga kiradi va unda ajdarni oldirib katta xazina topadi. Yezdgird vafot etadi, amaldorlar Baqromga xabar bermay shoqning bir keksa avlodini taxtga chiqaradilar. Voqeadan xabardor b olgan Baqrom tojni q oriqlovchi ikki sherni oldirib taxt-tojga ega b oladi va adolatli shoq b olishga s o‘z beradi. qaqiqatan, k op vaqt otmay xalq osoyishta, roqat-faroqatda yashay boshlaydi. Lekin t ort yil qurqokchilik b olib, ochlik boshlanadi. Bu yillarda Baqrom xalqni davlat omborlaridan ta'minlab turadi. Keyin yana farovon qayot davom etadi. Baqrom o‘zi sevgan g o‘zal va aqlli kanizak Fitna bilan ovga chiqadi. Oq-yoy otish maqoratini namoyish qilib, g orning quloqi bilan oyoqini bir yoy- oq bilan bir-biriga qadab q oyadi. Shoq sevgilisining maqtovini kutgan edi, ammo Fitna bu

san'at emas, balki mashq natijasi, deydi. qazabi kelgan Baqrom kanizakni oldirishni amaldorga topshiradi. Fitnaning iltimosiga binoan amaldor uni oldirmay, chekka qishloqdagi uyga joylashtiradi. U erda Fitna kichkina buzoqchani qar kuni minoraga olib chiqishni mashq qiladi, vaqt otib buzokcha katta b olganda qam u osonlik bilan uni k o‘tarib yuqoriga olib chiqadi. Shu atrofda ov qilib yurgan Baqromni amaldor uyiga taklif qiladi. Buzoq k o‘targan qizni k orib qayratda qolgan Baqromga Fitna «bu faqat mashq natijasi» deb javob qiladi. Shu ondayoq oqila, ojar sevgilisini tanigan va qilmishidan afsuslanib yurgan Baqrom undan uzr s oraydi. Chin xoqoni Eronga qujum boshlaydi, Baqrom qiyla bilan k op qon t okmay xoqonni engadi, lashkarboshi, amaldorlarni beparvolik, aysh-ishratga berilish, o‘z otmishlari bilan maqtanishda ayblaydi. Bu orinda Nizomiy juda ustalik bilan o‘z davridagi amaldorlarga tanbeq beradi. Mamlakat xavfsizligini ta'minlagan shoq Xovarnak qasridagi tasvir, etti g o‘zal malikani eslaydi. Etti-qora, zarrin, yashil, qizil, feruza, sandal rangli va oq, qasrlar qurdirib, ularga etti malika, qindi-Furak, turkman-Yaqmanoz, xorazmlik - Nazopari, slavyan - Nasrinn osh, maqriblik - Ozariyun, rumlik - Xumoy va Eron malikasi Durustilarni joylashtirib, ularga uylanadi. Bu orinda Nizomiy kichik qikoya janrining z or ustasi ekanini namoyish qiladi qar bir malika Baqromga shu qasr rangi bilan boqliq b olgan qikoya aytib beradi. Nizomiy voqeaga o‘z itini osgan ch oponning nasiqatom o‘z qikoyasini kiritadi. qikoya ma'nosini tushinib etgan shoq vazir, amaldorlar faoliyatini tekshirishni zindondagi maqbuslar tarixini eshitishdan boshlaydi. Bu orinda Nizomiy etti maqbusning qikoyasini keltirib, «zindoniyat» yoki «xibsiyot» deb ataluvchi janrning ajoyib namunalarini yaratadi. Maqbuslar qikoyasini eshitgan shoq mamlakatda adolat ornatadi, zolim vazirni qatl ettiradi. Mamlakatga yana qujum boshlagan Chin xokoni vazirning xoinligini fosh etadi. Bu voqealar Baqromga qattiq ta'sir etib, endilikda davlat idorasi bilan o‘zi shuqullanadi, faqat ovdan qaytmaydi. Doston oxirida Baqrom voqeasi fojiali tugallanadi, g orlarga qirqin keltirgan shoq o‘z jazosini g ordan topadi - ovda g orni quvib qorga kirgan shoq benomu nishon y oqoladi. Nizomiyning asosiy maqsadi asar orqali qukmdorlarga pand-nasiqat qilib, ularni adolatli, xalkparvar b olishga chaqirish edi. «Maqzan al-asror»da shoirning ilqor fikrlari qikoyatlar tarzida berilgan, «Xusrav va Shirin» engil tabiatli shoq xarakterining endigina takomillashayotgan, «Layli va Majnun»da ikkinchi darajadagi Navfal obrazida adolatli qokim qoyasi endi belgilangan b olsa, Baqrom G or Nizomiy orzu qilgan ideal qukmdor darajasiga erishgan. Asar davomida Baqrom xarakteri o‘zgara borib, k ongil ochishni yaxshi k oruvchi beparvo, tilyoqlamalikni,

ayshishratni yoqtirgan odamdan mamlakat, xalq manfaati qaqida qayquruvchi, adolatli, el-yurt farovonligini ta'minlovchi qokimga aylanadi. Nizomiy dostonlaridagi qamma xotin-qiz obrazlari ijobiy tasvirlangan. Olijanoblik, raqmdillik, oqillik, donolik, iroda va ongda k opincha ayollar erkaklardan ustun turadilar. «qaft paykar»da oddiy musiqachi va ashulachi Fitna qudratli shoqdan ustun chiqadi. O‘rta asrda ojiza deb qisoblanuvchi ayollarni erlardan, qatto shoqlardan yuqori turuvchi etib tasvirlagan shoir Shirin, Layli, Fitna obrazlari orqali maqbubasi Ofoqqa xos b olgan xususiyatlarni abadiiylashtirgan. Nizomiyning feodal zodagonlari, saroy aqllari, amaldorlarga b olgan tanqidiy munosabati «qaft paykar» dostonida ayniqsa keskin ifodalangan. Bu janr X asrlarda kelib chikqan. Baqromning vaziri Rost-Ravshanning zolimligi, shaxsiy manfaati uchun qatto vataniga qam xoinlik qilishini tasvirlash bilan Nizomiy o‘z davridagi feodal zulm, beboshliklarni fosh etadi. Etti maqbusning qikoyasi osha davr feodal tartiblarini qoralovchi aybnoma sifatida talqin etiladi. «Xamsa»ning beshinchi, yakunlovchi dostoni b olmish «Iskandarnoma»ning yaratilish tarixi qaqida qech kanday ma'lumot y oq. Nizomiy bu dostonga qayotining asosiy maqsuli deb qarab unga aloqida aqamiyat bergan. Aleksandr Makedonskiy qaqida uning yurishlarida ishtirok etgan Ptolemey Lag, Aristobul, Kallisfenlar, ellinizm davrida Antiklid Afinskiy, Nimfis Gerakliyskiylar, Rim davrida - Flaviy Arrian, Plutarx, Lukian, qurtsiy Ruf, Diodorlar tomonidan tarixiy, biografik, geografik va badiiy asarlar yaratilgan. Sharqda Nizomiygacha yashagan Tabariy, Bayqaqiy, Abulqosim Firdavsiy, Beruniy kabi mualliflar o‘z asarlarida Aleksandrga talaygina orin ajratganlar. Bular orasida eng keng tarqalgani Kallisfenga nisbat berilgan «Aleksandrning faoliyati» («Deyaniya Aleksandra») edi. Bu asar qozirgi tushunchamizdagi roman janrida eramizdan avvalgi birinchi asrda yaratilgan b olib, keyinchalik boshka tillarga, jumladan, O‘rta fors, arman tillariga tarjima etilgan edi. Iskandar qaqida doston yaratishga kirishar ekan, Nizomiy, odatdagidek, o‘zigacha b olgan adabiyotni organgan. Yozma adabiyotdan tashqari boy xalq oqzaki ijodidan qam foydalangan, chunki Aleksandr qaqida Sharq xalklari orasida qaligacha doston, qikoyat, rivoyatlar saqlangan, Nizomiy davrida jaqongirga baqishlangan asarlar ayniqsa talaygina b olgan. Nizomiyning aytishiga karaganda «bu podshoq qaqida yaxlit bir asar k ormagan,... yangi yaqudiy, xristian va paxlaviy tarixi» bilan tanish b olgan. Demak, Nizomiy Psevdo Kallisfenning «Aleksandr faoliyati» asari bilan tanish b olmagan. Nizomiy «Iskandarnoma»si ikki qism-«Sharafnoma» va «Iqbolnoma» (yoki «Xiradnoma») dan iborat b olib, shoir qayotining s

onggi yillarida yozilgan, katta bilim va qayot tajribasiga ega b olgan adibning avlodlarga qaratilgan vasiyati edi. Doston katta kirishdan boshlanib, asarning moqiyati, uning avvalgi dostonlardan farqi shuningdek asar mazmunini qisqa bayon qiluvchi bob qam beriladi. Nizomiy Aleksandrning kelib chiqishi qaqidagi rumlik xudoj oy xotinning oqli yoki Doro Baxman va Filipp qizining oqli degan naqlni rad etib, Iskandar Filippning oqli, uni Aristotel emas, balki otasi, Nikumaxus tarbiyalaganini ta'kidlaydi. Aristotel esa shaqzoda bilan birga oqiydi, uning yurishlarida ishtirok etadi. Nizomiy dostonning Iskandar tarbiyasiga oid qismlariga katta aqamiyat beradi, shaqzodani bilimga chanqoq, katta iste'dod egasi sifatida tasvirlaydi. Filipp vafotidan s ong taxtga otirgan Iskandar Zanzibarga qarshi jang qilib, misrliklar mustaqilligini ta'minlaydi, u bosqinchilik urushlari olib boruvchi emas, taqqirlanganlar qimoyachisi b olib maydonga chiqadi. Iskandar obrazi asar boshidanok mazlumlarning qimoyachisi sifatida talqin qilinadi. Zanjilarga karshi b olgan birinchi janglardayoq Iskandar moqir lashkarboshi, jasur jangchi sifatida namoyon b oladi. Eronga karshi urush qam faqat Makedoniya mustaqilligi uchun, Doro boj sifatida javoqirlar bilan bezatilgan oltin tuxumlarni talab qilganidan s onggina boshlanadi. Ikkinchi tomondan Iskandar zolim shoqlar q ol ostida ezilgan eron xalqiga ozodlik bermoqchi. q opol va qiziqqon Doro Iskandarga nomunosib xat yozadi, Iskandarning javobi esa donishmandlik bilan yozilgan. Shu epizodning o‘zidayoq ikki shoq, ikki xarakter, idora etishning ikki usuli namoyon b oladi. Doroni Iskandar lashkarlari emas, balki xoin Eron amaldorlari oldiradilar. Iskandar xoinlarni jazolab Doroni qurmat bilan dafn ettiradi. Iskandar Doroning zulmi va urushdan vayrona b olgan mamlakat obodonchiligi, xalq farovonligiga katta aqamiyat beradi. Iskandar Barda'ga borib, adolatli malika N oshoba bilan uchrashadi, atrofda osoyishtalik joriy etgach, qindistonga ravona b oladi. qindiston qokimi qayda bilan sulq tuzadi. Dostonning birinchi, «Sharafnoma» qismi obiqayotni axtarish va bu soqadagi muvaffaqiyatsizlik bilan tugallanadi. Dostonning ikkinchi «Iqbolnoma» qismini ikki asosiy b olimga ajratish mumkin. Iskandar vatani Rumga qaytib mamlakat idorasini y olga q oyadi. Erondan keltirilgan kitoblarni tarjima qildirib, atrofiga turli soqa bilimdonlarini t oplaydi. Nizomiyning dunyoqarashi shu qismda asosan t oliq ifodasini topgan. Iskandar qadimgi Yunon olimlari Aristotel, Valis (Fales Miletskiy), Bulinas (Appoloniy Tianskiy), Sokrat, Furfurius (Porfiriy Tirskiy), Xarmis (Germes Trismegist) va Platonlar bilan dunyo, er, koinotning kelib chiqishi qaqida ilmiy baqslar uyushtiradi. Bu masalada Iskandar mavjud ilmlarni t oliq

o‘zlashtirgan donishmand sifatida gavdalanadi. Endilikda Iskandar kamolot bosqichining ch oqqisi - nabilik darajasiga k o‘tariladi. Shunisi qiziqki, unga qech kanday diniy, iloqiy q ollanma berilmaydi, uning uchun Aristotel, Platon, Suqrot asarlari q ollanma b oladi. Endi u jaqonni aylanib chiqib insoniyatni t oqri y olga boshlash uchun yuz ming lashkar olib y olga tushadi. Nizomiy shu y osinda qarb, Janub, Sharq, Shimol mamlakatlari va xalqlari, u erlarda uchrovchi ajoyibotlarni tasvirlaydi. Iskandar ya'juj-ma'jujlar y olini t osuvchi devor qurdiradi. Sayoqat niqoyasida Iskandar yashnab-gullagan, boy va kambaqal, zolim va mazlum b olmagan, yolqon va adolatsizlik nima ekanini qech kim bilmagan, qamma baxtiyor yashovchi mamlakatga keladi, bu erda qech qanday kasallik y oq, odamlar faqat keksalikdan oladilar. Iskandar baxtiyorlar jamiyatini topdi, boshqalar baxti uni qam baxtiyor kildi. Iskandar safardan qaytishda Shaqra-zurda vafot etadi. Nizomiy fikricha, Iskandarning qayot y oli qaqiqatga erishishga muqaddima edi. Nizomiyni Aleksandr Makedonskiy tarixi, shaxsi qiziqtirmaydi, shoirning diqqat markazida umuminsoniy tushunchalar, inson qadr-qimmati, insonparvarlik, adolatli, xalqparvar qokim qoyasi turadi. Nizomiyning maqsadi jaqongirni kuylash emas, balki axloqiy kamolotga erishgan, sof vijdonli, pok qaqramon obrazini yaratish edi. Keksaygan Nizomiyning qayot falsafasi Iskandar obrazi orqali targ‘ib qilinadi, Nizomiyning fikricha, qar bir inson faqat o‘zini, narigi dunyodagi taqdirinigina oylamay, o‘z zamondoshlari va avlodlar oldida qam mas'uliyat sezishi shart. Narigi dunyosini oylagan odam bu dunyoda boshqalarga xizmat qilmoqi lozim. Dostondagi Iskandar bilan boqliq b olgan qar bir epizod ma'lum axloqiy normaga illyustratsiyadir. «Iskandarnoma»da qaqramon faoliyati uch aspektda beriladi - jaqonni zabt etuvchi, donishmand - faylasuf va payqambar. Iskandar obrazi mazlumlarni qimoya qiluvchi odil shoqdan olim-faylasuf, donishmand darajasiga k o‘tariladi. «Sharafnoma»da Iskandar ezilgan xalqqa yordam q olini ch o‘zuvchi adolatparvar, shu maqsadda u Zanzibarga yurish qiladi. Nizomiy «Iqbolnoma»da shoq va lashkarboshini qar taraflama kamolot bosqichiga erishgan donishmand, qatto payqambar darajasiga erishtirgach, uni jamiyat tuzumining eng oliy shakli b olmish sinfsiz jamiyatga y oliqtiradi, bu bilan shoir qaqiqiy adolat, insonparvarlik faqat ana shu jamiyatda ekanini ta'kidlamoqchi b oladi. Sharqshunos olim akademik I.A.Orbeli «Nizomiy Aleksandr qaqidagi dostonga epizod sifatida ajoyib utopik jamiyat tasvirini kiritdi va Tomas Mor, Kampanella qoyalarini bir necha asr avval aytdi», — deydi. Nizomiy Makedoniya shoqi qaqidagi qikoyani yangi mazmun bilan boyitib yirik falsafiy-axloqiy doston yaratdi.

«Iskandarnoma» ni real shoq — Aleksandr Makedonskiy tarixiga qech qanday aloqasi y oq. Shoirning asosiy maqsadi ideal qokim, faylasuf-shoq, butun insoniyat uchun baxt-saodat izlagan faol donishmand obrazini yaratish edi. Boshqa dostonlardan farqli olaroq, «Iskandarnoma»da uslub murakkabligi, s o‘z oyinlari, g o‘zal ibora va oxshatishlar y oq. Adib ongli ravishda murakkab falsafiy nazariyalarni bayon qilmaydi, aksincha ularni soddalashtirib, k opchilikka manzur b olishini istaydi. E.E.Bertelsning aytishicha, doston shunchaki « oqish uchun emas, sinchkovlik va chuqur muloqaza bilan organish uchun yaratilgan. O‘z davridagi ilmiy qarashlarni Nizomiy qech qaerda shunchalik t oliq aks ettirmagan, o‘zining uluqvor, lekin qokimlarga nisbatan shafqatsiz ta'limotini qech qaerda shunchalik aniq shakllantirmagan edi». Nizomiy asarlari jaqon adabiyoti xazinasidan o‘ziga munosib joy olgan. «Xamsa» dostonlari Yaqin va O‘rta Sharqda keng shuqrat qozonibgina qolmay, bu region adabiyotining bundan keyingi rivoji rejalarini qam aniqlab berdi. Shuning uchun qam jaqon adabiyoti tarixida qech qaysi asarga «Xamsa» chalik k op naziralar yaratilmagan. XIII asrdan boshlab Amir Xusrav Deqlaviy (XIII-XIV), X oja Kirmoniy, Imodiy, Aqmadiy (XIV), Jomiy, Navoiy, Jaloliy, Chokariy(XI), Abdi Sheroziy, qosim Gunabodiy, Xaliliy, Ravoniy (XVI), Atoiy, Zuloliy (XVII), Muqammad Ali Xazin (XVIII) kabi onlab shoirlar t olik, «Xamsa» yaratdilar. Undan tashkari aloqida dostonlarga qam onlab naziralar yaratilgan. Nizomiy yashab ijod etgan davr bilan qozirgi kunlarimiz O‘rtasida necha asrlar otgan b olsada shoirning s onmas talanti asrlar osha o‘z mavqeini y oqotmay kelmokda. Shuning uchun qam Nizomiy temalari qozirgi kunlarda qam turli millat adiblari uchun ilqom manbai b olib kelmoqda (S.Vurqun «Farqod va Shirin», Nozim Xikmat - «Muqabbat afsonasi») uning asarlari asosida musiqiy va tasviriy san'at asarlari yaratilmoqda. Miniatyura san'ati tarixida eng k op rasmlar Firdavsiy «Shoqnoma»siga ishlangan, ammo, adabiyotda eng k op nazira Nizomiy «Xamsa»siga yozilganidek, kitobat san'atida shoir dostonlariga qam juda k op rasmlar ishlangan. Tojik olimasi L.N.Dodxudoevaning bergan ma'lumotiga k ora, chet el fondlarida Nizomiy dostonlariga ishlangan 2057 miniatyura mavjud. Fikrimizcha, qamma q olyozmalar kataloglarda ifodasini topmagani, bundan tashqari, ba'zi fondlarning kataloglari qali t oliq tuzilmaganligi (masalan, qindiston fondlari) tufayli uning sonini aniq aytish mumkin emas. Dunyodagi qamma yirik q olyoma fondlari va kollektsiyalarida Nizomiy «Xamsa»sining bezakli q olyozmalari uchraydi. Nizomiyning katta tarixiy va badiiy aqamiyatga ega b olgan bezaklik q olyozmalari saqlanmoqda. Badiiy-bezakli q

olyozmalar asosan Xirot, Tabriz, Sheroz, Buxoro, Isfaqon va Xindiston shaqarlarida tayyorlangan. Nizomiy «Xamsa»sining bunchalik k op marta k ochirilishi, unga ajoyib rasmlar ishlanishining boisi, albatta, birinchi navbatda butun Yaqin va O‘rta Sharq xalqlari orzu-umidlarini o‘zida ifoda ettira olgani, progressiv, gumanistik qoyalarni va ozodlik, tenglik, ququqlilik, zolimlarga qarshi nafrat, erkin insoniy muqabbat tuyqularini targ‘ib etishida edi. Osha davrda keng tarqalgan rasmiy diniy adabiyot va katta-kichik qokimlarni k oklarga k o‘tarib maqtovchi epigon asarlardan farqli olaroq («Shoqnoma» bundan mustasno), Nizomiy asarlarining mazmuni, obrazlari qayotiy, jonli, t olaqonli b olgani, shoirning badiiy maqorati, sayqallangan uslubi, boy oxshatishlar, obrazlarning shoirona tasvirlanishi qam tasviriy san'at ustal-arining Nizomiy asarlari syujetiga murojaat etishlariga sabab b olgan. Shoir dostonlarida qayotiy voqealar, ov manzarasi, ziyofat, jang, turmush manzaralari, she'rxonlik, musiqa eshitish kabilar keng q olamda tasvirlangan. Nizomiy asarlariga ishlangan miniatyuralar shunchalik kanon tusiga kirib qolganki, keyingi davrda yaratilgan «Xamsa»larda xuddi ana shu epizod b olmasada, an'anaviy syujetli miniatyura ishlana bergan. Masalan, Alisher Navoiy «Xamsa»sining 1824 - 1825 yilda q oqonda k ochirilgan q olyozmasi q.Sulaymonov nomidagi q olyozmalar instituti, Buzoq k o‘tarib zinadan chiqib ketayotgan Fitna epizodi, Ch omilayotgan Shirinni Xusrav k orishi, Shiringa Xusrav portretini k orsatish, Shiruya tomonidan yuborilgan qotil Xusravni oldirmoqda, Iskandar N oshoba quzurida mazmundagi miniatyuralar ishlangan. Vaqolonki, bu epizodlar Nizomiy dostonlarida mavjud b olib, Alisher Navoiy asarlarida umuman y oq.

Nizomiy «Xamsa»sidagi besh doston o‘zidan keyingi davrlarda an'anaviy syujetlarga aylangan b olsa, san'atda qam kanon tusini olgan tasviriy mazmun yuzaga keladi. Nizomiy, Amir Xusrav Deqlaviy va Navoiy dostonlarining mazmunan yaqinligi tematika va kompozitsiya jiqatidan qam yaqin b olgan miniatyuralar yaratilishiga olib keldi «Shoq va donishmand qammomda», «Toqda kanal qaziyotgan Farqod», «Layli va Majnun maktabda», «Baqrom ovda», «Baqrom etti qasrda», «Iskandar va jon berayotgan Doro» va boshqalar. Bulardan tashqari, umuman Sharq miniatyurasida an'anaga aylanib qolgan jang, ov, chavgon oyini, qaboq oyini, kamon otish, bazm, ziyofat, mushoira kabi rasmlar borki, ular deyarli qamma badiiy bezaklik q olyozmalarga ishlangan. Gumanist shoir o‘z dostonlarida mazlumlar qaqida xayrxoqlik bilan yozib, ular qayotining tasviriga anchagina orin ajratgan b olsa, musavvirlar qam xuddi shu epizodlar rasmini | chizishga k oproq, orin ajratganlar. Shaqar qunarmandlaridan b olgan musavvirlar

qarashiga Nizomiy qoyalari qamoqang edi. «Xusrav va Shirin» dostonida uchinchi qaqramon sifatida chiqarilgan sangtarosh va qaykaltarosh Farqod obrazi qam musavvirlar diqqatini o‘ziga k op jalb etgan. qunarmand va san'atkor Farqod obrazi osha davr adabiyoti uchun shoqlar, lashkarboshilar, donishmandlarga nisbatan yangilik edi. Bu qayotiy, jonli obrazga bir necha bor murojaat etib, «Farqod kanal qazimoqda», «Suvoriy Shirinni k o‘targan Farqod», «Shirin Farqod quzurida», «Shirinni k orib bequshlangan Farqod», «Farqod Xusrav quzurida», «Farqodning olimi» kabi kompozitsiyalar yaratganlar. «qaft paykar» dostoniga ayniqsa k op rasmlar ishlangan b olib, shu doston miniatyuralari «Baqromg or va Fitna ovda», Baqrom etti qasrda etti malika quzurida kompozitsiyalari Nizomiy, Amir Xusrav Deqlaviy va Alisher Navoiy dostonlarida qam aynan berilgan. Uch shoir dostonlariga ishlangan bu rasmlar tematika jiqatidan bir xil b olib, farq faqat personajlar soni, tabiat manzarasi, uy jiqozlari, kompozitsiya ansambli, kiyim-kechaklar tasviri, musavvir maqorati bilan bir-biridan farqlanadi, xolos. Nizomiy «Xamsa»si adabiyot tarixida Yaqin va O‘rta Sharq adabiyoti taraqqiyoti y ollarini belgilab bergan b olsa, tasviriy san'atda qam miniatyuralar tematikasini aniqlab, an'anaviy kanon yaratilishiga asos b oldi.

QOG̀OZGA TABIAT MANZARASI, XAYVONAT OLAMI VA INSON QOMATI AKS ETGAN KOMPOZITSIYA ISHLASH.

q og‘oz turlari qaqida ma'lumotlar. q og‘ozlarga tabiat, qayvonot olami va inson qomati aks etgan kompozitsiyalar ishlash uchun talabalar turli qajmlarda q og‘ozlar tayyorlaydilar.

Aniq olchamga asosan kompozitsiya asoslarining qonun-qoidalariga rioya qilgan qolda turli eskizlar ishlaydilar. O‘rta asr xattot va musavvirlari o‘z asarlarini asosan maxsus ishlov berilgan va silliqlab ba'zida turli ranglarga b oyalgan q og‘ozda yaratganlar. Kitob varaqlarini yupqa q og‘ozdan tayyorlab, turli tus va rangga bo‘yab, uning ustiga nozik asar miniatyuralar chizishganlar. Yuzada nozik chiziqlar chizish, tilla xal berish, ravon yozish yoki ranglar bilan surat chizish uchun
qog‘ozlarga q‘oshimcha ishlov berilgan. Ya'ni, kraxmal berilib silliqlangan q og‘oz satxida xarf tekis, tiniq yozilgan va tilla, kumush b oyoqlar yaxshi, yorqin k orinishga ega b olgan. Kraxmal q og‘oz teshiklarini berkitib, siyoq va b oyoq namini satxda tarqalishi va kengayishiga y ol q oymagan.

Ishlov berilmagan q og‘ozda siyoqning va tilla, kumush b oyoq

boqlovchisini, ya'ni elimini shimib oladi. Bunday qog‘oz ustida siyoq tarqalib, qarflar qiyshiq k orinish qosil qiladi. Metal b oyoqlarga esa jilov berish imkoniyati yo‘qoladi. qog‘ozga ishlov berishning bir necha usullari bizgacha etib kelgan b olib, ular kraxmal, tuxum oqi, achchiq tosh va boshqa maqsulotlardir. q og‘ozga ishlov berishning keng tarqalgan usuli kraxmal b otqasi qisoblanib, uni tayyorlash quyidagicha kechadi: oldin suv va kraxmal aralashtirilib, ezqilab baland olovda qaynatilgan. So‘ng bu suyuqlik doka matodan otkazilgach, yumshoq mato yordamida qog‘oz satxiga surilgan. Bu jarayonda qog‘ozning siljishiga y ol q oyilmaydi. Keyin toza, yumshoq mato bilan k op kraxmal tushgan va qijim joylari tekislangan. Kraxmallangan qog‘oz qurigach tekislash, silliqlash ishlari bajarilgan. qurigan, kraxmallangan qog‘ozni qattiq yoqoch yoki kashtan daraxtidan tayyorlangan taxta ustiga q oyib, xrustal tuxum yoki unga oxshash qattiq, silliq asbob yordamida surkab ishlov berilgan. Ba'zida rangli qog‘oz uchun rang kraxmalli botqaga aralashtirib qog‘ozga surtilgan. Silliqlangan qog‘ozga bir qafta ichida jilo berilgan. Jilo berilmagan q og‘oz satxida kraxmal yorilishi boshlanib, u yaroqsiz qolga keladi. Jilo berilgan qog‘ozlar ba'zida yillab saqlangan. Bunday q og‘oz yozuv uchun yaxshi deb qisoblangan. qog‘ozga toydirib ishlov berishning bir qancha yo‘llari mavjud b‘olgan. Qog‘ozni achchiqtoshda kraxmallash.Maydalangan achchiq tosh suvda aralashtirilib qaynatiladi. Issiq qoldagi bu suyuqlik bilan bir necha marta qog‘oz to‘ydiriladi. So‘ng soya joyda quritilgach, kraxmal bo‘tqasi surtilib soyada quritiladi. So‘ng qog‘ozga silliqlab ishlov beriladi. Ba'zida qog‘ozni toydirish uchun guruch uni va kraxmal aralashmasidan foydalaniladi. Bu ikki modda suvga solib aralashtirilgach, b otqa qolatiga keltiriladi. So‘ng qaynatilgan va tayyor bolgan massa qo‘g‘oz satqiga surib quritiladi. Keyin achchiqtosh kvarts eritmasi bilan ishlov berilgan. qadimda qog‘ozni to‘ydirishning boshqacha turlari qam bo‘lgan. Kraxmal, elim, tuxum oqining aralashmasi, zarur miqdorda kraxmal, suv 40 : 1 nisbatda, on barobar miqdorda jelatinni aralashtirib qaynatilgan. Sovutilgan qorishma yuqoridagidek qog‘oz satxiga surtilib quritilgan. Shundan s ong qog‘oz tuxum oqi bilan qoplangan. Tuxum oqining surtilishi oson bo‘lishi uchun chinni idishda qoshiq bilan ko‘pirguncha aralashtirilgan. Ko‘pirgach suyuq tuxum suvi emultsiyasi ajralib chiqquncha tindirilgan. Ajratib olingan shu emultsiya oldindan kraxmal va jelatin bilan ishlov berilgan q og‘oz sirtiga surilgan. Bunday q og‘oz surat chizish uchun yaxshi satx qisoblangan. q og‘ozdagi yoqimsiz qidni y oqotish va unga muattar qid berish uchun gul suvidan q oshish amaliyoti q ollanilgan. Ba'zida guruch uni va kraxmal aralashmasidan b

otqa tayyorlab, qaynatib, q og‘ozga surtilgan. quritib achchiq tosh (kvarts) suvi bilan qoplangan.
a) q og‘ozga ishlov berish uchun tuxum oqining o‘zidan qam foydalanish mumkin (kuporos bilan aralashmasi). b) Sovun surtib qam ishlatishgan.
Rangli q og‘oz tayyorlash uchun shafron, xina, saflar, indigo va mis zangi (yar-medyanka) ishlatilgan. Sariq rangga b oyash uchun shafronni — issiq suvda eritib keng idishga quyib, q og‘ozni solib b oktirilgan va ipga osib salqinda quritilgan. Kompozitsiya eskizlarini ishlashdan avval talaba t ort bosqichdan iborat materiallar t oplaydi. Bunday ashyolarning k opligi kompozitsiya eskizining echimini tez topishga yordam beradi.
Tabiatdan, osimliklar, gullar, daraxtlar, toq, toshlar, suv, bulutlar tasvirini ishlash. Talabalar tabiatdan osimliklar, gullar, daraxtlar, toq, toshlar, suv, bulutlar, boshqa unsurlarni qoralama tasvirlarini quyidagi qalam va turli ashyolarda ishlaydilar. qalam - uning bir necha turlari bor.

Ular grafit qalami, pastel, sangina, sous, ko‘mir qalamlar. Chizmatasvir fanining asosiy ashyosi b olgan grafit qalami yumshoq (M), qattiq (T) va O‘rtacha (TM) yumshoqlikda chiqariladi. qalam bir qancha talablarga javob berishi kerak:
pichoq yordamida engil ochilishi, m ort b olmasligi, qalam bilan chizilgan chizgining engil ochishi, satxda engil xarakat qilib q og‘ozni tirnamasligi, bir xil bosimda bir xil qalinlikda chiziq qoldirishi. qalam yasash uchun grafit, kaolin, gips, kuygan suyak, qora qurum va oz miqdorda elim kerak b oladi. Yaxshi qalam ashyosi bir kvadrat santimetrda 16 000 teshikchalari b olgan elakdan otkaziladi. Xom-ashyolar aralashmasidan qosil qilingan qalamchalar 1000S issiqlikda 5-6 soat quritilib, 150-2500 Sda 2-3 soat qizdiriladi. Sangina - jigarrang tusdagi qobiqsiz qalam. q og‘oz, karton, faner, mato satxlarida ishlashga qulay. Ishlashda engil, b oyash, qoplash xususiyatlari kuchli b olib, uning tarkibi kaolin, b or (mel), temir zangidan iborat. Pastel-turli ranglardagi yoqoch qobiqsiz b olgan qalamchalar. «Pasta» - «xamir» ma'nosini bildiradi. Oldin musavvirlar undan rangtasvir ishlarining rangli eskizlarini ishlashda foydalanishgan. Lekin k op musavvirlar pastel yordamida mustaqil yakunlangan asarlar xam ishlashgan. Bu ashyoning o‘ziga xos tomoni shundaki, u satxni yaxshi qoplab, duxobasifat tovlanadi. Pastel uchun juda maydalangan, yoruqqa chidamli, qoplash xususiyati yuqori b olgan pigmentlar tanlab olinadi. Uvalanib ketmasligi uchun tragant elimi oz miqdorda q oshiladi. Ikki xom ashyo aralashmasi xamir qolatiga keltirilib, qolip yoki temir trubalar yordamida shakl berib quritiladi. Pastel qalamchalari ranglarining och va t oqligi ularning

tarkibidagi oq pigmentning miqdoriga boqliq. Sous-shakli sangina pasteliga oxshash qobiqsiz, qoplash va b oyash xususiyati kuchli b olgan ashyo. Uni quruq xolda va suv bilan aralashtirib qam ishlatish mumkin. Tarkibi qora qurum, kaolindan iborat. K omir qalam, q og‘oz, karton, mato, faner, devor satxlarida birlamchi chizgilarni chizishda, eskiz ishlashda keng foydalaniladi. Shakli daraxt novdachalarini eslatuvchi bu ashyo tol va qayin daraxtlarining novdalarini kuydirib olinadi. Buning uchun temir silindr idishga novdachalar zich qilib solinib, qum bilan idish ichi t oldiriladi. Idish qopqoqi zich yopilib, loy bilan suvaladi. Olov yordamida qizdiriladi. Maqsulotning tayyor b olganini qopqoq ustidagi maxsus kichik teshikchadan chiqadigan tutunning t oxtashidan bilinadi. Kuygan novda qalamchalarining sifati - satxda engil qarakatlar yordamida chizishi, q og‘oz satxini tirnamasligi, q oldan tushib ketganda sinmasligi, u bilan chizilgan chizgilar satx ustidan yumshoq latta yordamida engil qarakat bilan ochishi, qalamchalar yordamida mustaqil yakunlangan ishlar maxsus Laklar yordamida qotirishni talab qiladi. Talabalarga qalam turlari xaqida t oliq ma'lumotlar berilgandan s ong, shu ashyolarda ishlangan qoralamalardan namunalar k orsatiladi. Bu dars jarayonidan maqsad talaba va talabalarning tabiatdan estetik zavq olib, ularning kuzatuvchanglik qobilyatini rivojlantirish.
M oyqalamlar va ularning turlari. - Nozik chiziqlar chizish, kichik qajmdagi ranglarni b oyash uchun musavvirga m oyqalam kerak b oladi. qadimgi miniatyura ustalari bunday m oyqalamlarni o‘zlari tayyorlashgan. Buning uchun uzun yungli ikki oyli mushuk bolasining orqa bosh qismidagi m oydan kesib olib, uni issiq suvda yoqidan xalos qilishgan. Tutam yunglarni taxta ustida donalab terishgan. Bunda eng uzun m oy O‘rtasiga q oyilib, qolganlari ikki yon tomonga terilgan. qiyshiq tuklar olib tashlanadi. Kerakli qajmda yiqilgandan keyin, ipak ip bilan boqlangan va oldindan tayyorlangan kaptar x oroz yoki qoz patining ichiga joylashtirishgan. Pat ikki tomondan kesilgan qovak trubka qolida 3 x 4 sm atrofida olingan. qovak pat qalamchaning ikkinchi tomoniga beqi, tol daraxti novdasidan yoqoch ushlagich yasab joylashtirishgan. «Ganunas sovar» q ollanmasini yozgan Sodirbek Afshar ma'lumotiga k ora, olmaxon dumidan m oyqalam yasashgan. M oy joylashtiruvchi uya uchun qoz patidan foydalanishgan. qozirgi kunda savdodagi m oyqalamlarning ichida kolonok yoki olmaxon dumidan tayyorlangan fabrika m oyqalam- laridan qam foydalanish mumkin. Kolonok-m oyqalamlari, satxni rang bilan b oyashga, olmaxon yungidan tayyorlangan 1-2 raqamli m oyqalamlar, siyoq qalam chiziqlarini tortish, insonning yuz qismidagi qosh, k o‘z, burun, lab kabi a'zolarni qamda kiymlardagi

burmalarni nozik tasvirlash uchun ishlatiladi.
Turli qush, parrandalar tasvirlarini qalam va suv b oyoqda ishlash.Bu jarayonda talabalar turli parrandalar tovus, laylak, turna, qirqovul, kaklik, ordak, burgut, kalxat, lochin, zaqizqon, kabutar, qaldirqoch va boshqa qushlarning qoralamalarini qalam, pastel, sangina, sous, k omir qalamlarda turli q og‘ozlarga ishlaydilar.
q og‘oz – insonyat tarixidagi buyuk kashfiyotlardan biri b olib, u asosiy yozuv ashyosi qisoblanadi. U kashf qilinguncha insonlar tosh, sopol, teri, daraxt p ostloqlari, pergament-yosh jonivorlarning ishlov berilgan terisi, taxta va suyakdan foydalanishgan. Ular oqir, q opol, uzoq saqlash imkoniyati b olmaganligi, xasharotlarning kemirishi sababli yaroqsiz qolga kelganligi uchun bir qancha noqulayliklar tuqdirardi. q og‘oz birinchi marta Sharq davlatlaridan Xitoyda kashf qilingan. U o‘zining engilligi, ishlatish, yozish, tasvir chizish uchun qulayligi, uzoq muddatga saqlash imkoniyatlari mavjudligi bilan ajralib turadi. Uning xom ashyosi asosan daraxt maxsulotlari va latta matolardan iborat. q og‘oz ishlab chiqarish birinchi marta VIII asrda Samarqandda, keyinchalik esa Boqdodda Xorun ar-Rashid davrida y olga q oyildi. X–XI asrlarda q og‘oz ishlab chiqarish O‘rta Sharqda keng tarqaldi. Xitoy, qindiston, Suriya va Iroq mamlakatlarida q og‘oz ishlash yaxshi organilib, boshqa davlatlarga qam tarqala bordi. O‘rta Osiyo mamlakatlaridan Samarqand va Buxoroda q og‘oz ishlash yaxshi y olga q oyildi. Samarqand, Buxoro q og‘ozlari sifatli qisoblangan. Ular osha vaqtda ipak ashyosidan tayyorlangan. Osha davrlarda q og‘ozlar ishlab chiqarilayotgan joyiga qarab: “Samarqandiy”, “Boqdodiy”, “Isfaxoniy”, “Buxoriy”, “Xitoyi”, “Kashmiriy” va boshqa nomlar bilan yuritilgan. Professor A.A.Semenov XV asr ikkinchi yarmidagi q olyozmalarni organib chiqib, q og‘ozlarning yuqori sifatli 2 xili Samarqand va Buxoroda ishlab chiqarilganligini aniqlagan. Uning birinchi turi asosan ipak ashyosidan ishlangan b olib, o‘zining zichligi, tozaligi va silliqligi bilan ajralib turgan. Ikkinchi turi yarimipak va k oknori tolasidan tayyorlangan b olib, o‘zining yuqori sifati bilan ajralib turgan. Bu dars jarayonidan maqsad talabalarni tabiatdagi xayvonot dunyosiga nisbatan meqr uyqotish, ulardan estetik zavq olish, ularning kuzatuvchanglik qobilyatini rivojlantirish va amaliy ishlash malakalarini oshirish. Ashyolarda ishlash texnologiyasi bilan yaqindan tanishtirishdir.
U quyidagi talablarga javob berishi kerak: suvda tez va yaxshi erishi, m oyqalamga yaxshi yopishishi, q og‘oz, oq karton kabi satxlarni tekis b oyashi, doq qosil qilmasligi, q og‘oz satxidan engil yuvilishi, surkalmasligi va yorilmasligidir. O‘ziga xoslik tomoni q og‘oz satxida

tiniq — jarangdor tovlanadi. K op musavvirlar suv b oyoq yordamida juda yaxshi ishlar ishlab qoldirishgan. Ulardan Ch.Axmarov, q.Basharov, J.Umarbekov, B.Jalolov, M.Sadikov, M.Kagarov, V.Gan, q.Boymatov va boshqalar. Kitob bezash san'atida eskizlar ishlashda, musavvirlar bu b oyoqdan keng foydalanishadi. qulayligi sababli boqcha, maktab, san'at kollejlari, institut talabalari oquv jarayonida qam bu b oyoqdan keng foydalanib, rangtasvir bilan shuqullanadilar. B oyoqni ishlatish usuli oddiyligi, qulayligi bilan san'at ishqibozlari va musavvirlar
orasida o‘ziga xos orin tutadi. Suv b oyoqi k opgina davlatlarda ishlab chiqariladi. Suv bo‘yoqni Sankt-Peterburg, Moskva shaqarlarida tayyorlangan turlarini yaxshi bilamiz. Ular vaqt sinovidan otgan va sifati yuqori darajadaligi bilan bizga yaxshi tanish. Suv b oyoqi tayyorlashda turli rang kukunlari ishlatiladi. Uning ranglari 24 xilni tashkil qiladi. Ular tabiiy va sun'iy y ol bilan qosil qilingan kukunlardan iborat. Rangli kukunlar shunday tanlanadiki, suv b oyoqi ishlatilganda yorqin va jarangdor b olishi kerak, ya'ni yupqa surtilgan b oyoq ostidan q og‘oz k orinib turishi kerak. B oyoqqa xos b olgan jiqatlaridan biri, bitta rangni ustma-ust b oyashda tusning t oqlashishi, masalan - rangdan aloqida idishda suyuq koler tayyorlaymiz. q og‘oz satxida uch yoki t ortta kvadrat shaklini chizib, shu koler bilan kvadratlarning qammasini b oyaymiz. B oyoq qurigandan keyin ikkinchi va uchinchi shakllarni shu koler bilan yana b oyaymiz. Uchinchi galda faqat uchinchi shaklni b oyaymiz. Natijada bir-biridan oz farq qiluvchi turli tusdagi shakllarni k oramiz. Agar shu jarayonni guash, tempera va moyli b oyoqda bajarsak, qar uchchala shakl qam bir xil tusda saqlanib qolishini k oramiz. Demak, suv bo‘yoqida bir xil rang bilan tekislik qancha ko‘p boyalsa, u shunchalik
to‘qlashish xususiyatiga ega b olib, bu suv boyoqning o‘ziga xos xususiyatlaridan biridir. Rang kukuni etarlicha maydalanmagan b olsa,
bo‘yoq q og‘ozni tekis yopmay, ola – bula, notekis b oyaydi. Suv
bo‘yoqini ishlatishda qog‘oz tanlashning aqamiyati katta. qog‘oz oq, etarli darajada zichlikka ega b olishi, b oyoqni shimib olmasligi kerak. Suv bo‘yoqda ishlash uchun maxsus tarshon q og‘ozi va «Goznak» vatman q og‘ozlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Tajriba shuni
korsatadiki, ba'zi bir q og‘ozlarda ish jarayonida satxning biron qismi b oyoqni o‘ziga qabul qilmaydi. Bunga sabab q og‘ozning shu erida moyning mavjudligi. Ishlab chiqarish jarayonida q og‘ozni presslovchi vallarning vaqti-vaqti bilan moylanib, yaxshi tozalanmagan paytda q og‘ozga moy otadi. Bunday qolatda q og‘ozning moyli qismi «Bolalar sovuni»dan tayyorlangan sovunli suv bilan yuvib tashlash kerak b oladi. Suv b oyoqining moyli satxni b oyamaslik qolatidan ijobiy foydalanish

mumkin. Masalan: natyurmort, portret, peyzaj ishlash jarayonlarida asarning biron qismida q og‘ozni toza oq qolatda qolishi talab qilinadi. Shu joyga oddiy sham parafin surtilib, ustidan erkin b oyoq bilan ishlanganida qam shu joydagi oqlik saqlanib qoladi. Usti silliq qilib tayyorlangan glyants q og‘ozlaridan foydalanilganda uning o‘ziga xos tomoni shundaki, q og‘oz satxidan b oyoqni kerak b olganda yuvib tashlash oson kechadi. Tarkibi latta gazmol b olgan q og‘ozlar bu b oyoq uchun yaxshi satx qisoblanadi. Suv b oyoqi suvda eruvchi boshqa b oyoqlar bilan yaxshi aralashadi. Unda ishlangan ishlarni quyosh nuri tik tushmaydigan, salqin joyda saqlash kerak. quyosh nuri ta'sirida b oyoq oqarib, xiralashib qoladi. Shu sababli muzeylarda musavvirlarning suv b oyoqlarda ishlagan ishlari oyna ostida, ustidan qora mato bilan berkitib q oyilgan xolda saqlanadi.

Inson qomati aks etgan qoralama tasvirini ishlash. Talabalar bu jarayonda inson qomati aks etgan qoralama tasvirini ishlaydilar. T oplangan unsurlar asosida qoralamalar tasvirini miniatyura kompozitsiyasi Kompozitsiyalarida ishlatish uchun stilizatsiyalashtiriladi. Stilizatsiya - uslublashtirish, tabiy, narsalar shakl va tuzilishini murakkablashtirish, soddalashtirish, va ramziylashtirishdir.

Kompozitsiyadagi qoralama tasvirlarni ramziylashtirilishda chiziqlar muqim aqamiyatga ega. Chiziq – musavvirning amalda eng k op q ollaydigan badiiy tilidir. Uning yordamida shakl va tekkislik chegaralari aniqlanadi. Chiziq tasvir etilayotgan shaklning atrof muqitdan ajratib k orsatuvchi chegaradir. U shakl chegarasini aniqlash bilan birga, musavvirning ichki qissiyotiga ta'sir etadi. Chiziqqa tasviriy san'atda k oplab tavsiflar berilishi shundandir. U engil va seqrli, turqun va intiluvchan, iliq va shiddatlidir. Tarixdan k op musavvirlar chiziqni qis qilish qobiliyatiga ega b olib, bizga san'atda ulkan badiiy meros qoldirganlar. Chiziqli y ol bilan tasvirlash ijodning o‘ziga qos uslubi qisoblanadi. Musavvir ixtiyoriy san'at asari, shuningdek, kompozitsiya yaratishda turli chiziqlardan foydalanadi. Bu – t oqri gorizontal, t oqri vertikal, egri chiziqlar, qiyshiq, siniq, aralash, parallel va kesishuvchan chiziqlardir. Gorizontal chiziqlar buyum kengligi xaqida ma'lumot berib unga t olalik, tinchlik, turqunlik qissiyotini baqishlaydi. Chiziqlarning cheksiz xar–qilligini uch qislatli guruxga ajratishimiz mumkin: t oqri chiziqlar, egrilik radiusi doimiy chiziqlar – yoylar, egrilik radiusi o‘zgaruvchan chiziqlar – porabola, giperbola, spiral. T oqri va egrilik radiusi doimiy b olgan chiziqlar insonda turqunlik, tinchlik, muvozanat qolatli qissiyotni vujudga keltiradi. Egrilik radiusi o‘zgaruvchan chiziqlar esa aksincha o‘zgaruvchan, dinamik, t olqinlanish, bejirimlik

qissiyotini keltirib chiqaradi. Porabola va giperbolalar aktiv qis etilganligi uchun, ular ruqiyatni tez charchatadi. Shuning uchun uning kiym, oyoq kiyim va boshqalarda q ollanilishi chegaralanadi. Inson qissiyotining o‘zgaruvchanligi uning jamiyatdagi yashash sharoiti, xalqning milliy o‘ziga qosligi, turli tabaqalanishlarning ijtimoiy qolati, mutaqasisligining tavsifi, malakasi, madaniy etukligiga juda boqliqdir. Masalan bir rang turli xalqlarda turlicha qis etiladi. Motam rangi bir xalqda qora, ba'zilarda oq, ba'zilarda esa xavorangdir. Ijtimoiy tabiati atrof muqitga b olgan munosabatiga aniq ta'sir etadi. Chiziqlar yordamida biz insonlar qomati siluetida va uning aloqida qismlarida mukammal aniqlikka erishishimiz mumkin. Inson shaklining tashqi konturini k orsatuvchi chiziqlar siluet chiziqlari deyiladi. Ular inson qomatini tasvirlashda yaratishda aniqlovchi b olib xizmat qiladi. Siluet shaklning ichki tuzilishiga yordam beruvchi chiziqlar fasonli chiziqlar deb ataladi.

Kontr chiziqlari siluet bilan chambarchas boqliq b olib unga b oysunadi. Ular siluet chiziqlarini kuchaytiradi. Siluet chiziqlarining birligi va uyqunligi tasvirning timsolli va uslubiy echimining yaxlitligini ta'minlashda yordam beradi. Bir tavsifga ega chiziqning doimiy q ollanilishi, qoralamalarning aniqligining zerikarli va noaniq qilib q oyishi mumkin. qomatning xajmiy shakli va uning konstruktsiyasini k orsatuvchi chiziqlar – konstruktiv chiziqlar deb ataladi. Bezag b olib xizmat qiluvchi va uni istalgan vaqtda shaklini buzmay turib, olib tashlash mumkin b olgan chiziqlar – dekorativ chiziqlar deyiladi Dekorativ
chiziqlar odatda konstruktiv chiziqlarga b oysinuvchi b oladi, k opincha u bilan t oqnashishi, bir orinda b olib qolishi mumkin. qomat tasvirda tafsifi turlicha b olgan chiziqlar uyqunlashishi mumkin. Masalan, t oqri chiziqlarning jiddiyligini ravon fason chiziqlari yumshatadi. Chiziqlarning uchta asosiy y onalishlari mavjuddir: Vertikal chiziqlar shaklning dinamikasini kuchaytirib, qomatga uzunroq k orinish baqishlaydi. Gorizontal chiziqlar qomatni nazarimizda kengaytirib, b oyini qiskartiradi va shaklga katta mustaxkamlik, statiklik baqishlaydi. Diagonal chiziqlar shaklning dinamikasini kuchaytira turib, bir biridan uzoqlashgan paytda qomatni kengaytiradi, va bir biriga yaqinlashgan sari uni iqchamlashtiradi.

Kompozitsion fikriga qarab uch qil chiziq barobar qatnashishi mumkin, ammo ularning biri urqu b olib xizmat qiladi. Barcha yunalishlardagi chiziqlarni uyqunlashtira turib, unga yagona y onalishni ularga asos qilib olinishi chiziqli kompozitsiyaning moqiyati qisoblanadi. Fason chiziqlarning joyi va y onalishining tanlanishi siluet tavsifidan kelib

chiqadi. T oqri tushgan siluet k opincha chiziqlarning iqtiyoriy joylanishi va y onalishi bilan mutanosib b olaveradi. qomatning yuqori qismidagi gorizontal chiziqlar, nazarimizda elkani keng k orsatadi, jaketning etak chiziqida b olsa, b oksani kengaytiradi. Etakdagi bezak chiziqlar, taqlama, burmalar, kashtalar, kantlar shakllarning t oqri burchakli t ortburchagini tugatadi. Markaziy choki, vertikal releflar, oqma chiziqlar siluetning mustaxkamligini buzmaydi. Diagonal y onalishli chiziqlar k opincha uchburchak siluetlarda yanada aniq k orinadi. Markaziy oq chiziq siluetni yuqoriga intilishini kuchaytiradi. Ushbu siluetda gorizontal chiziqlarni qollash orinsizroq, chunki ular shakl dinamikasini sustlashtiradi. Vertikal va gorizontal chiziqlar oval siluetda deyarli q ollanilmaydi. Bu erda siluet chiziqlarini takrorlovchi nafis oqma chiziqlarni k ollash orinlidir. Xar bir qomatda “asosiy” deb nomlanuvchi chiziq mavjud. Asosiy chiziq qomatning tavsifini k orsatib, uning vazifasi, uslubiy echimini belgilaydi, bu chiziq konstruktiv qam, yoki dekorativ chiziq qam b olishi mumkin. Kompozitsiyalarda chiziqlarning t oqri va mutanosib topilishi, shu kompozitsiyani yaxlit va tugallangan k orinishini vujudga keltiradi. Uyqun kompozitsiyani yarata olishda, qar bir chiziqning qususiyatini bilish va uni q ollash maqorati kuchli b olishi juda zarurdir.

Siluet – bu shaklning tekkislikdagi soyasidir. Siluetning muqim tavsifi uning geometrik shaklidadir. Shunday qilib, barcha ustma ust tushgan bezaklar, detallarda aniq b olmasada, k oʻz bilan chamalab, uning taxminan u yoki bu geometrik shaklga tegishli ekanligini k orishimiz mumkin. Siluet inson qomatining shaklining asosini belgilab uning biron bir davrga tegishliligini k orsatadi. qadimgi miniatyuralardagi tasvirlar bizni siluetlarning k oplab turli xilma–xilliklari bilan tanishtiradi. Nazarimizda, silueti xuddi soda geometrik shaklga intilayotgandek. Bundan kelib chiqib, uchta geometrik shaklni ajratib olamiz: t oqri burchakli t ortburchak, uchburchak, trapetsiyali va ovalli shu uch shaklni oʻzak shakl deb xisoblaymiz, chunki ular siluet rivojlanishining turli qil bosqichlarini tavsiflaydi. Siluetlarni fikran ma'lum bir geometrik shakllarning biriga moslashtirilganligi uchun ularning nomlanishi shu shaklni belgilaydi uchburchaksimon, tuxumsimon va boshqalar. T oqri burchakli t ortburchak siluetlarning tashqi chiziqlari parallel, xar bir tarixiy davrda bu siluetlar oʻz nisbatlarini oʻzgartirgan t oqri burchakli siluetlar statik, muvozanatli, sokin va jiddiy xolatni vujudga keltiradi. U qomat tasviriga qandaydir erkakcha k orinish baqishlaydi, bunday siluetga tarixda ayollik nazokatni yashirish maqsadida murojaat etilgan. Xozirgi kunda sport va mumtoz uslubli kiymlar siluetlarining assosi k

opincha shu shakldan tashkil topgandir. Uchburchak siluetlarning chiziqlari bir biriga nisbatan burchak ostida joylashgan b olib, bu chiziqlar qaerdadir xayol qilingin nuqtada kesishishi k o‘zda tutiladi. Bu siluetlar k opincha qomatga engillik, nazokatlilik va nafosat baqishlaydi. Ular t oqriburchakli siluetlarga qaraganda dinamikroq, chunki shakl uchburchak asosidan uning ch oqqisiga intiladi. Tavsif etilayotgan siluetning uchburchakli asosi passtki qismi qanchalik keng b olsa, uning yuqorisi shunchalik past b oladi, va uning silueti mustaqxkam va turqun k orinishga keladi. Siluet turqunlashgan sari, uchburchak asosi gorizontal xolatda erga yopishgan b olsa, qomat xam mustaxkam k orinadi. Uchburchak asosi er satxidan uzoqlashgan sari, uchburchak asosi qisqarib, yuqoriga intilgan sari shakl birmuncha turqunlikdan chiqib, dinamik xolatga otishni boshlaydi va qomat uzun b oyli, kelishgan va dinamik k orinish oladi. Shakl qanchalik dinamiklashsa, u shunchalik turqunlikni y oqotadi. Uchi pastga qaragan uchburchak silueti mustaxkam k orinmaydi. Assimetrik uchburchaklar dinamik xissiyot keltirib chiqaradi. Oval (tuxumsimon) siluetlarning asosiy chegaraviy kontur chiziqlari – ravon, qabariq, botiq egri chiziqlardan iborat. Bu siluetlar qomatga yumshoq nafis ayollik nafosat baqishlaydi. Oval aylanaga yaqinlashgan sari, qomat shunchalik past va keng k orinishni oladi. Uzunchoq oval qomatni ch o‘zib kursatadi. Murakkab siluetlarni sodda geometrik naqshga kiritib b olmaydi. Ularning tasvirini bir necha geometrik shakllarning q oshilgani tarzida tasavvur qilish mumkin. K opincha murakkablashtirilgan siluetlar qomatning tabiiy nisbatini buzib k orsatadi. Otgan zamonlar kiymlari bir biri bilan taqqoslab k orsak, geometrik shakllarning asta sekinlik bilan o‘zgara borishi osha davrlar uslublarining o‘zgaruvi bilan boqliqligini k oramiz. Misol uchun, Dekorativ qovoqmgi Yunoniston kiymlari t oqri burchakli siluetga xos b olsa, O‘rta asr kiymlariga esa – uchburchakli va trapetsiya siluetlari xosdir. Barokko va rokoko uslublari davrida kiym siluetining oval shakli negiz b olib xizmat qilgan. XX asr boshlarida yana t oqri burchakli shakl xukumronlik qildi. Shunisi sezilarliki, kiym siluetining o‘zgaruvchanligi, oldingi davrga nisbatan, bu davrga kelib tez tez amalga oshdi. Biroq XX asrga kelib, siluetning barcha shakllari ma'lum b olgan edi va ketma–ket birining ornini ikkinchisi egallay boshladi. Shakllarining konstruktsiyasi, silueti va bezagining xar qil b olishi keng imkoniyat yaratdi. Oldingi shakllar ornini yangilar egallaydi, siluetlar xam biri ikkinchisiga oxshamaydi va bir biridan keskin farq qiladi. Zamonaviy moda y onalishiga asoslanib, kiymda nisbatlar ketma–ket o‘zgarib turadi. Yuqorida aytib otkanimizdek, siluetining geometrik shakllarining uch qil

k orinishi asos, yoki o‘zak qisoblanadi. Biroq, amaliyotda ular sof qolida kam uchraydi. Biron bir siluetga yordamchi geometrik shakllar yuksak maqorat bilan q oshish orqali, uning yangi talqinlarini qosil qilishimiz mumkin. Ammo, ushbu shakllarni no orin q oshib yuborilsa, yuqorida aytilgandek qomat nisbatlari y oqolib, kiym noqush xissiyot keltirib chiqaradi. Demak, kiym silueti qomat nisbatlari bilan xamoxang tarzda namoyon b olishi ayni muddaodir.

Miniatyura kompozitsiya ishlash oldi izlanishlari. Otgan darslarda ishlangan qoralama va siluetlar asosida q og‘ozga tabiat, qayvonot olami va inson qomati aks etgan kompozitsiya qoidalariga asosan bir necha eskizlar ishlanadi. Miniatyura kompozitsiyasida qoya, kompanovka, simmetriya va assimetriya, marom, nisbat, xarakat, oltin kesm qoidasi, stilizatsiya, shakllarni teng qismlarga b olish, mutanosiblik proportsiya, keskin farqlanish, nozik farqlanish, modul, tektonika, statika va dinamika. rangshunoslik qoidalari qaqida ma'lumotlar, axromatik va xromatik ranglar. Ranglarning asosiy xususiyatlari, asosiy ranglar, ranglarni aralashtirish qoidalari, kolarit, ranglarni inson ruqiyatiga ta'siri, kompozitsiyada ranglarni Kompozitsiyalash kabi qoidalarni inobatga olib kompozitsiya eskizlar ishlaydilar.

TERIGA “OV” MAVZUIDA MINIATYURA ISHLASH.

Talabalar “Ov” mavzusida kompozitsiya ishlashlari uchun Amir Xusrav Deqlaviy, Nizomiy, Alisher Navoiyning “Xamsa” dostonlari va “Boburnoma”ga ishlangan «Ov» mavzusiga oid miniatyuralar, qamda bugungi kunda soqaning shu y onalishida ijod qilayotgan musavvirlar Abduxakim Karimov, Faxriddin Raxmatullaev, Abror Tursunov, Sunnatulla P olatov, Dilbar Iminova, Baqodir va Behzod Xojimetov va boshq musavvirlarning ijodlarini organadilar. Terilarga ishlangan miniatyura kompozitsiyalari bilan elektron disklar va illyustratsiyalar orqali tanishadilar. Teriga ishlash texologiyasini organadilar va kompozitsiya mavzulari uchun ashyolar t oplaydilar.

Amir Xusrav Dexlaviy asarlariga ishlangan rasmlar. Amir Xusrav Dexlaviy - O‘rta asrlardagi adabiyotning yirik vakillaridan biridir. Uning ijodi turli davrlar va xalqlar madaniyati, adabiyotini bir-biri bilan boqlovchi zveno boldi, Markaziy va Yaqin Sharq xalqlari O‘rtasida adabiy aloqalarning rivoj topishiga barakali qissa q oshdi. Nizomiy Ganjaviy «Xamsa»sisiz Xusrav Deqlaviyning «Ganji panji»ni tasavvur etib b olmaganidek, Amir Xusrav Dexlaviy dostonlarisiz, Abduraqmon

Jomiy, Alisher Navoiy va xamsanavislikni forsiy va turkiy tillarda davom ettirgan boshqa shoirlar ijodini qam tasavvur etib b olmaydi. qindistonda fors tilidagi adabiyotning shakllanishi va gullab-yashnashi Xusrav Deqlaviy nomi bilan boqliqdir. Buyuk shoirning ijodi Yaqin Sharq va Markaziy Osiyo xalqlari adabiyoti rivojiga barakali ta'sir etdi, ayniqsa adabiyotda romantik-realistik y onalishdagi dostonchilikning keng tarqalishiga samarali ta'sir etdi. Fors tilidagi adabiyotning qindistonga kirib kelishi, mamlakatda qokimiyat O‘rta Osiyo va Xurosonlik sultonlar q oliga otishi bu xalqlar O‘rtasida madaniy aloqalarning rivojlanishi bilan boqliq.

Deqli sultonligi saroyida m oqul istilosidan boshpana izlab kelgan O‘rta Osiyo va Xurosonlik shoir, olim, umuman madaniyat arboblari t oplanadilar. Ularning safi yildan-yilga erli xalq vakillari qisobiga ortib boradi. Bular orasida Tojiddin, Shaqobiddin Badayuni, Xoji Amididdin Sanamilarning ijodi aloqida aqamiyat kasb etib, Amir Xusrav Deqlaviy ijodining shakllanishiga zamin qozirladi. Yaminiddin Abul qasan Amir Xusrav al-Deqlaviy 1253 yili Patyoli shaqrida dunyoga keldi. B olajak shoirning otasi Amir Sayfiddin Maqmud asli O‘rta Osiyolik, Kesh (Shaqrisabz) shaqridan chiqqan turklardan b olib, m oqullar istilosi davrida qindistonga ketishga majbur b olgan. U qind sultonlari saroyida xizmat qilib katta obr oga ega b olgan va amirlik unvonini olgan. Sayfiddin Maqmud 1261 yilda m oqullar bilan b olgan jangda qaLak b oladi. 8 yoshida etim qolgan Yaminiddinni bobosi tarbiyalaydi. Xusrav Deqlaviyning yoshlik choqlari qiyosiddin Balban (1265- 1287) qukmronlik qilgan davrga t oqri keladi. Balbanning oqli Muqammad Sulton oqimishli, ma'rifatparvar shaqzoda edi. Xusrav ana shu shaqzoda saroyida ijodiy faoliyatini boshlaydi va tez orada keng shuqrat qozonadi. Shu davrdan boshlab to umrining oxi-rigacha Deqli sultonligida ijod qiladi. Tabiiyki, Amir Xusrav Deqlaviyning qayoti osha davrdagi ijtimoiy-siyosiy voqealar bilan uzviy boqliq b olib, ular shoir asarlarida o‘z ifodasini topgan. Shoir uzluksiz davom etgan o‘zaro feodal urushlar, taxt uchun kurashlar, sulolalar almashishi, saroy fitnalari va bularga qarshi ommaning cheksiz noroziliklari shsqidi b oladi. Albatta Xusrav Deqlaviy davr taqozosiga k ora, sultonlarga xizmat qildi va o‘zining eng yaxshi asarlarini ularga baqishladi. Biroq uni «shoirlar sultoni» darajasiga k o‘targan narsa qokimlar nomi emas, uning dunyoqarashi va ijodiga xos b olgan gumanistik qoyalar, insonni uluqlash ong kuchiga ishonch b oldi. Xusrv Dexlaviy dunyoqarashining shakllanishida sufizm falsafasi, ayniqsa, qindistonda keng tarqalgan chishtiya oqimining va bu oqimning raqbari Nizomiddin Avliyoning roli katta b olgan. Nizomiddin Avliyo

insonni sevish, ortiqcha boylikdan voz kechish, insonlarning barchasi xudo oldida teng degan qoyalarni targ‘ib etgan. Xusrav umrining oxirgi yillarigacha dunyoviy qayotdan voz kechmaydi, chishtilar nizomining faqat progressiv tomonlarini o‘zlashtiradi va shu nuqtai nazardan ijod qiladi. Amir Xusrav Deqlaviy 1325 yili vafot etadi. Feodal ziddiyatlari kuchaygan, diniy e'tiqodlar kurashi avjiga chiqqan tarixiy sharoitda yashab ijod etgan Amir Xusrav Deqlaviy, shubqasiz, o‘z zamonasining ruqi va qoyalari bilan yashab ularni o‘z asarlarida aks ettirgan. Xusrav Deqlaviyning ijodiy merosi niqoyatda katta, janrlari qam turlicha. U an'anaviy qasidalardan tashqari, qazallar, ruboiylar, she'rlar, dostonlar, nasriy-tarixiy asarlar, poetika, uslub, musiqa qaqida risolalar, kuylar yaratgan. Ular fors, arab va erli qindavi tilida, babbarobar yuqori saviyada yozilgan. Xusrav qindiston xalqlari tillari, oqzaki ijodini yaxshi bilgan, boshqa fanlardan qam anchagina xabardor b olgan. Shoir bilimdonligining qammasi bir maqsad — poeziyaga xizmat qildiriladi. Davlatshoq Samarqandiyning xabariga k ora, Amir Xusrav Deqlaviy muxlislaridan b olgan shaqzoda Mirzo Boysunqur shoir she'rlarini jamqarishga urinib, 120 ming bayt yiqqan. Bundan s ong uning devonida uchra-magan qazallardan yana 2000 bayt topgach, Xusrav she'rlarini yiqish mushq ol va amalga oshmaydigan orzu ekanligini anglab, ishni tark etgan. Abduraqmon Jomiyning yozi-shicha, Xusrav Deqlaviy t oqson t oqqizta kitob yaratgan. Amir Xusrav Deqlaviy besh devon tartib etib, Sharq adabiyoti tarixida birinchi olaroq, devonlarga ijodkorning qayot fasllariga muvofiq keladigan nom bergan: «Tuqfat as-siqar» («Yoshlik tuqfasi») - shoirning 19 yoshgacha b olgan she'rlaridan tuzilgan; «Vasat al-qayot («qayot O‘rtasi») - 20 dan 34 yoshgacha b olgan she'rlaridan; «qurrat al-kamol» («Kamolotning boshlanishi») - 34 dan 40 yoshgacha yozilgan she'rlardan; «Baqiya an-naqiya» («Saralarning sarasi») - 40 dan 64 yoshgacha, «Niqoyat al-kamol» («Etuklik ch oqqisi») - 64 yoshdan to umrinipg oxirigacha yozilgan she'rlardan tashkil topgan. Bu devonlar orasida ayniqsa «qurrat al-kamol» aloqida aqamiyat kasb etadi, u qajm jiqatidan boshqalardan katta. qamma devonlarda b olganidek, bunga qam debocha yozilgan b olib, unda avtobiografik ma'lumotlar, shoirning adabiyot tarixi va nazariyasi qaqidagi ilmiy fikrlari o‘z ifodasini topgan. Uchinchi devon debochasi umuman Xusrav Deqlaviy poetik ijodini tadqiq etish uchun ajoyib material b ola oladi. Besh devonga Amir Xusravning kasida, qazal, tarji'band, ruboiy, qit'a, muammo, chistonlari va qar bir t oplam uchun maxsus yozilgan debochalari joylashtirilgan. Alisher Navoiy «Favoyid al-kibar» devonidagi 18-qit'ada:
qazalda uch kishi tavridur ul nav', Kim ondin yaxshi y ok, nazm extimoli:

Biri m o'jaz bayonlik, soxiri qind, Ki ishk axlini O‘rtar s o‘zu qoli. Biri Iso nafaslik rindi Sheroz, Fano dayrida mastu louboli. Biri quds asarlik orifi Jom Ki jomi Jamdurur sinqon safoli, — degan edi.

qaqiqatan, Navoiydek san'atkorning yuqorida keltirilgan yuksak baqolariga sazovor b olgan besh devondagi she'rlar, ayniqsa qazallar, Amir Xusrav maqoratining originalligi, asarlarining ajoyib oxshatish va obrazlarga boyligi, misra va baytlarning musiqiyligi, ijodkor o‘z davrining beqiyos lirik shoiri ekanligidan dalolat beradi. Shuning uchun qam Navoiy «Farqod va Shirin» dostonida Xusrav Deqlaviyga yuqori baqo berib: uni «qinduyizodi shakarrez» deb ataydi. Xusrav Deqlaviy o‘z ijodi bilan fors tilidagi she'riyatda o‘ziga xos uslub yaratdi. Neru aytganidek, Xusrav qazallari qindistonda qozirgi kunda qam oqizdan-oqizga otib kuylanib keladi.

Xusrav she'rlariga badiqag oylik, sun'iylik emas, balki samimiylik, g o‘zal tabiat manzarasi, insonlarning o‘zaro munosabatlari, maqbuba g o‘zalligi, ayriliq mashaqqatlarining qayotiy tasviriy san'at asarini 2—3 baytda chizib bera olish xarakterlidir. Undan keyin yashab ijod etgan shoirlar Xusrav lirikasining niqoyatda g o‘zalligiga qoyil qolganlar, undan ibrat olib qazalchilikda u bilan musobaqalashishga uringanlar. Manbalardagi ma'lumotlarga binoan, Xusrav Deqlaviy besh devondan tashqari, «Xamsa» va qator epik dostonlar, nasriy asarlar qam yaratgan: «qiron as-sa'dayn», «D ovalrani va Xizrxon», «Nuq speqr», «Ma-noqibi qind», «Tarixi Deqli», «Baqr al-abror», «Anis al-qulub», «Toj al-futuq», «Afzal al-favoyid», «A'jozi Xusraviy», «Tuqluknoma», «Xazoyin al-futuq», «Beqjat al-osor», «Mirot as-safo», «Miftoq al-futuq», «Javoqir al-baqr», «Taronai qind» va boshqalar.

Buyuk Ozarbayjon shoiri Nizomiy Ganjaviy (1141 —1209) Firdavsiyning «Shoqnoma»sida keltirgan qator afsonaviy qikoyatlar asosida o‘zining «Xusrav va Shirin», «qaft paykar», «Iskandarnoma» dostonlarini yaratgan edi. Nizomiy «Xamsa» sining boshqa dostonlarida muqabbatda sadoqat, donishmand va adolatli qokim qaqida orzu, yaxshilikning yovuzlik ustidan qalabasi kabi muamolar q oyilib, ijodiy qal etilgan edi. Nizomiy «Xamsa» si asosida keyinchalik O‘rta va Yaqin Sharq xalqlari adabiyotida «Xamsa» yaratish an'anaga aylanadi. O‘rta asr Sharq shoirlari orasida Xusrav Deqlaviy birinchi b olib buyuk Ozarbayjon shoiri Nizomiy Ganjaviy «Xamsa» siga q ol urib xamsanavislikni boshlab berdi. Xusrav Deqlaviy yuzaki qaralganda mazmunan va shaklan Nizomiy y olidan borsada, aslida mustaqil masnaviy dostonlar yaratdi. qar bir yirik badiiy asar o‘z davrining badiiy in'ikosi b olganidek, ma'lum tarixiy, ijtimoiy sharoitda yaratilgan qar

ikkala «Xamsa» biri ikkinchisini aynan takrorlashi mumkin qam emas edi. Nizomiy «Xamsa»sining birinchi dostoni «Maxzan al-asror»ga («Sirlar xazi-nasi») javoban Xusrav «Matla' al-anvor» («Nurlar ziyosi»), «Xusrav va Shirin»ga javoban «Shirin va Xusrav», «Layli va Majnun» orniga «Majnun va Layli», Nizomiy «Xamsa»sining beshinchi dostoni «Iskandarnoma»ga javoban «Oyinai Iskandariy» (Xusrav «Xamsa»sida t ortinchi doston b olib keladi) va niqoyat, t ortinchi doston «qaft paykar» («Etti g oʻzal»)ga javoban yozilgan «qasht beqisht» («Sakkiz jannat») yaratildi. Deqlaviy «Xamsa»si Alouddin Xiljiga baqishlangan. «Matla' al-anvor» 698G`1299 yili yaratilgan b olib, bu falsafiy dostonda shoirning ijtimoiy, axloqiy va diniy qarashlari oʻz ifodasini topgan. Nizomiy dostoniga javoban yozilgan bu doston mazmun va kompozitsiya jiqatidan unga yaqin turadi: 20 maqolat, kirish va xotimadan iborat. Maqolatlar mazmuni tematika jiqatidan Nizomiy maqolatlariga yaqin tursa qam, ulardan farqlanadi. Xusrav bu dostonida inson va uning imkoniyatlariga yuqori baqo beradi, insonparvarlikka chaqiradi, shuqratparastlik, boylikka intilish, xoinlik, zolimlik, xudbinlik kabilarni qoralaydi. «Maxzan al-asror»dan farqli olaroq, unda axloqiy-falsafiy fikrlar l onda va qisqa berilgan. Deqlaviy 1299 yili «Shirin va Xusrav»ni tugatgan. Doston an'anaviy qamd va na'tlar, Nizomiddin Avliyo va sulton Alouddin vasfi bilan boshlanadi. Dostonning asosiy qismi Sosoniy shoqi Xusrav Parvizning taxtga otirishidan boshlanadi. Yosh shoq mamlakatda tartib va adolat ornatadi, biroq lashkarboshi Baqrom Chubinga bu tartiblar yoqmaydi. Xusrav Baqrom qalayonidan qochib Madoinni tashlab ketishga majbur b oladi, unga d osti Shopur y oldosh b oladi. Shopur Parvizga arman malikasi Shirin qaqida qikoya qilib, uning suratini k orsatishi bilan Parviz unga qoyibona oshiq b olib qoladi. Parviz va Shirinning uchrashishi, Baqromning oʻz taxtini qaytarib olish uchun Vizantiya (Rum) qaysaridan madad s orashi, uning qizi Maryamga uylanishi, vataniga qaytishi tasvirlanadi. qalayonchilarga zarba berib oʻz taxtiga ega b olgan Parviz q oshni mamlakatlarni qam zabt eta boshlaydi; undan ch ochigan Vizantiya qaysari xazinasini kesmaga ortib Abissiniyaga j onaydi, ammo qattik dengiz shamoli xazina ortilgan kesmani Parviz erlariga olib keladi. Maryam vafot etadi. Shirin Xusravning qaramdagi kanizaklar qatoridan joy olishi qaqidagi taklifini rad etadi. Xusrav Shopurning maslaqati bilan Isfaqonga borib g oʻzal Shakarga uylanadi. Shirin sangtarosh Farqod bilan tanishadi, Shiringa oshiq b olgan Farqod Arman mamlakatida qam kanal qazish ishlarini boshlab yuboradi. Sangtaroshning Shiringa b olgan muqabbatidan xabar topgan Xusrav sayyoq kiyimida Farqod quzuriga

keladi. Bu orinda qind shoiri qar ikkala oshiq dialogini beradi. Xusravning Shirin olimi qaqidagi yolqon gapini eshitgan Farqod vafot etadi. Shirin Xusravdan och olish uchun Shakarga zaqar berdirtiradi. Niqoyat, Xusrav va Shirin katta t oy-tomosho bilan turmush quradilar. Xusrav oʻz atrofiga donishmandlarni t oplaydi. Deqlaviy dostonda ilmiy baqs va suqbatlarning mazmunini beradi. Lekin Xusrav Shiringa uylanganidan keyin qam aysh-ishratni q oymaydi. Xusravning oqli Shiruya shoq siyosatidan norozi amaldorlarga suyangan qolda otasini oldiradi, erining jasadi ustida Shirin qam vafot etadi. Deqlaviy «Shirin va Xusrav»da Nizomiy dostonining asosiy mazmunini saqlagan qolda unga ba'zi oʻzgartirishlar qam kiritadi: avvalo deyarlik ming baytni tashkil etgan Xusrav va Shirinning yoshlik muqabbatini Deqlaviy tushirib qoldirgan; Xusravning oqli Shiruyaning Shiringa b olgan muqabbati qam Deqlaviyda y oq; Nizomiy dostonidagi sangtarosh paqlavon Farxod Chin qoqonining oqli; Shirin esa arman malikasiga aylanadi va qokazo. Tema va obrazlar talqini qam Nizomiynikidan farqlanadi.Agar Nizomiy dostonining asosiy qaqramoni olijanob insoniy xususiyatlar egasi, davr va islom dini tomonidan kamsitilgan ayollar vakili Shirin b olsa, Dexlaviy kaqramoni Ajam shoqi Xusrav Parvizdir. Yuzaki qaraganda, shoir uni kamu k ostsiz, adolatli, ma'rifatparvar podshoq sifatida tasvirlagan. Agar Nizomiy dostonida Xusrav dono Shirinning ta'si-ri ostida anchagina durust, adolatparvar shoqga aylansa, Deqlaviy Xusravida ijobiy oʻzgarish k orinmaydi, u aysh-ishratli engil qayot tarafdori, uning saqiyligi qam birovning moli, qaynotasi xazinasini talash qisobiga. Shoir zaqarxanda bilan toju taxt masalasida qardoshlikning aqamiyati y oq, b orilar podasida q oy yashay olmaydi, deydi. Xusrav muqabbatda qam beqaror, engiltak. U Farqod nomini eshitganidan keyingina Shirinni eslaydi. «Shirin va Xusrav» dostonining asosiy qoyasi «qokimiyat egasi kayf-safoga berilmasligi»ni uqtirishdir. Bunday xulosa Xusrav Deqlaviyning sultonlar saroyida yashab, saroy fisqu fujurlari, tojdorlarning aysh-ishratlari, mamlakat idorasi, qalq qayotiga aqamiyatsizlik bilan qaragan qokimlar qayotini kuzatishidan kelib chiqadi. Xusrav Parvizga xos xususiyatlar shoirga qomiylik qilgan sultonlarning qammasiga qam xarakterli edi. Xusrav Deqlaviy dostonining uslubi, tili niqoyatda ravon, shuning uchun E. E. Bertels: «Uning asarlarini misra ustida oylab otirmasdan, tilining umumiy garmoniyasidan badiiy lazzat olib ravon oqib keta berasan»,—degan edi. Deqlaviy Sharq she'riyati tasvirlash vositalaridan juda keng, unumli foydalangan. Uning asari ta'sirli epizodlar, rango-rang istixoralar va ajoyib oxshatishlarga boydir. «Majnun va Layli» dostoni qam 1299 yili yozilgan. Bu dostonda qam

Xusrav Deqlaviy Nizomiy izidan borsada, ammo qajm jiqatidan ustozinikidan ancha kichik asar yaratadi. Asar an'anaviy boblardan boshlanib, Nizomiydan farqli olaroq kirish qismida ikki dev, xalifa qiziga uylanmoqchi b olgan ch opon qaqida ikki qikoyat borki, ular asar qoyasini ochib berishga yordam beradi. Oqilga nasiqat bobida shoirning ma'rifatparvar, xalqparvar fikrlari o‘z ifodasini topgan. Majnun va Layli tarixi qays tuqilishi munosabati bilan uyushtirilgan tantanalar tasviridan boshlanadi. Munajjimlar yulduzlarga qarab bola ishq tufayli akldan ozishini bashorat qiladilar. qays va Layli bir maktabda taqsil k oradilar, ular O‘rtasidagi muqabbat qam shu erda boshlanadi. Bundan xabardor b olgan Laylining otasi qizini maktabga yubormaydi. Endi qays saqroga ketib, sevgilisi qaqida ashulalar aytib yuradi, shuning uchun uni «Majnun» deb ataydilar. Oqlini z orqa topgan ota Layliga sovchi yuboradi. Ammo Laylining otasi qizini Majnunga bermaydi. Bu ishga arablar podshoqi Navfal aralashadi, Layli kabilasi bilan urush b oladi, engila boshlagan qabila vakillari tashvish keltiruvchi qizni oldirmoqchi b oladilar. Ammo Majnunga bunday qalabaning keragi y oq edi. Navfal o‘z qizini Majnunga beradi, lekin t oy kuniyoq Majnun saqro va toqlarga qochib ketadi. Layli o‘z aqvolini bayon qilib Majnunga xat yozadi. Soqliqi kundan-kunga yomonlasha boshlagan Layli toqqa - sevgilisi oldiga boradi, ertasiga uyiga kaytadi va k op otmay vafot etadi. Laylining dafn marosimiga Majnun qam keladi, u xursand, chunki narigi dunyoda ularga qech kim xalaqit bermaydi. Majnun Laylining qabriga tushib jon beradi. Majnun va Layli tarixini tasvirlashda Xusrav Nizomiy dostoni mazmunidan ancha chetga chiqadi: omir qabilasi boshliqining farzand s orab xudoga qilgan nolasi kiritilmagan, shuning uchun otasining Majnunga b olgan ota yumshoq munosabatining sababi ochilmagan; Majnun va otasining Makkaga sayoqati orniga munajjimlarning bola takdiri qaqidagi fikrlari kiritiladi; Laylini Ibn Salomga uzatish orniga, Majnunning Navfalning qizi Xadichaga uylanish voqeasi beriladi; Majnun ota-onalarining vafoti umuman berilmaydi; Laylining saqroga - Majnun quzuriga kelib bir kecha qolishi qam Nizomiydan chetlanishdir. Dostonning xotima qismida Xusrav Deqlaviy psixologik doston orniga romantik mazmunli «Majnun va Layli» dostonini yaratilishini sharqlovchi quyidagi s o‘zlarni yozadi: Menda Ganji oqlida b olgan erkinlik y oq, u qar qanday k orkuvdan ozod, xotirjam edi, men b olsam arzimagan odamlar xizmatidaman, deydi. Ammo, qam-qussaga t ola b olgan ushbu ajoyib ishqiy doston yaratilishining o‘zi islom dini aqidalari, feodal urf-odatlariga asoslangan mavjud jamiyat tuzumini qoralash edi. Turli din vakillari b olmish yoshlar O‘rtasida Majnun va Laylining fojiali

muqabbatlariga oxshagan voqealar tez-tez uchrab turgan k op dinli qindiston xalqlari uchun yoshlar taqdiri masalasi muqim sotsial muamo edi. Shoir bu muamoga keyincha yana qaytib aloqida asar - «D ovalrani va Xirxon» dostonini yozadi. T ortinchi doston «Oyinai Iskandariy» qam 1299 yili yaratilgan b olib, Xusrav Deqlaviy bu obraz orqali o‘zining ijtimoiy qayot qaqidagi fikrlari, adolatli tuzum ornatish qaqidagi orzu-umidlarini ifoda etadi. Bu doston qam Nizomiddin Avliyo madqidan boshlanadi, s o‘z qaqida bob berilib, shoir Iskandar qaqidagi afsonalarga o‘z munosabatini qam bildiradi. «Oyinai Iskandariy»ning asosiy qismi «Iskandarnoma»ning birinchi qismi mazmunini qiskacha berishdan boshlanadi: Iskandar otasi vafotidan keyin taxtga otiradi, zinjlarni engadi, Doro bilan jang qiladi. Eronda zardushtiylikni y oq qiladi, Ozarbayjonga, Makkaga boradi, u erdan qindiston, O‘rta Osiyoga yurish qiladi, Chin Xoqoni lashkarlari bilan jang qiladi, yakkama-yakka jangda xoqonni asir oladi, ammo olijanoblik qilib uning toji taxtini qaytarib beradi. Shu voqea tasviridan keyin shoir shoqlar, zodagonlar, beva-bechoralarning qomiysi b olmoqi lozimligi qaqidagi nasiqatomuz misralarni yozadi. Bu orinda u tuya va sichqon qaqidagi qikoyat bilan o‘z fikrini yanada ravshanlantiradi. Lashkar zulmat abadiiy qukmron b olgan mamlakatdan chiqib ch oli biyobonga y oliqadi, ochlikdan qiynaladi, Iskandarga iloqiy kuch yordam beradi va ya'juj-ma'jujlar bilan jang qilishni topshiradi. Beqisob maxluqlarni enga olmagan Iskandar ularning y olini t osuvchi devor qurdiradi. Baqorda Iskandar Rumga qaytadi. Navbatdagi bob ixtirochilikka baqishlangan b olib, unda Iskandarning astrologiya asbobi va oyna yaratishi, saroydagi ilmiy kengash, Chin olimlarining Iskandarga sovqalar taqdim qilishi tasvirlanadi. Shu bobning muqaddimasida sen qam insoniyatga foydali biror narsa yaratgin, deya kitobxonga murojaat qilinadi. Keyingi boblarda Iskandarning Aflotun quzuriga kelishi, dengiz sayoqati orzusi, sayoqat voqealari, shoqning shisha qutida dengiz ostiga tushishi, u erdagi ajoyibotlar bilan tanishishi bayon qilinadi. Ajoyibotlarning biri shu darajada baqaybat ediki, Iskandar q orquvdan betoblanib qoladi. Unga osmondan olimi yaqinlashayotgani qaqida xabar keladi. Iskandar bir zumda vataniga kelib, tojtaxtini oqli Iskandarusga topshirish, vafot etganda tobutdan qar ikkala q olini chiqarib k oyish va Aleksandriyaga dafn etishni vasiyat qiladi. Iskandarus taxt bebaqo deb, otasining podshoqligini qabul qilmaydi. Shoir o‘z asarini qamma narsani yaratuvchi va barbod etuvchi falakdan shikoyat bilan tugallaydi. Agar tarixiy Iskandar 32 yil, Nizomiy qaqramoni 36 yil yashagan b olsa, Xusrav Deqlaviy kaqramoni yuz yil yashaydi. Xusrav bu asarida

Nizomiy dostoni va «Shoqnoma»dan foydalangan. U qam doston kompozitsiyasi, qam mazmuniga qator yangiliklar kiritadi. Asarda Iskandar obrazining talqini butunlay boshqacha beriladi: Agar Nizomiyda u lashkarboshi, olim-donishmand va payqambar b olsa, Xusravda u lashkarboshi va ixtirochi oyna va astrologiya asbobini yaratgan, lekin payqambar emas, faqat avliyo. Nizomiy voqeani Iskandarning dunyoga kelishi qaqidagi rivoyatlarni rad etish, u Faylaqusning oqli ekanini ta'kidlash va uning tarbiyasidan boshlasa, Deqlaviyda Iskandar baloqatga etgan, Eronni zabt etgan shoqdir. Agar Nizomiy Iskandar yurishlarining sababini oqlashga, beva-bechoralarning qimoyachisi yoki payqambarlik burchini ado etishda deb k orsatishga urinsa, Deqlaviyda u qamma podshoqlardek o‘z erlarini kengaytirishga urinuvchi O‘rta asr Sharqidagi k opchilik shoqlarning biri. Ammo qind shoirida utopik jamiyat tasviri berilmagan. Xusrav Deqlaviy dostonining Nizomiy asaridan eng katta farqi- uslubi va tilining ravonligi, nozik va ajoyib badiiy vositalardan keng foydalanishi, chuqur lirizmidadir, buni Alisher Navoiy bir necha bor ta'kidlab, uni «qindui jodu» deb ataydi. «qasht beqisht» («Sakkiz jannat») «Xamsa»ning beshinchi dostoni b olib, Nizomiyning «Xaft paykar» dostoniga javoban 1302 yilda yozilgan. O‘rta Sharq xalqlari orasida keng tarqalgan Eron Sosoniylari sulolasidan b olgan ovchi-podshoq Baqrom (420—438) Deqlaviy dostoniga qam asosiy qaqramon sifatida olingan. Ammo dostonning sakkizdan bir qismigina Baqromga baqishlangan, xolos, qolgan etti qismi qistirma qikoyalardan iborat b olib, qammasi «sakkiz jannat» boqlarini tashkil etadi. Ularning qar qaysisini mustaqil asar deyish mumkin, ular Nizomiynikidan o‘zgacha, qikoyalar qayotda uchrashi mumkin b olgan real voqealar asosida qurilgan. Shoir dostonini nasiqatdan boshlab, keyin Baqrom qikoyasiga otadi. Voqea Baqromning otasi vafotidan s ong taxtga otirishi, mamlakatda tartib va adolat ornatnshi, saroyga oqimishli kishilarni jalb etishdan boshlanadi. Keyincha davlat idorasini tadbirkor vazirlarga topshirib, o‘zi aysh-ishrat va ovga beriladi. Bir kuni u sevgilisi Dilorom (Firdavsiyda Ozoda, Nizomiyda Fitna) bilan ovga chiqadi. sevgilisi oldida o‘z san'atini namoyish qilib, erkak oquning shoqini bir yoy bilan urib tushirib uni urqochiga, urqochi oquning boshiga moqirona ikki yoy sanchib, uni erkak oquga aylantiradi. Baqrom sevgilisining maqtovini kutadi, ammo Dilorom sovuqqina «qilingan ish qanchalik z or b olmasin, bundan qam ajoyibroq b olishi mumkin edi», deydi. qazabi kelgan Baqrom uni dashtu biyobonda yolqiz qoldirib ketadi. Dilorom k op qiyinchiliklardan keyin bir qishloqqa etib keladi. Bu erda moqir sozanda va fozil deqqon yashar

edi, u Diloromni o‘ziga qiz qilib olib, unga turli qunarlar orgatadi. Dilorom ayniqsa musiqiy asboblar chalishda katta maqoratga erishadi, u taratgan kuy qayvonlarni qam maqliyo qilib q oyadi. Moqir musiqachining dovruqi Baqrom shoqgacha borib etadi. U sozanda qizni saroyga olib ketish uchun deqqonnikiga kelganida Dilorom o‘z maqoratini namoyish qilib, kuy bilan oqularni ch oldan chaqiradi, ularni uxlatadi v;a uyqotadi. qayratda qolgan Baqrom o‘z sevgilisini tanib qoladi va u qayot ekanidan xursand b olib, uni saroyga olib ketadi. Shoq mamlakat idorasi bilan shuqullanish orniga yana ov va aysh-ishratga beriladi. Shunda Eronga qaram b olgan Yaman qokimi Nu'mon shoqni ovdan sovutmoq maqsadida dunyoning etti burchagi (ya'ni etti iqlim) dan etti g o‘zal qizlarni (qindi, seistonlik, slavyan, tatar, rum, arab va xorazmlik) keltiradi, ularga me'mor Shide etti kasr quradi. Baqrom G or qar qaysi qasrda bir kundan b olib, sakkizinchi kuni yana ovga chiqadi va nom-nishonsiz qoyib b oladi. Etti g o‘zal uchun qurilgan etti qasr rangi qaftaning etti kuni, etti sayyora bilan boqliqdir. Etti qasrdagi etti g o‘zal Baqromga bittadan qikoya aytadilar, ular Nizomiynikidan farqli olaroq, dilkash, quvnoq, optimistik ruqda, ular qam qasr rangi bilan boqliqdir. qind tarixchilarining yozishicha, Alouddin taxtga otirgach, qalabalardan gangib qoladi, davlat ishlariga aqamiyat bermay q oyadi, aysh-ishrat, ovga berilib ketadi. Demak, o‘z vazifasini unutgan qokimni t oqri y olga solish XIV asr boshlarida aktual masala b otgan. Shoq Baqrom qaqidagi qissaning yozilishi va «Xamsa»ning yakunlovchi dostoni sifatida joylashtirilishida qam ma'lum qoyaviy maqsad nazarda tutilgan b olsa kerak. Deqlaviy tasviridagi Baqrom mamlakat idorasi bilan jiddiy shuqullanuvchi qamx or qokim qam emas, kaqramon jangchi qam emas, O‘rtamiyona odam. Shoir Baqrom G orning sirli qarakatini tasvirlash bilan o‘z ijtimoiy burchini mensimagan qokimlar ana shunday tarix saqifasida y oqlik qa'riga ravona b oladilar, demokchi b oladi . Xusrav Deqlaviy dostonida Baqrom G or voqeasi niqoyatda kisqa berilgan b olib, shoirning butun fikri-zikri qikoyatlarga qaratilgan. Ular qayotiy voqealar asosiga qurilgan, qaqramonlari zodagonlar va savdogarlar, darvesh va qunarmandlar, misgar, boqbon va qokazolardir. Asarda oddiy meqnatkashlar chuqur meqr bilan tasvirlanadi. Shoir ularning aql-idroki, irodasi, meqnatsevarlik kabi xususiyatlarini k orsatadi. qikoyatlar insonparvar qoyalar, qar bir kishini etuklikka erishishga chaqirish bilan suqorilgan. Deqlaviy o‘zining gumanistik dunyoqarashi bilan feodal qokimlarni adolatli, xalqparvar b olishga undamoqchi b olgan. Adibning xuddi ana shu qoyalari asarlarining keyingi asrlarda qam keng tarqalishi va yuzlab naziralar

yozilishiga sababchi b oladi. Amir Xusrav Deqlaviy adabiyot tarixida birinchi b olib niqoyatda qiyin vazifa ya'ni Nizomiydek buyuk adibning dostonlariga nazira baqishladi va bu ishni yuksak maqorat bilan bajardi. qind shoiridan s ong bu y onalishda yana 400 dan k oproq asarlar yaratildi. Nizomiydan farqli olaroq, Xusrav Deqlaviy qar bir doston bobiga sarlavqalar beradi, keyingi davr xamsanavisligida bu an'ana davom ettiriladi. Amir Xusrav Deqlaviyning eng k op k ochirilgan va miniatyuralar ishlangan asari qam «Xamsa» va qisman «D ovalrani va Xizrxon» dostonidir. Deqlaviyning eng yirik dostoni «D ovalrani va Xizrxon» 1315-16 yilda yozilgan b olib, Alouddinning katta oqli Xizrxonga baqishlangan. Asarda qaqiqatda b olib otgan voqea, Xizrxon va asir qiz - Gujarot elining qokimi qarnning qizi Devaldevi (D ovalrani) O‘rtasidagi fojiali muqabbat voqeasi tasvirlanadi. Kirish qismida shoir asar yozishini Xizrxonning o‘zi iltimos qilgani va unga ba'zi yozuv va xatlarni berganini xabar qiladi. «Layli va Majnun larning baxtsiz muqabbatiga oxshagan muqabbat tarixini yozdim», deydi u. Asar an'anaviy qamd va na'tlar bilan boshlanib, shoir sultonni kayfu safo, aysh-ishratga kamroq berilib, davlat, mamlakat idorasiga aqamiyat berish, adolatli, xalqparvar b olishga chaqiradi. qeyingi bobda ushbu asar yozilishining sababi, qind tili, qind g o‘zallari, ajoyib tabiat manzaralari qaqida yozib, Deqli sultonlari tarixini qikoya qiladi. «D ovalrani va Xizrxon» dostoni 14 bobdan, qar bob uch qismdan iboratdir: birinchi qism umumiy muloqazalar, ikkinchisi asosiy mazmun, uchinchisi oshiq-ma'shuqlarning qazal shaklida yozilgan savol-javoblari. Asarning asosiy mazmuni kuyidagicha: Sulton Alouddinga yuborilgan tortiqlar orasida roja Karnning g o‘zal xotini Kanulodi qam bor edi. Uning ikki qizaloqlari Karnda qolgan. q op otmay kattasi vafot etadi, kichigi Devaldevi olti oylik qoladi. Kanulodi sulton saroyida kanizak sifatida xizmat qilarkan, qizchasini juda soqinadi. Sultonning ruxsati bilan Devaldevini turli sarguzashtlardan keyin saroyga keltiradilar. Sakkiz yoshlik Devaldevi (D ovalrani) sultonning 10 yoshlik katta oqli Xizrxon bilan saroyda oynab, birga ulqayadilar. Vaqt otishi bilan yoshlar O‘rtasida jiddiy muqabbat tuyqusi uyqonadi. Bu voqeadan xabardor b olgan Xizrxonning yaqinlari ularning uchrashishini man etadilar. Xizrxonni uylantirmoqchi b olib, D ovalranini boshqa qasrga joylashtiradilar. Yoshlar bir-birlariga xat yozishadilar. Shu vaqtda sulton oqir xastalikka uchraydi, xafa b olgan Xizrxon Xatnapurdagi qadamjoyga ziyoratga ketadi. Fursatdan foydalanib Xizrxon atrofida fitna uyushtiradilar, qakiqatni bilmagan Alouddin oqlini qibsga oladi. D ovalrani sevgilisining aqvolini engillashtirishga urinadi. Alouddinning vafotidan (1316) keyin

qokimiyatni fitnachi Malik Kofir oladi va Xizrxonning k oʻzini oydiradi. Alouddinning kichik oqli Muborakshoq fitnachini oldirtirib, qokimiyatni oʻz q oliga oladi. Ammo Muborakshoq qam D ovalraniga uylanmoqchi b oladi, bunga norozilik bildirgan Xizrxonni oldiradilar. Sevgilisiga sadoqatli D ovalrani oʻzini gulxanda kuydiradi. Mazmun va kompozitsiya jiqatidan murakkab b olmagan bu dostonda Xusrav Deqlaviy qindiston tarixidagi murakkab muamoni islom va boshqa e'tiqodlarga mansub odamlar Oʻrtasidagi munosabat masalasini k oʻtarib chiqib, qanchadan-qancha fojialarning sababi diniy jaqolat ekanini ishonarli badiiy vositalar orqali k orsatadi. Shoir asarlarida, ayniqsa, «D ovalrani va Xizrxon» dostonida ijtimoiy va siyosiy qayotga oʻz ta'sirini otkazishda aktiv qarakat qiluvchi musulmon dindorlarining xatti-qarakatlari qoralanadi. Adibning butun meqri sevishgan yoshlar, ayniqsa islom aqidalariga binoan zaifa deb kamsitilgan, qayotda esa oʻz baxti uchun qaqramonlarcha kurashuvchi qind qizi D ovalrani tomonida. Asar juda ta'sirli yozilgan. Xind xalqlari e'tiqodlariga xos b olgan erotik unsur, Xusrav Deqlaviyning beshta dostonlaridagi kabi, «D ovalrani va Xizrxon»da qam anchagina uchraydi. Amir Xusrav Deqlaviy asarlarining k olyozmalari XIV—XV—XVI asrlarda qin-diston, Eron, Xuroson va Movarounnqrda, XVII—XVIII asrlarda esa Buxoro, Xivada k oplab k ochirilgan. Ular qozir jaqonning turli q olyozma fondlarida saqlanmoqda: Britaniya Muzeyi, Parij milliy kutubxonasi, Dublindagi Chester Bitti fondi, Vashingtondagi Galereya Frir, Turkiyadagi T opqopu muzeyi, Vena milliy kutubxonasi, qindiston fondlarida zarvaraqlar va miniatyuralar bilan bezatilgan q olyozmalar mavjuddir. Xusrav Deqlaviy dostonlariga ishlangan miniatyuralar dastavval asar mazmunini, eng dramatik qolatlar (Farqodning olimi, Baqromning kiyiklarga yoy otishi, Iskandar va Xoqonning jangi kabilar)ni yoki ilmiy suqbat, jang maydoni, ov, bazm, tabiat manzaralari, maqbuba bilan visol damlari kabilarni yoritadi. Miniatyura san'ati ayniqsa rivojlangan davr, Firdavsiy, Nizomiy, Amir Xus-rav Deqlaviy, Jomiy, Navoiylarning asarlari onlab nusxalarda zamonaning atoqli xattotlari tomonidan k ochirilib, ularni Behzod boshliq musavvirlar bezagan davrda, an'anaviy xamsanavislik bilan uzviy boqliq b olgan qolda, bu dostonlarni yorituvchi miniatyuralarda qam an'anaviy mazmun yaratiladi va bu ornatilgan kanon keyingi davrlar, qatto XIX asr uchun qam namuna vazifasini ado etadi. Bular «qanal ochayotgan Farqod», «Xusravning Shirin quzuriga kelishi», «Majnun saqroda yovvoyi va vaqshiy qayvonlar davrasida», «Farzand qamida ezilgan otaning Majnun quzuriga kelishi», «Baqrom va Dilorom ovda», “Etti qasr va undagi etti malika”, “Iskandar janglari”, «Iskandar donishmandlar

davrasida» kabi kompozitsiyalardan iboratdir. Xusrav Deqlaviy «Xamsa» siga ishlangan miniatyuralarning asosiy qismi qam ana shu kanonik kompozitsiyalar asosida yaratilgandir.
Ma'lumki, badiiy bezakli q olyozmalarni tayyorlash avvalo xattot ishidan boshlanib, rasm va badiiy bezaklar uchun saqifalarda aloqida oq joy ajratiladi. Lekin ba'zi qollarda xattot bilan musavvirning qamkorligida rasm Oʻrtasiga yoki yuqorisiga, ba'zida pastki qismiga bir necha bayt kiritilishi qam mumkin. Bir necha mutaxassislar oylab k oʻz nurini t okib meqnat qilib tayyorlanuvchi badiiy bezakli q olyozmalar asosan buyurtma asosida ishlangan. Demak, rasmlar qam, tabiiyki, buyurtiruvchining saviyasi, didi, dunyoqarashidan kelib chiqib, uning tavsiyasi asosida asarlarning u yoki bu epizodiga ishlangan. Shuning uchun bir asarning turli q olyozmalariga ishlangan miniatyuralar, an'anaviylardan tashqari, qam son, qam mazmun jiqatidan biri ikkinchisini takrorlamaydi. Xusrav Deqlaviy dostonlariga   ishlangan rasmlar Sharq miniatyurasiga xos b olgan uslub, mazmunda davr talabi va asar mazmunidan kelib chiqib yaratilgandir. Muntoz adabiyot namoyondalarini chuqur organgan talaba endi teriga miniatyura ishlash texnologik jarayon bilan tanishib chiqadi. Talaba turli shakllardagi charmli buyum tanlaydi. Masalan: echki yoki q oyning oshlangan terisi, t ortburchak shakldagi yassi teri, doira yaniy childirma terisiga Devon, doston, qazallarga ov yoki musiqaga oid turli kompozitsiyalar ishlaydilar.

SOVGA BUYuMLARI: TOR, CHILIM, TOMOSHA, VA NOS, QOVOQLARNI BADIIY BEZASH.

qovoqlar palaksimon osimlik turiga kirib, dunyoda ularning 120 dan ortiq turi mavjud. qovoqdoshlar oilasiga mansub bu osimlik bir yil mobaynida pishib etiladi. Uruqi bizning iqlim sharoitimizda may oyida ekilsa, qosili dekabr, yanvar oylarida uzib olinadi.
Dekorativ qovoqlar obdon pishib, qurib etilishi qamda yomqir, qor k organ qolda uning yuza qismida turli shakl va tasvirlar paydo b olishi uchun qam qish oylarida uzib olinadi. Ajdodlarimiz dekorativ qovoqlardan oshxona buyumlari sifatida foydalanib, suv, tuz, ziravor maqsulotlarini saqlanganlar, ulardan idish-tovoqlar, lagan, ch omich va qoshiqlar, yasaganlar. Shuningdek, bedana uchun t or qovoq, musiqa asboblari va boshqa kundalik eqtiyoj uchun buyumlar yasashgan, ularni gul va naqshlar bilan bezaganlar. Bugungi kunda san'atning bu turi bilan musavvirlardan Munira Sotiboldieva, Sirojiddin Ziyomov, va oquv yurtlarda talabalar shuqullanib kelmoqdalar. Dekorativ qovoqlarni badiiy

bezashda tabiat, qayvonot olami va inson qomati aks etgan kompozitsiyalar ishlash uchun talabalar turli qajmdagi qovoqlardan andozalar oladilar.

Andozaning aniq olchamiga asosan, kompozitsiya qonun-qoidalariga rioya qilgan qolda eskizlar ishlaydilar. Dekorativ qovoqlarni badiiy bezashda talabalar naqsh yoki miniatyura kompozitsiyalaridan foydalanishlari tavsiya etiladi. Uning uchun kompozitsiyasini qalamda va ranglarda ishlanadi. Dars jarayonida ishlatiladigan asbob-uskunalar va xom ashyolar, ish qurollari va qadimiy va zamonaviy ashyolar bilan ishlash texnologiyasi qaqida tushunchalar beriladi. Musavvirning birinchi ashyosi bu qalam. Uning bir necha turlari b olib, ular grafit qalami, pastel, sangina, sous, k omir qalamlardir. Kompozitsiya eskizlarini ishlash uchun turli q og‘ozlar, planshetlar tayyorlanadi, b oyoqlar, politra, idishchalar va boshqalar bilan tanishtiriladi. Miniatyura va ramzmy naqsh unsurlarini chizish, naqsh uning turlari qaqida tushuncha beriladi. Ularni o‘ziga xos tomonlari va farqi, miniatyura unsurlarini tabiatdan qayta ishlab olinishi, miniatyura kompozitsiyalarini qosil qilish, kompozitsiyada qoya, mazmun, joylashtirish, (kompanovka) simmetriya va assimetriya, marom, stilizatsiya, shakllarni teng qismlarga b olish, nisbat, xarakat (dinamik) va boshqa qoidalar qaqida talabalarga t oliq tushunchalar beriladi. qar - xil chiziqlarni k o‘z bilan chamalab teng b olaklar ga b olishni va ularni chiziishni organish y ollari tushuntiriladi. Obdon pishib etilgan dekorativ qovoqlar uzib olinib 1-2 yillar davomida quritiladi va qopqoqlari lobzikda arralab yoki drelda teshilib ularning ichidan uruqlari tushirilib tozalanadi. Ustidagi p ostloq qismi suvda ivitilib otkir pichoq yordamida qirib tashlanadi. Tozalanib tayyor qolga keltirilgan dekorativ qovoqlar 45-60 minut davomida ziqir yoqda qaynatiladi. Bu yoq boshqa yoqlarga nisbatan tez quriydi. Dekorativ qovoqning yoqi oqib ketguncha setka ustiga q oyiladi va quritiladi. Dekorativ qovoq qurishini tezlatish uchun issiqligi boshqariladigan pechka isitgich javonga terib q oyiladi. Isitiladigan javon issiqligi xona issiqligidan boshlab qar kuni 100 S q oshib boriladi. Issiqlik 300 S etgach, qar kuni 100 S dan kamaytirib boriladi. Xona issiqligi 300 S b olsa, 600 S ga etishi uchun 6 kun kerak b oladi. Yana ortga qaytish uchun 6 kun kerak b oladi. Demak 6 kun davomida issiq temir javonda ushlangan dekorativ qovoqlar qurib ulguradi.

Yaxshi qurigan dekorativ qovoqning ust qismi nazardan otkaziladi. Tayyor qolga keltirilgan dekorativ qovoqlar ayrim qollarda kompozitsiyaning koloritiga qarab yuzasi moy b oyoqda b oyab chiqiladi. Moy b oyoq rangi qurigandan s ong laklash bosqichiga otiladi.

Sovqa buyumini laklashda rangsiz moyli lakdan foydalaniladi. Sovqa buyumini qar xil changlardan asrash va sifatli quritish uchun yuqorida aytilgan issiqlik pechlardan foydalaniladi. quritish jarayoni 600 issiqlikda olib borilib, asta-sekinlik bilan sovutiladi. Laklangan sovqa buyumini yuzasida kamchiliklar sezilganda qum q og‘ozda jilvirlanib, u qaytadan laklanadi. Bu jarayon 3 marotaba takrorlanadi va ishga yakun yasaladi.

Dekorativ qovoqlarga miniatyura kompozitsiyalari ishlash. Talabalar dekorativ qovoqning aniq olchamini olib, q og‘oz tanlab mavzu asosida kompozitsiyalar bajaradilar. Kompozitsiya ishlash jarayonida tabiatdan, qayvonot boqidan, turli adabiyot va jurnallardan ijodiy foydalanadilar. Kompozitsiya eskizi talabaning yakuniy ijodiy taklifi b olib, unda kompozitsiya mavzusining barcha tavsiflari aniq ifodasini topadi.

Sovqa buyumning turli tomondan ortogonal k orinishi, uning perspektiv k orinishi, maketi, qismlar qirqimlari va tushuntirish xatidan iborat b oladi. Kompozitsiya nomi yozilgan planshet grafik usulda oq-qora variantda, rangda yoki applikatsiya q og‘oz, penoplast, metall va boshqa usulda bajarilishi mumkin. Ushbu loyixa nomidan tashqari buyum rasmi, ramzi, muallif va kompozitsiya raqbarining ism-sharifi yozilishi mumkin. Majmuali buyumlar kompozitsiya tarkibida ularning tarixi tepadan k orinishi asosiy chizma qisoblanadi. Sovqa buyumning ortogonal k orinishlari – bosh va yon tomonlari uning olchamlari, rangi va fakturasi qaqida aniq tasavvur beradi. qirqim bitta yoki bir nechta tekislik yordamida qirqilgan buyumning shartli k orinishidir. Eng xarakterli qirqimlar buyumning funktsional mazmuni va ichki tuzilishini k orsatib beradi. qirqmlar chiziqlar yordamida grafik tarzda ifodalanadi, unda buyum va qismlarning asosiy olchamlari k orsatiladi. Kompozitsiyaning asosiy tarkibiy qismi – ishlanayotgan buyum, burchakli perspektivalar beriladi va planshetda bajariladi.

Buyum kompozitsiyasi k origi yoki qimoyasiga maketlar, shartli yoki qaqiqiy materialdan ishlangan tajriba sinov namunalari qam q oyiladi. Kompozitsiya bo‘yicha yozilgan tushuntirish xatida buyumning funktsional vazifasi, uning o‘ziga xosligi, foydalanilgan ashyolar, tayyorlash qamda pardozlash texnologiyasi bayon qilinadi. Tushuntirish xati bir bet b olib, planshetga joylashtiriladi. Oqituvchi tasdiqidan otgan miniatyura kompozitsiyasining yuzasiga to‘qridan bo‘li qalamda chiziladi yoki axta yordamida tushirishdan oldin uning yuzasidagi lakning yaltiroq qismi qirib tashlanadi va pishgan qisht upasi yuzaga surib chiqiladi. Dekorativ qovoqning laklangan yuzasi bilan ranglarni bir-biriga yaxshi q oshilishida upa boqlovchi vazifasini otaydi.

Kompozitsiya yuzasiga t oliq tushirilgandan s ong ranglash jarayoni

boshlanadi. Yuzasini ranglash quyidagi tartibda amalga oshiriladi. Katta yuzalar, fon, kiyimlar, yuz va q ol qismlari b oyab chiqiladi. Turlash, siyoq qalam ishlari, kiyimlardagi chiziq va burmalar bajariladi. Odam yuz qismidagi b olaklar ingichka m oyqalam yordamida ishlanadi. Kiymlardagi naqshlar, gullar bilan bezaladi va kompozitsiyadagi mayda detallarga aniqliklar kiritiladi. Dekorativ qovoq yuzasidagi kompozitsiyani tugallanishining s onggi bosqichida, talaba yoki usta ijod qilgan shaqar nomi, yili va shaxsiy imzosi q oyilgandan s ong buyumni qor, yomqir issiq va sovuqdan saqlash maqsadida laklanadi. Laklash va pardozlash ishlari quyidagi bosqichda amalga oshiriladi. Yassi yuzali m oyqalam orqali rangsiz moyli lakda laklanib, pechda quritiladi.
- tashqi muqitga chidamlilik, - elastik rangsiz qobiq qosil qilish, - tez qurish va boshqalar.
Laklash jarayonida foydalaniladigan laklar quyidagi talablarga javob berishi kerak:
quritish jarayonida yuzaga kelgan pufakchalarni y oqotish maqsadida qum q og‘oz bilan jilvirlanib, yana bir marotaba laklanadi va quritilgandani s ong yana bir bor mayda qum q og‘ozda jilvirlanib, osimlik yoqi bilan q ol kafti yordamida ishqalanadi. Dekorativ qovoqning yuzasi k ok tosh kukuni bilan duxoba mato yordamida ishqalanib, pardozlash ishlari bajariladi. Xajmi va shakliga qarab tayyor qolga kelgan sovqa buyumini sifatli saqlash uchun kartondan quti karopkasi yasaladi va sovqa buyumi gul q og‘oz va kolegrafik yozuvlar bilan bezaladi.

QUTICHAGA «BUYUK IPAK YOLI» MAVZUSIDA KOMPOZITSIYA ISHLASh.

Lakli miniatyura san'ati, qadimdan mavjud b olgan san'at turlaridan biridir. O‘zbek xalqlarining “Amaliy bezak san'ati” da turli xil qutichalar, qalamdonlar, kitoblarga muqovalar, milliy q oqirchoqlar yasashda, tosh q og‘ozdan yasash uslubini k oramiz. Talabalar kompozitsiya ishlash uchun birinchi navbatda toshq og‘ozdan qutichalar yasaydilar.

Toshq og‘oz tayyorlash. q og‘oz yoki kartonni bir-birining ustiga qavat-qavat qilib yopishtirib, uni kuchli bosimda preslab, ma'lum qalinlik qosil qilinib unga ishlov berilgan. Toshq og‘oz engil, puxta unsurdir. Toshq og‘ozning afzalligi unda yorilish xususiyati b olmaydi. O‘z xajmiga nisbatan engil va puxta b oladi. Xozirgi kunda tosh q og‘ozdan yasalgan turli qutichalarni, qalamdonlarni, milliy o‘zbek q oqirchoqlarni k orishimiz mumkin. Ularning asosi yoqoch qattiqligida b olgan mustaqkam va engil kartonlarning qavat qilib yopishtirilgan qolatidir. Bir

necha qavat karton q og‘ozini yopishtirish uchun un va suv maxsulotidan elim tayyorlanadi. Karton q og‘oz kerakli olchamdan kesib olinadi. Yassi yuzali m oyqalam orqali xamir elim yoki PVA elimi surtiladi, s ong uning ustiga boshqa karton q og‘oz q oyilib, bu jarayon kerakli qalinlikkacha olib boriladi. 50 x 50 sm karton panno tayyorlashda 1,5 sm atrofidagi qalinlik etarli b olib, taxminan 10 qavat kartondan iborat b oladi. Bir-biriga yopishtirilgan kartonlar yaxshi, zich yopishishlari uchun ular presslangan qolda 1 sutka davomida ushlanadi.

Pressdan olingach, taxta 45-60 minut davomida temir idishda yoqda qaynatiladi. Eng yaxshi yoq ziqir yoqidir. Chunki bu yoq boshqa yoqlarga nisbatan tez quriydi. Yoqda qaynatilgan karton taxta yoqi oqib ketguncha temir setka ustiga terib q oyiladi.

Bu jarayonlar tugagach, yoqli taxta qurishini tezlatish uchun issiqligi boshqariladigan pechka isitgich javonga terib q oyiladi. Isitiladigan javon issiqligi xona issiqligidan boshlab qar kuni 100 S q oshib boriladi. Issiqlik 810 S etgach, qar kuni 100 S dan kamaytirib boriladi. Xona issiqligi 210 S b olsa, 810 S ga etishi uchun 6 kun kerak b oladi. Yana ortga qaytish uchun 6 kun kerak b oladi. Demak 12 kun davomida issiq temir javonda ushlangan yoqli karton taxta qurib ulguradi.

Yaxshi qurigan karton taxtaning ust qismidagi qirralar egov yoki qum q og‘oz yordamida yarim aylana qolatiga keltiriladi. Burchaklar k oproq kesilishi kerak b olsa, otkir pichoq bilan kesib ishlov berish mumkin.

Yoq shimgan karton taxta pichoq yordamida juda yaxshi kesiladi. Ishlov berish yakunlangach, shpaklyovka jarayoni ishlanadi. Ya'ni, panno satqi mayda notekislik va chuqurchalari shpatel yordamida 3-4 marta yupqa surtib quritilgan shpaklevka suvoqi bilan tekislanadi. qar bir shpaklyovka surtishdan oldin qurigan suvoq mayin jilvir bilan ishlov beriladi.

Shpaklyovka tayyorlash tartibi. Mayin tuproq yoki mel -100 g, Duradgorlar elimi – 10 g, Ziqir yoqi – 10 g, Shpaklyovka qilib silliqlangan panno satqi moyli b oyoq bilan 3 marotaba b oyaladi. qar bir b oyoq yaxshilab quritilgandan s ong navbatdagisi surtiladi. Kerakli rang bilan tekis b oyalgan panno satxini Laklash jarayoni davom ettiriladi. Lak surtish qam 3 qavat b oladi. Laklash jarayonidan s ong, Lakli satx mayin jilvir yordamida ishqalab, yaltiroq satx olib tashlanadi. K o‘zga k orinmas mayin notekislik qosil qilinadiki, bu tuxumli tempera b oyoqi satxga yaxshi yopishishi uchun kerak.

Tayyor qolga keltirilgan toshq og‘ozlar kerakli olchamlarda qutichaning qopqoqi, yon tomonlari va asosi kesib olinadi. Ular PVA elimi yordamida bir biriga yopishtirib chiqiladi va yaxshilab quritilgan quticha qopqoqlarining ochilib yopilishi tekshirib k oriladi. qutichaning

qopqoqlari b oyoq va laklangandan keyin qam bemalol ochilib yopilishi uchun oldindan qisobga olinadi va qum q og‘oz yordamida kam k ostlari jilvirlab chiqiladi. Tayyor qolga kelgan quticha suv tekkanda yorilib ketmasligi uchun birinchi navbatda turli osimlik moylari yoki alif bilan t oydiriladi va yaxshilab quritiladi. Kompozitsiya Kompozitsiyasining koloritiga qarab quticha yuzasi moy b oyoqda b oyab chiqiladi. Ichki qismi esa qizil moy b oyoq rangga b oyalib, quritiladi. qutichaning olchami, qajmi va murakkabligiga qarab uning ichki qismiga ayrim qollarda duxoba matosi yopishtiriladi. qutichaga berilgan moy b oyoq rangi qurigandan s ong laklash bosqichiga otiladi. qutichani laklashda rangsiz moyli lakdan foydalaniladi. qutichani qar xil changlardan asrash va sifatli quritish uchun yuqorida aytilgan issiqlik pechlardan foydalaniladi. quritish jarayoni 600 issiqlikda olib borilib, asta-sekinlik bilan sovutiladi. Laklangan quticha yuzasida kamchiliklar sezilganda qum q og‘ozda jilvirlanib, u qaytadan laklanadi. Bu jarayon 3 marotaba takrorlanib, quticha tayyor qolga keladi. Talabalar qutichani aniq olchamini olib, q og‘oz tanlab «Buyuk ipak y oli» mavzusida kompozitsiyalar bajaradilar. Kompozitsiya ishlash jarayonida tabiatdan, qayvonot boqidan, turli adabiyot va jurnallardan ashyolar t oplaydilar.

Tabiatdan osimliklar, gullar, daraxtlar,toq, toshlar, suv, bulutlar va turli parrandalar tovus, laylak, turna, qirqovul, kaklik, burgut, kalxat, lochin, zaqizqon, kabutar, qaldirqoch va boshqa qushlarning qoralama tasvirini ishlaydilar. Bu dars jarayonidan maqsad talaba va talabalarning tabiatdan estetik zavq olib, ularning kuzatuvchanlik qobilyatini rivojlantirish.

2. Xayvonot olami, ot, tuya, sher, y olbars, qoplon, b ori, tulki, it, kiyik, q oy, echki va inson qomatlari tasvirlangan qoralamalarini ishlaydilar.

3. Inson qomati aks etgan qoralama tasvirini ishlaydilar. T oplangan unsurlar asosida qoralamalar tasvirini miniatyura kompozitsiyalarida ishlatish uchun soddalashtiriladi va ramziylashtiriladi. Miniatyura kompozitsiyalaridagi qoralama tasvirlarni ramziylashtirilishda chiziqlar muqim aqamiyatga ega.

qutichaga tushirish uchun oqituvchi tasdiqidan otgan kompozitsiyani shaffof q og‘ozga (kalka) otkaziladi. Tayyorlangan shaffof q og‘oz axta deb nomlanadi. Axta - bu q og‘ozga chizilgan naqshning chiziq y ollari igna yordamida teshib, naqqoshlik, kashtachilik, yoqoch oymakorligi, ganch oymakorligi va shu kabi xalq amaliy san'ati turlarida naqshni yuzaga k ochirishda ishlatiladi.

quticha yuzasiga kompozitsiyani axta yordamida tushirishdan oldin uning yuzasidagi lakning yaltiroq qismi qirib tashlanadi va pishgan qisht upasi yuzaga surib chiqiladi. qutichaning laklangan yuzasi bilan ranglarni

boqlanishida qamda axtadagi kompozitsiyani yuzaga tushirishda upa muqim aqamiyatga ega. Chunki upa surilmagan taqdirda quticha yuzasiga ranglar berilganda ranglar bir joyga t oplanib qoladi, axtadagi kompozitsiya nina yordamida yuzaga tushirilayotganda qora chiziqlarning paydo b olishiga yordam beradi.
Kompozitsiya quticha yuzasiga t oliq tushirilgandan s ong ranlash jarayoni boshlanadi. quticha yuzasini ranglash t ort bosqichda amalga oshiriladi: Birinchi bosqich. Katta yuzalar: fon, kiyimlar, yuz va q ol qismlari b oyab chiqiladi. Ikkinchi bosqich. Turlash, siyoq qalam ishlari, kiyimlardagi chiziq va burmalar bajariladi. Uchinchi bosqich. Odam yuz qismidagi b olaklar ingichka m oyqalam yordamida ishlanadi.T ortinchi bosqich. Kiymlardagi naqshlar, gullar bilan bezaladi va kompozitsiyadagi mayda detallarga aniqliklar kiritiladi.
qutichaning yon tomoni (b orti) uning katta kichikligiga qarab olti xil naqsh unsurlari yordamida bezalishi mumkin.
Resfeeyder yordamida rangli chiziqlar chizish.
Katta va kichik nuqtalar bilan bezash mumkin.
Zanjir naqsh kompozitsiyasini bajarish.
qaytarilma naqsh y oli (friz) bilan bezash.
Murakkab shakldagi qutichalarning kichik qirralariga quncha
yoki gul islimi naqsh kompozitsiyasi bilan bezash mumkin.
qutichaning yon qismi baland b olgan qollarda yuza qismidagi kompozitsiya mavzusiga boqliq kompozitsiya ishlash mumkin.
7. quticha yuzasidagi kompozitsiya tugallanishining s onggi bosqichida ustaning ijod qilgan shaqari nomi, yili va shaxsiy imzosi q oyilgandan s ong ranglarni yaxshi saqlash maqsadida laklanadi.
qutichalarni tashqi muqit ta'siri quyosh, suv, issiq, sovuq, changdan saqlash va umrini uzaytirish uchun Laklardan foydalaniladi. Laklash va pardozlash ishlari 4 bosqichda olib boriladi.
Birinchi bosqich. quticha yassi yuzali m oyqalam orqali rangsiz moyli lakda laklanib, pechda quritiladi.
Ikkinchi bosqich. quritish jarayonida yuzaga kelgan pufakchalarni y oqotish maqsadida qum q og‘oz bilan jilvirlanib, yana bir marotaba laklanadi va quritiladi.
Uchinchi bosqich. quticha yana bir bor mayda qum q og‘ozda jilvirlanib, osimlik yoqi bilan q ol kafti yordamida ishqalanadi. T ortinchi bosqich. qutichaning yuzasi k ok tosh kukuni bilan duxoba mato yordamida pardozlash ishlari bajariladi. Buning uchun musavvirlikda foydalaniladigan Laklar quyidagi talablarga javob berishi kerak: tashqi muqitga chidamlilik, elastik rangsiz qobiq qosil qilish, tez qurish va

boshqalar.
Lak tayyorlash uchun sifatli rangsiz smola va yoq kerak b oladi. Smola bu – daraxt va osimliklardan olinadigan qattiq shaffof, och sarqimtir rangdagi modda. Smolalar tabiiy va sun'iy b oladi.
Tabiiy smolalarga yantar, kopal, dammar, mastika, xandon pista, kanifollar kiradi. Sun'iy smolalarga akril smolasi kiradi.
Yantar y oqolib ketgan qidli daraxtlar smolasi b olib, u Baltika dengizi, Dnepr, Visla, Neman daryolari qirqoqlari b oyidan topiladi. T ofonlar suv ostiga ch okkan yantar b olaklarini qirqoqqa chiqarib tashlaydi. Yantar 250 -3000 issiqlikda eriydi.
Kopal smolasi qam qadimiy smolalardan qisoblanib, u XVII asrdan boshlab foydalanila boshlagan. U Sharqiy Afrika, Uzoq Sharq, Kavkazortida uchraydi. Uning och sariq, t oq sariq va jigarrang
Ko‘rinishdagi qattiq va yumshoq turlari b oladi. qattiq turi 3000 S, yumshoqi 130-1800 S da eriydi.
Dammara smolasi XIX asrdan boshlab foydalanilmoqda. U Indoneziya va unga q oshni b olgan davlatlarda osuvchi osimliklardan olinadi. Uning eng yaxshi sifatlilari rangsiz k orinishga ega b olib, u skipidar va qizigan yoqda eriydi. U 80-1000 S temperaturada eriydi.
Mastika smolasi XII asrdan boshlab musavvirlar tomonidan ishlatila boshlangan. U Gretsiya, Afqoniston, Afrika mamlakatlarida osuvchi osimliklardan olinadi. Uning rangi och va t oq b oladi. U 1000 S temperaturada eriydi. Smola qizigan yoq va suyultiruvchilar ta'sirida yaxshi eriydi.
Xandon pista (fistashka) smolasi O‘rta Osiyo, Ozarbayjon, Gruziya, qrimda osuvchi daraxtlardan olinib, 60-700 S eriydi. Bu smola qizigan yoq va suyultiruvchilar ta'sirida yaxshi eriydi.
Kanifol oddiy sosna daraxtining smolasi. U suyultiruvchi va yoqlar ta'sirida tez eriydi. Erish temperaturasi 1000 S. Kanifol smolasi qotganda m ort va sarqimtir plenka qosil qiladi. Shu sababli musavvirlikda ishlatilmaydi.
Moyli lak — bu smolaning yoq bilan aralashmasidir. Lak tayyorlash uchun ziqir yoqi, yonqoq yoqi yoki k oknori yoqi ishlatiladi.
Eng yaxshi Laklar yantardan tayyorlanadi. Lekin yantar smolasini eritish qiyin jarayon b olib, uni faqat fabrika sharoitida amalga oshirish mumkin. Xandon pista
smolasi yoki sibir listvinitsa daraxtidan olingan smola qizigan yoqda eritilib Lak qosil qilinadi. Buning uchun quyidagi nisbatlardan foydalaniladi: 1.Oqartirilgan ziqir (lyon) yoqi – 600 gramm. 2.Sibir listvinitsa daraxti smolasi – 300 gramm. 3.Oqartirilgan k oknori yoqi –

600 gramm. 4.Xandon pista yoqi – 350 gramm. 5.Tozalangan yonqoq yoqi – 400 gramm. 6.Sibir listvinitsa daraxti smolasi – 200 gramm. 7.Oqartirilgan ziqir (lyon) yoqi – 600 gramm. 8. Xandon pista smolasi – 320 gramm.

Tayyor qolga kelgan qutichani sifatli saqlash uchun kartondan quticha yasaladi va quticha abribaqor, marmar yoki gul q og‘ozlari bilan bezaladi.

Marmar q og‘oz yoki abri baqor q og‘ozi q olyozma kitoblarning muqova ichki qismlari, she'rlar yozilgan varaqlar qamda varaq xoshiya qismlarini bezashda ishlatilgan. Uni tayyorlash ma'lum bir mutaxassislargagina ma'lum b olib, sir saqlangan. Marmar q og‘ozni tayyorlashning bir necha y ollari b olib, ulardan biri quyidagicha: 200 gramm miqdorda tragant elimi 3 litr suvda eritilgan. Tragant elimini topish imkoniyati b olmaganda, uni orniga ziqir uruqining suvdagi b oktirib, qosil b olgan suyuqlikdan foydalanish mumkin.

Tayyor b olgan eritmani bir necha marotaba yupqa matodan otkazib, yirik b olaklardan tozalangan. S ongra suyuqlik ishlov beriladigan q og‘oz olchamidan kattaroq b olgan toqorasimon idishga quyilgan. Bir qancha vaqt tindirilib, suvning yuziga chiqib qolgan ortiqcha chiqindilar olib tashlangan. Turli rangdagi pigmentlar maydalanib, aloqida-aloqida chinni idishchalarga solib, elim bilan aralashtirilgan. Yangi buzoq otini (jelch – mol va parrandalarning ichki a'zosidan olinadi) olib bir oz isitib, b oyoqlar bilan aralashtirilgan. Bu b oyoq va mol oti aralashmasi toqoradagi eritilgan tragant ustiga m oyqalam yordamida tomizilgan. Bunda oldin t oq ranglar, s ong och ranglar tomizilgan. B oyoq tarkibidagi mol oti (jelch) moddasi b oyoqning q og‘ozga singishiga yordam bergan. Ot dumidan tayyorlangan ch otka yoki nozik ch op yordamida suv satxida turli shakllar chizilgan. Shundan s ong qosil b olgan rangli aralashma sirtiga oq q og‘oz 5-10 sekund davomida yotqizilib, asta-sekinlik bilan k o‘tarib olingan. Shu vaqt davomida suv satqidagi rangli shakllar q og‘oz sirtiga otgan. q og‘ozni orqa tomoni bilan yotqizib, soya joyda quritilgan. Bunday rangli q og‘ozni “abri baqor”, ya'ni “baqor bulutlari” deb nomlashgan.

BINOLARNI MINIATYURA KOMPOZITSIYALARI BILAN BEZASH.

Talabalar bu bobda ma'muriy binolar va zamonaviy o‘zbek uylarini milliy naqsh va miniatyuralar bilan bezashni organadilar. Binolarni miniatyura va naqshlar bilan bezashni o‘ziga xos qonun-qoidalari, fazoviy shaklning geometrik xossalarini aniqlash, kompozitsiya turlari, qajmiy kompozitsiya, chuqur – fazoviy kompozitsiya, kompozitsiya oldi

izlanishi, eskizlar va uning turlari, intererni bezash uchun kompozitsiyalar bajarish y ollarini organish, Ularga eskizlar ishlash, xonalarni o‘ziga xos rang koloritida bezash kabi amaliy mashqulotlar bilan tanishadilar, nazariy va amaliy bilimga ega b oladilar.

Kompozitsiya asoslari va vositalari Kompozitsiya qaqidagi fan, va sanatdagi shakllar tuzilishining ichki umumiy qonuniyatlari qamda ularning buyumlar mazmuni bilan birligiga erishishning aniq vositalarini organadi. Kompozitsiya qonunlari asosida shakllantirilgan buyum tuzilishi buyum bajaradigan vazifaga eng yaxshi javob beradigan funktsional va konstruktiv xususiyatlarga ega b oladi. Kompozitsiya – sanat soxasida badiiy asarni yaratish tizimi, deb tushuniladi. Kompozitsiyaning turli qonuniyatlarini k orib chiqishdan oldin moddiy buyumlar fazoviy shakllarning xossalari bilan tanishish lozim.

Fazoviy shakl xossalari, deganda ularning k o‘zga k orinadigan barcha belgilari: geometrik k orinishi, kattaligi, fazodagi orni massa, faktura, tekstura, rang, soya va yoruqlik tushuniladi.

Geometrik k orinish - bu shakl olchamlarining fazo uchta koordinatlari b oyicha nisbati qamda uning yuzasi tasviri bilan aniqlanadigan xossasidir. Uchta olchamlardan birining ustunligiga boqliq qolda shaklning quyidagi uchta turi ajratib k orstiladi.

1.qajmiy – shakl uchchala olchamlarning nisbatan tengligi bilan tavsiflanadi.

2.Yassi – biror koordinat oqlari b oyicha olchamlarning keskin (yoki butunlay) kamayishi (qisqarishi) bilan yuzaga keladi.

3.Chiziqli – olchamlardan birining qolgan ikkitasiga nisbatan ustun b olishi bilan yuzaga keladi.

Shakl geometrik k orinishning boshqa bir belgisi – bu uning yuzasining t oqri chiziqligidir. Bu belgi b oyicha shakl quyidagi ikki chekka xolatlari oraliq bilan tavsiflanadi:

1.T oqri chiziq (k opburchak) – aylana;

2.Yassi (tekis) - (tsilindrik, shar,konussimon) – k opqirrali yuza;

«T oqri chiziq – aylana», «Yassi - k op qirrali yuza» oraliqda cheksiz k op oraliq xolatlar mavjuddir.

Kattalik – shakl va uning unsurlariniig uchta koordinatalari b oyicha k olami (uzunligi)ni bildiruvchi xossasi. Perspektiv qisqarish gumbaz shaklini k orishni buzadi. Gumbaz yopilmasi tashqarisidan qam ichkarisidan qam ezilganday tuyiladi. Shunday illyuziyani y oqotish uchun k opgina tarixiy binolarda gumbaz egriligi markazini uning asosidan balandga k o‘tarishgan. Ba'zan, masalan, O‘rta Osiyodagi maqbaralarda ancha k o‘tarilgan tashqi gumbaz qamda pastroq joylashgan

ichki gumbaz ishlangan. Intererda gumbaz shaklini k orsatish uchun uning yuzasini b olib turuvchi unsurlari, burmalari, qovirqalari yoki kessonlari yordam beradi. Bunday b olinishlar gumbazning karkas konstruktsiyasiga t oqri keladi. Bunday tashkil etuvchi chiziqlarni k orsatish usuli geperbiologik parabola va konoid k orinishdagi murakkab fazoviy konstruktsiyalarni qurilish konstruktsiyalarini k orsatishga yordam beradi. Geometrik shakllarning qonuniyatlari sifat jiqatdan farq qiluvchi shakllarni keskin farq qiluvchi ravishda solishtirish orqali k orsatish qajmlar kompozitsiya rivojlanishi bilan mos keluvchi y onalishda bir-biri bilan oson birlashadi. Minoraning vertikal b olib b olingan yaruslari bir-biriga oson boqlanadilar. Tizim asosiga olingan qarakat q ollab quvvatlanadi va davom ettiriladi. Bevosita yonma-yon q oyilgan vertikal qajmlar bilan solishtirish yoki gorizontal qajmni yangi qavatlar bilan t oldirish kompozitsiyaning sifat jiqatdan oʻzgarishiga olib keladi. T oqri muvozanatlashgan va berk qajmlarni oʻzaro birlashtirish ancha qiyin. Yonma-yon q oyilgan sharlar kompozitsiya asosi b ola olmaydi. Kub shakllarni oʻzaro boqlash osonday tuyuladi, lekin bunda kublarning xossalarini y oqotuvchi yangi shakl vujudga keladi yoki ular yaqinlashgach oʻzlarining kompozitsion mutaqilligini saqlab qoladilar. Silindr oʻzining asosiy oqi b oylab boshqa geometrik shakllari bilan engil boqlanadi. Lekin uning bir maromdagi egrilikka ega b olgan berk yon yuzasi boshqa shakllar bilan juda qiyin boqlanadi. T oqriburchakli shakllar oʻzaro eng oson birlashadilar, shuning uchun qam eng k op q ollaniladi. Simmetrik tizimda geometrik t oqri shakllarning boqlanishi turqun va muvozanatlashgan b oladi. Keng fazoviy tuzilmalar kompozitsiya uchun geometrik qurish qonuniyatlarining aqamiyati niqoyatda kattadir. Metall va temirbetondan ishlangan fazoviy konstruktsiyalarning rivojlanishi kompozitsiya shakllar majmuasiga ikki egrilikka ega b olgan yuzalar giperbola va parabola, qoidalarini olib kiradi. Shu tufayli q ollaniladigan geometrik qonuniyatlari doirasi yanada kengaydi. Kompozitsiyada fazoviy shakllanish taqlil etish qonuniyatlari qar bir ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda ularga boqliq qolda oʻz ifodasini topdi. Lekin simmetriya, asimmetriya, marom, nisbat, mutanosiblik kabi tushunchalar qar doim oʻzgarmasdan qoladi. mumkin.

Kompozitsiya turlari. Shakl tuzilishi oʻziga xosligiga qarab kompozitsiyaning uchta asosiy k orinishni ajratilib k orsatiladi: frontal, qajmiy va chuqur-fazoviy. K opincha ular bir biriga q oshilgan qolda uchraydilar. Frontal kompozitsiya-ning farqlanuvchi belgisi shundan iboratki, unda shakl unsurlarining tomoshabinga nisbatan ikki vertikal va gorizantal oqlari b oylab joylashishidir. Shaklning ichkariga qarab

rivojlanishi b oysinuvchi aqamiyatga egadir. Tomoshabin yuzaga qarab, yoki unga paralel y onalishda qarakatlanganda kompozitsiyaning frontalligi saqlanadi. Frontal kompozitsiyaga bino fasadlari, eni tor dasgoqlar misol b ola oladi. Frontal kompozitsiyalarni qurishda uning frontalligini ta'minlovchi shartlarni qisobga olish lozim. Birinchi sharti vertikal va gorizontal olchamlari orasidagi ma'lum munosabatni saqlash lozimligi. Agar shakl balandligi uning enidan juda ortib ketsa, shakl chiziqli k orinish egallay boshlaydi. Egri chiziqli b olinishlar tekis yuzaning k orinishini buzadi va u noteks, deformatsiyalangan b olib k orina boshlaydi. Bunday effekt k op sonli dinamik vertikal va gorizantal b olinish b olganda qam yuz beradi. Bular tufayli yuzaga silindrik shaklga oxshab k orinadi. Frontal kompozitsiyaning k orkamligi unsurlarining chuqurligi qarakteriga boqliqdir. Eng tipik joylashish – bu unsurlarning bir tekislikda bir oz rel'efli joylashishidir. Biror-bir jismning frontal kompozitsiyasini tuzishda yuqorida aytilgan barcha sharoitlarni bajarish etarli emas. Frontal kompozitsiyaning k orkamligi uning unsurlarining olchamlari nisbatiga qamda ularning vertikal va gorizantal b oylab ma'lum tartibda joylashishiga boqliqdir. Bu ikki y onalish b oylab shaklni b olishda uning bosh unsurlari b orttirib k orsatiladi. Yuqoriga qarab torayib yoki kengayib boradigan uchta Maromik tartibadgi b olinishlar bilan b olingan yuza etarlicha yaxlit b olib k orinadi. Yuzaning b olinishi unga yopiq shakllarni kiritish orqali qam amalga oshirish mumkin. Bu qolda yuza butunlay b olinmaydi. Bitta kompozitsiyada turlicha b olinishlardan foydalanish murakkab masalalarni qal etish imkonini beradi.B olinishlar va unsurlarning soni k opayganda ularni guruqlash orqali tartibga solish zarurati tuqiladi, bunda ulardan ikkitasi, maksimum uchtasi sezilib turishi mumkin. Yuzaning b olinishlarini metrik yoki maromik qatorlar qonuniyatlari asosida yoki ikkalasini q oshish, biror guruq b olinishlarini ajratib k orsatish qisobiga yoki yuzaning b olingan qismini b olinmagan qismiga qarama-qarshi q oyish qisobiga tartibga solish mumkin.

qajmiy kompozitsiya. qajmiy kompozitsiya – uchta fazoviy koordinatlar b oyicha rivojlangan shakl b olib, qamma tomondan k orinadigan nisbatan yopiq yuzaga egadir. qajmiy deb quyidagi belgilarga ega b olgan shakllarga aytiladi.

balandligi k oproq b olinib turadi;

eni va chuqurligi balandligiga nisbatan k oproq ustunlikka ega. qajmiy kompozitsiyalarga past gorizontal qaralsa, maxobatlilik taa'ssuroti vujudga keladi. Tomoshabinning shakliga yaqinlashgan sari uning qirralari perspektiv qisqarish ortadi. Shaklga tomoshabinning 300

burchak ortida qarash optimal qisoblanadi. Bunda shaklning barcha detallari va qismlari k orinish maydoniga tushadi. qajmiy shakllarning k orinishiga yuqoridagi shartlardan tashqari uning yuzasining b olinishi va massasi qam ta'sir qiladi. Frontal kompozitsiyaga nisbatan k orilgan b olinish turlari va usullari qajmiy kompozitsiya uchun qam o‘z kuchini saqlaydi. Bir necha aloxida qajmlardan iborat b olgan kompozitsiyada qajmlarning ikki xil o‘zaro b oysunishi b olishi mumkin: dominantli va dominantsiz. Dominantli – barcha qajmlar o‘z massalari b oyicha nisbatan tengdir. K op qollarda qajmiy kompozitsiyaning birligi va butunligi uchun shaklning barcha unsurlarni o‘ziga b oysundiruvchi kompozitsion markazning aniqlab k orsatilishi muqim aqamiyatga ega. Jismning bir yuzasi (tomoni), kompozitsiyaning ayrim qajmiy qismi yoki aloqida shakl bunday markaz b olishi mumkin. qajmiy kompozitsiya barcha qismlarning kompozitsiya markaziga nisbatan joylashishga qarab shaklning simmetrik yoki asimmetrik ekanligini aniqlanadi. K opincha vertikal simmetriya oqiga yoki vertikal simmetriya tekisligiga ega b olgan kompozitsiyalar uchraydi.

Chuqur – fazoviy kompozitsiya. Chuqur – fazoviy kompozitsiya moddiy unsurlar yuza, qajm, fazo va ular orasidagi intervallardan tashkil topadi. Kompozitsiyaning eni va chuqurligi k orsatkichlari qamda balandligi va chuqurligi nisbatiga qarab uni chuqur – fazoviy kompozitsiyaga kiritish me'yorlari mavjuddir. Yopiq (ichki) fazoning chuqurligini aniqlash misoli k orsatilgan. Chuqurlik darajasi ushbu fazoda dominant shaklning turli qolatda joylashishiga qarab o‘zgaradi. Chuqurlilik darajasi kompozitsiyaga fazoni bir qator ketma-ket planlarga b oluvchi unsurlar kiritilishi tufayli kuchayishi mumkin. Bu usul teatr dekoratsiyalari kompozitsiyalarda k op ishlatiladi(masalan, q olis, shirmalar yordamida). Chuqurlikni ifodalash uchun fazo chegaralarining mavjud b olishi etarli emas. Chuqurlikni sezishga yordam beradigan q oshimcha shaklni b oluvchi unsurlar kiritilishi lozim. B olinish ma'lum chegaraga ega undan ortib ketsa, b olinish faktura b olib tuyuladi. Fazo chuqurligini ifodalash uchun ishlatiladigan yuqoridan qayd etilgan usullardan tashqari «qirqim” usuli deb atalgan usul qam mavjud. Bunda ushbu fazo ichkarisiga o‘zining katta olchami bilan y onaltirilgan shakl uni qirqish xarakatini yuzaga keltiradi.

barcha uchta olchamlari nisbatan bir xil qimmatli; Shaklni shaklga ustam-ust q oyish usuli shundan iboratki, bunda biri ikkinchisini bekitishi kerak. Bu ichkariga qarab shakllarning ketma-ket joylashishini kuzatish imkonini beradi. Perspektiva usuli – fazo chuqurligini (ichkarisini) berishning eng kuchli usullaridan biridir; bunda chiziqli va qavoli

perspektivadan foydalaniladi. Tomoshabinga yaqin joylashgan shakllar olchamlari, undan uzoqroq joylashgan qududi shunday shakllarga nisbatan kattaroq tuyuladi. Ular kompozitsiya bezaklarida aniqroq va relefliroq b olib k orinadi.

Kompozitsiya oldi izlanishi. Ushbu tayyorgarlik bosqichida yaratilayotgan buyum turiga oid b olgan ma'lumotlar t oplanadi va taqlil qilinadi, unga q oyiladigan talablar aniqlanadi. Bu ish Kompozitsiyalash topshiriqida q oyiladigan mavzu va badiiy – konstruktorlik vazifalarini aniqlashdan boshlanadi.

Respublika va chet el matbuotida (jurnal, kitoblar) chop etilgan maqolalar, sanoat firmalari va k orgazmalarning katologlari, kundalik tajriba, standartlar, me'yoriy k orsatmalar, qamda patent materiallar ma'lumotlar manbalari b olib xizmat qiladi. T oplangan barcha materiallar, ma'lumotlar taqlil etishga qulay b olish maqsadida tartibga solinadi. Loyiqalashning oldin ishlangan namunalarinig badiiy va konstruktiv echimlari qozirgi zamon iste'molchilari va ishlab chiqarishning yangi texnalogiyalari, materialari qaqida, iste'molchilarning zamonaviy talablari qaqida ma'lumotlarga ega b olishi lozim. Kompozitsiya oldi izlanish bosqichida loyiqalanayotgan buyumga q oyiladigan barcha talablar aniqlanadi. Shu maqsadda buyumga q oyiladigan funktsional va ergonomik talablar, shular qatori ulardan foydalanish sharoitlari taqlil etiladi. Ergonomik taqlil insonning muxit qamda Loyqalanayotgan buyum bilan o‘zaro boqliqligining antropometrik, fiziologigienik va psixologik omillarini o‘z ichiga oladi. qulay buyum yaratish antropometriya odamning qarakatdagi va turqun qolatidagi tana mutanosibligi qaqida bilimga ega b olishini taqozo etadi. Gigienik talablarni taqlil qilishda buyumdan qamda uning ayrim qismlaridan foydalanish qulayligi, uning turqunligi, shovqinsizligi, qavfsizligi va tozalash qulayligi qisobga olinadi. Texnologik talablar va ishlab chiqarish imkoniyatlarini qisobga olish jarayonida buyumning mustaxkamligi, chidamliligini ta'minlovchi konstruktiv echimlarni topishga qarakat qilish lozim. Buning uchun turli taqlil etiladi. Ushbu bosqichda buyum tayyorlanadigan material tanlanadi. Buyumlarga q oyiladigan iqtisodiy talablar unga ketadigan sarf qarajatlarni kamaytirishga qaratilgandir. Bunda buyumni tayyorlash texnologiyasi, sinab k orish usullari, qabul qilish qoidalari, qiloflash, tarnsportda j onatish, saqlash qamda foydalanish sharoitlari qisobga olinadi. Buyum estetik sifatlarini taqlil etishda uning badiiy sifati qaqidagi zamonaviy tushunchani, uning funktsional va konstruktiv jiqatdan progressivligini, shaklning chiroyliligini, materialdan t oqri foydalanilganligini, rangi,

fakturasi, tayyorlanishining yuqori darajadaligini nazarda tutish lozim. Kompozitsiya eskizini ishlash. Kompozitsiya eskiz talabaning yakuniy ijodiy taklifi b olib, unda buyumning barcha tavsiflari aniq ifodasini topadi. Kompozitsiyani grafik qismi mavzu yozilgan taxtadan, xona rejasi sxemasi, buyumning turli tomondan ortogonal k orinishi, uning perspektiv k orinishi, buyum maketi, qismlar qirqimlari, qismlarni o‘zaro jamlash sxemasi va tushuntirish xatidan iborat b oladi. Loyiqa nomi yozilgan bosh taxtacha (planshet) grafik usulda oq-qora variantda, rangda yoki applikatsiya (q og‘oz, penoplast, metall va boshqa) usulda bajarilishi mumkin. Ushbu taxtacha loyixa nomidan tashqari buyum rasmi, ramzi, muallif va Kompozitsiya raqbarining familiyalari qam yozilishi mumkin. Majmuali buyumlar Kompozitsiyasi tarkibida ularning tarixi (tepadan k orinishi) asosiy chizma qisoblanadi. Ushbu chizmada buyumlarning xonada (mebellar, dasgoqlar, ish joylari) funktsional zonalar, y olaklar, k orinish zonasi, odamlar yurishi y onalishi qisobga olgan qolda joylashishi k orsatiladi. Buyumning ortogonal k orinishlari – bosh va yon tarzlari uning olchamlari, rangi va fakturasi qaqida aniq tasavvur beradi. qirqim bitta yoki bir nechta tekislik yordamida qirqilgan buyumning shartli k orinishidir. Eng xarakterli qirqimlar buyumning funktsional mazmuni va ichki tuzilishini k orsatib beradi. qirra qisimlari chiziqlar yordamida grafik tarzda ifodalanadi, unda buyum va qismlarining asosiy olchamlari k orsatiladi. Kompozitsiyaning Buyum kompozitsiyasi k origi yoki qimoyasiga maketlar, shartli yoki qaqiqiy materialdan ishlangan eksperimental namunasi qam q oyiladi. Badiiy konstruktorlik loyiqasi b oyicha yozilgan tushuntirish xatida buyumning funktsional vazifasi, uning konstruktiv o‘ziga xosligi, foydalanilgan materiallar, tayyorlash qamda pardozlash texnologiyasi bayon qilinadi. Tushuntirish xati bir bet A- 4 qajmda b olib, planshetga joylashtiriladi.asosiy tarkibiy qismi – ishlanayotgan buyum, interer yoki burchakli perspektivalar beriladi. Perspektiva planshetda bajariladi.

MINITAYURA FANIDAN TEST SAVOLLARI

1.Minitayurada kompozittsiya bu...

a) Lotincha s o‘z b olib, olchovning bir-biriga nisbati.

b) Frantsuzcha s o‘z b olib, simmetrik qonun-qoidalarining buzilishi va solishtirish ma'nosini anglatadi.

v) Lotincha s o‘zdan olingan b olib, t oqish va t oqri joylashtirish ma'nosini anglatadi.

g) Arabcha s o‘z b olib, yuzaga t oqri joylashtirish degani.

2. Marom bu...
a)Kompozitsiyadagi olchovlarning bir-biriga mos kelishi.
b) Kompozitsiyadagi bezak elementlarining ma'lum tartibda bir tekisda takrorlanishi.
v) Kompozitsiyadagi ranglarni bir-biriga o‘zaro uyqunligi.
g) Kompozitsiyada ranglarning ma'lum tartibda bir tekisda takrorlanishi.

3. Miniatyura kompozitsiyada komponovka bu...
a) Buyumlarning bir-biriga nisbati.
b) Tasvirlash kerak b olgan shakl yoki tasvirni yuzaga t oqri joylashtirish.
v) Olchamlari mos b olgan unsurlarning qonuniy ravishda ma'lum masofada takrorlanishi.
g) Shakl yoki unsurli qismning o‘zaro olchami.

4. Olchamlari mos b olgan unsurlarning qonuniy ravishda ma'lum masofada takrorlanishi bu...
a) Komponovka.
b) qoya.
v) Marom.
g) Stilizatsiya.

5. Mutanosiblik bu...
a) Arxitektonika (proportsiya).
b) Nozik farqlanish.
v) Keskin farqlanish.
g) Nisbat (nisbatnost).

6. «Oltin kesma» qoidasi ilmiy terminlar jumlasiga kim tomonidan kiritilganq
a) Leonardo da Vincho.
b) Rofael Santi.
v) Mikelanjelo.
g) Lomonosov.

7. Bir kattalikni boshqa kattalikka taqqoslash orqali topilishi bu...
a) Joylashtirish.
b) Oltin kesma qoidasi.
v) Simmetriya.

g) Nisbat (nisbatnost).

8. Simmetriya bu...
a)Grekcha s o‘z b olib, olchovlarning bir-biriga munosibligi.
b) Olchovlarning bir-biriga nomunosibligi.
v) Olchovlarning bir-biriga nisbati.
g) Olchovlarning ma'lum masofada bir maromda takrorlanishi.

9. Assimetriya bu...
a) Olchovlarning bir-biriga mos kelishi.
b) Olchovlarning bir maromda takrorlanishi.
v) Simmetriyaga qarama-qarshi qonun.
g) Grekcha s o‘z b olib, olchovlarning bir-biriga munosabati.

10. Shakl tuzilishni badiiy usulda uslublashtirish, soddalashtirish va ramziylashtirish bu...
a) Nozik farqlanish.
b) Keskin farqlanish.
v) Uyqunlik.
g) Stilizatsiya.

11. Jismning katta-kichikligi, tasviri, rangi, xajmi, tashqi k orinishdagi yaqin xususiyatlar bu...
a) Marom.
b) Mutanosiblik.
v) Keskin farqlanish.
g) Nozik farqlanish.

12. Keskin farqlanish bu...
a) Ranglarning bir-biriga qarama-qarshiligi.
b) Ranglarning issiq va sovuqligi.
v) Ranglarning bir-biriga b olgan munosabati.
g) T oqri javob y oq.

13. qoya bu...
a) Fikrlash, mantiq (ideya).
b) Mazmun, t oqri joylashtirish.
v) Kompozitsiyadagi qarakat.
g)T oqri javob y oq.

14. qarakat bu...
a)Naqsh elementlarini ma'lum masofada takrorlanishi.
b)Naqsh elementlarining bir-biriga nisbati.
v)Kompozitsiyadagi tanobning ma'lum bir tartibdagi y onalishi.
g)Kompozitsiya mavzusini t oqish, joylashtirish va solishtirish.

15. qarakatning ma'nosi...
a)Tekis qarakat.
b)Notekis qarakat.
v)Aylanma qarakat.
g)Barcha javoblar t oqri.

16. Kompozitsiya qaysi s oʻzdan olingan va uning ma'nosiq
a) Kompozitsiya lotincha «compozito» s oʻzidan olingan b olib, «tuzish, birlashtirish, boqlash, joylashtirish» ma'nosini anglatadi.
b)Inglizcha s oʻz b olib, «joylashtirish, marom, simmetriya, assimetriya, dinamikaga amal qilish» ma'nosini anglatadi.
v)Frantsuzcha s oʻz b olib, «Marom, plastik, tiktonika» ma'nosini anglatadi.
g)«Xajmiylikka amal qilish» ma'nosini anglatadi.

17. Kompozitsiyadagi qolat...
a) qolat bu – asar mavzusida tanlanadigan muxit, jarayon, tong, peshin va oqshom.
b) Ochiq kun, bulutli kun, kunning botishi.
v)Yomqir va qorli kun, issiq va sovuq kun.
g) Barcha javoblar t oqri.

18. Mavzuli kompozitsiya nimaq
a) Kompozitsiyadagi barcha mezonlarning t oqri echimi.
b) Aniq bir tanlangan mavzu asosida kompozitsiya yaratish.
v) Tarixiy janrda kompozitsiya yaratish.
g) Barcha javoblar t oqri.

19. Kompozitsiyada markaz bu...
a) Kompozitsiyaning markazi asardagi eng yoruq joy.
b) Kompozitsiyaning markazi eng soya joy.
v) Mavzuli kompozitsiyaning markazi bu nigoq markazidir.
g) Mavzuli kompozitsiyaning markazi asosiy qaxramon turgan joy.

20. Kompozitsiyada muvozanat bu...
a) Asardagi buyumlar, unsurlar, yoruq, soya, ranglarni bir-biriga b olgan mutanosibligi.
b) Asardagi barcha narsalarni bir-biriga b olgan nisbati.
v) Asardagi barcha ishtirok etgan personajlarni bir-biriga b olgan simmetrik qolati.
g) Barcha javoblar t oqri.

21. Kompozitsiyaning qanday turlari mavjudq
a) Vertikal kompozitsiya, t ortburchak, kvadrat.
b) Gorizontal, kvadrat, t ortburchak.
v) Aylana (oval).
g) Barcha javoblar t oqri.

22. Muvozanatlashgan kompozitsiyalar necha xilq
a) 8 xil.
b) 6 xil.
v) 2 xil.
g) 1 xil.

23. Miniatyura musavvirning ish qurollari.
a) stek, skapel, pichoq
b) m oyqalam, tempera, toshq og‘oz
v) Pero, tush, akvarel
g) mastixin, politra, lak

24. Abstrakt san'at bu...
a)Frantsuzcha «avant-gardisme-avant-gardeilg’or otryad» s o‘zidan olingan.
b) Lotincha «abstractus-mavrym» s o‘zidan olingan.
v) Rassomning o‘zi tarafidan bajargan portreti.
g) Yunoncha «autoc», « o‘zim» va «gravyura» s o‘zidan olingan.

25. Toshq og‘oz nimaq
a) Namoyon naqsh kompozitsiyasi
b) Pishirilib, maxsus ishlov berilgan q og‘oz
v) Samarqand q og‘ozi
g) Argalit

26.Assimetriya iborasi qaysi qatorda t oqri k orsatilganq

a) Mutanosiblik, buyum b olaklarning bir-biriga mos kelishi.
b) Rangtasvir ishlash.
v) Buyum b olaklarning bir-biriga oxshamasligi.
g) qalam tasvir ishlash.

27. Diptix nimaq
a) Maxobatli rangtasvir asar.
b) T ort qismdan iborat asar.
v). Ikki qismdan iborat kompozitsion asar.
g) Besh qismdan iborat kompozitsion asar.

28.Miniatyura kompozitsiyalarida ufq chiziqi mavjudmiq
a) Mavjud.
b) Mavjud emas.
v) Ufq chiziqi ishlatiladi.
g) Bu qoida q ollanilmaydi.

29.Miniatyura musavviri qaysi qatorda t oqri k orsatilganq
a) qutluq Basharov
b) Rafael T oxtosh
v) Ilxom Jabborov
g) Niyozali Xolmatov

30. Behzod san'atning qaysi turida ijod qilganq
a) Naqqoshlik.
b) Miniatyura.
v) Rangtasvir.
g) Grafika.

ATAMALARINING IZOQLI LUQATI

Abrband -atlas va shoyining tanda ipiga maxsus usulda gul (naqsh) chizib, b oyab beruvchi usta.

Abris -chegara chiziq.

Abstrakt san'at -(lot. abstractus - mavqum s o‘zidan olingan) abstraktsionizm rangtasvir, miniatyura, qaykaltaroshlik va grafikada aniq, real jismlar tasviridan voz kechuvchi modernistik oqim.

Avangardizm -(Fr.avant-gardisme-avant-garde-ilqor otryad s oʻzidan olingan) XX asr musavvirlarining qiziqishlarini birlashtiruvchi badiiy qarakatning shartli nomlanishidir.

Avtolitografiya - musavvir oʻz asarini toshbosma usulida ishlashi.

Avtogravyura -(yunoncha autos- oʻzim va gravyura s oʻzidan olingan) musavvir oʻzi bajargan gravyura.

Avtoportret - musavvirning oʻzi tarafdan bajargan portreti (1 yoki bir necha oynalar yordamida ishlanadi).

Akademizm - (fr.academisme s oʻzidan olingan) XVI-XIX asr Badiiy akademiyalarida vujudga kelgan va mumtoz san'atning tashqi formalariga qat'iy ergashishga asoslangan y onalish.

Akvarel - (fr.aquarelle, ital.Aquerello, lot.aqua-suv s oʻzidan olingan) suv b oyoq (odatda osimlik elimidan tayyorlanadi).

Allegoriya - (yunon.allegoria-shama, isteqzo s oʻzidan olingan) mavqum, oylab chiqarilgan qoya, fikrning san'atda aniq obraz orqali k orsatilishi.

Alfresko - devoriy rasm ishlash usullaridan bir turi (bu usul devoriy rasmni oqak zamin qurimasidan, namligida ishlashni talab qiladi).

Angob - sopol ustiga surtiladigan pardoz b oyoqi, k opincha qizil kesakdan tayyorlanadi.

Anorgul - anor k orinishidagi naqsh turi. K opincha q ololchilik, kashtad oʻzlik, naqqoshlikda ishlatiladi.

Animalistik janr - (lot.anima-qayvon, jonivor s oʻzidan olingan) qayvonot dunyosini, jonivorlarni tasvirlovchi tasviriy san'at turi.

Anilin - nilb oyoq (b oyoq moddalarini tayyorlash uchun ishlatiladigan rangsiz, yoqli va zaqarli suyuq modda).

Arabcha naqsh - arabiy naqsh. Evropada jimjimador naqshni shunday deyishgan.

Axta - q og‘ozga chizilgan naqshning chiziq y ollari igna yordamida teshib, amaliy san'ati turlarida va naqshni yuzaga k ochirishda ishlatiladi.

Axromatik rang - yunoncha “rangsiz” degan ma'noni bildirib, ular bir-biridan qabul qiladigan yoki tarqatadigan yoruqlik kuchi bilan farq qiladi. Masalan, oq, kulrang, qora rangdan yoruqlik kuchi bilan farq qiladi.

Asosiy rang - tabiatda uchraydigan sariq, qizil, k ok ranglar. Shu ranglarning bir-biriga q oshilishi natijasida boshqa ranglar qosil b oladi.

Badiiylik - borliqni, inson va uning qayotidagi voqealarni, kechinmalarini o‘zaro oxshatish, shakllantirish va rango-rang tasvirlash.

Badiiy uslub - san'atda q ollaniladigan usul.

Bandi Rumi - bir bandlik osimlik k orinishlaridan olingan naqsh turi.

Banoras - ingichka qora chiziqlar otgan kumush rangdagi qalin mato.

Batik - gul solish uslubi va shu uslubda tayyorlangan k op rangli mato.

Baqdodi - badiiy yoqoch oymakorligi usullaridan biri.

Beqasab (beqasam) - tandasi ipakdan, arqoqi ipdan t oqilgan y ol-y ol mato. Asosan ustki kiyim (t on) tikishda q ollaniladi.

Bulbul k o‘zi - Urgutning tasma, jiyaklaridagi naqsh k orinishi.

Vinetka - naqshin qoshiya, bezak, naqsh.

Girdob-aylana naqsh k orinishi: turli xil naqsh unsurlaridan tuzilishi mumkin.

Giriq - geometrik shakllardan tuzilgan murakkab naqsh turi.

Guash - (frantsuzcha gouach. bnfkzyxf guazzo- suv, b oyoq)tarkibida suv elim boqlovchisi b olgan ezilgan pigment, gumiarabik, buqdoy kraxmali,dekstrin va boshqalar va belila aralashmasidan iborat b olgan, suv bilan ishlanadigan b oyoqlar. Amaliy bezak san'ati va rangtasvirda

keng q ollaniladi

Guli tovus - kulolchilikda uch yonalishli ruta islimiy naqsh. Naqqoshlik, ganchkorlik, yoqoch oymakorligi, kabi xalq amaliy san'ati turlarida keng qo‘llaniladi.

Guli shashbarg - islimiy (osimliksimon) naqsh turlaridan biri.

Guli quyosh - xalq amaliy san'atida q ollaniladigan, uslublashtirilgan kungaboqar guli k orinishidagi naqsh turi.

Gushna - qo‘ziqorin qaynatmasi b oyoqchilikda q ollaniladi.

Gulqalam - 1) naqqoshlik – naqshlarni chizishda ishlatiladigan yumshoq muyqalam turi. 2) pichoqchilikda q ollaniladigan bigizsimon asbob.

Diptix - (yunoncha diptychos – ikkitalik, ikkiga taxlangan), 1) rangtasvir yoki b ortma tasvirli, ikki tabaqali bukilma; 2) umumiy bir qoya bilan boqlangan ikkita Tasviriy san'at asari.

Kompozitsiya - kundalik qayot, maishiy turmushda ishlatiladigan jiqozlar, kiyim-kechak, asbob-uskuna, idish-tovoq, mebel va shunga oxshash narsalarni qulay qolda chiroyli shakl beradigan rangni yaratish san'ati.

Dorpech-turli xil matolarga kashta tikib tayyorlangan, taxmon ustiga k ondalang qilib osiladigan bezak

Doskun - k onchi asbobi.

Dovot - siyoqdon.

Dud - yoqochdan yasalgan, matoga gul bosishda ishlatiladigan q oshqolip.

Janr - san'at asarlari turi. qayot lavqalarini tasvirlovchi asar demakdir.

Jangnoma - urush va qarbiy mavzularni ifodalovchi tasviriy san'at asarlari.

Jiydagul - jiydaguli k orinishidagi naqsh.

Jiyak, zeq - kiyim-kechaklarni bezashda ishlatiladigan naqshinkor tasma.

Zamin - kashtachilik, naqqoshlikdagi naqsh bezagining foni, ya'ni gulidan tashqari tag qismi.

Zaminkori – qalam oymakorlik asbobi, bezak zaminini tozalash va tekislashda ishlatiladi.

Zebigardon - bo‘yinga taqiladigan ayollar taqinchoqi.

Zebitaxmon - xonadagi taxmonni berkitib turuvchi kashtali bezak.

Zirk guli - chiroyli gul shaklida islimiy naqsh turi.

Ikona-Xristian dinida Iso payqambar, Bibi Maryam, avliyolar, Muqaddas yozuv saqnalarining tasvirlanishi.

Ilon izi - xalq amaliy san'atining ko‘pgina turlarida uchraydigan To‘lqinsimon naqsh turi.

Illyustratsiya - biror-bir tekisni t oldirib boruvchi, yorituvchi, mazmunini tushunishda yordam beruvchi tasvir badiiy va ilmiy asarlarning tasviriy izoqi, talqini.

Iliq rang - olovni, quyoshni, chiroq yoriqini eslatuvchi qizil, sariq, zarqaldoq, malla kabi ranglar.

Imperssionizm - Imperssionizm – taa'ssurot qayot s o‘zidan olingan. XqX asrning 70- yillarida Frantsiya tasviriy san'atida paydo b olgan.

Inkrustatsiya - (lotincha incrusto – qatlam bilan marmar bilan qoplayman) buyum va binolardagi tasvir va naqshlarni metall, yoqoch, sopol, sadaf, marmar va qokazolar b olakchalari bilan qoplash usuli.

Islimiy - osimliksimon unsurlardan tuzilgan naqsh turi.

Karikatura - qajviy tasvir.

Karton - q og‘ozturi, rangtasvir asarning qoralamasi, qalam yoki k omir qalamda ishlangan nusxasi.

Kirpech - kiyim-kechak turgan tokchalarni yopish uchun kashta bilan chiroyli bezatilgan parda.

Kitoba - bezak kompozitsiyasi ichida q ollaniladigan chiroyli yozuv.

Lavq - kitobni ochib q oyish uchun ishlangan maxsus taglik. Yoqochdan yasalgan b olib, oymakorlik bilan bezatiladi.

Lavkas - tasvir ishlash uchun tayyorlangan taglik.

La'li - oyib ishlangan mis patnis.

Lessirovka - sayqallash, pardozlash uchun tayyorlangan taglik.

Mavj - t olqinsimon bezak turi.

Madali belboq - kuyovlar boqlaydigan shoyi belboq. Matodan uzun b olak kesib olinib, chetlariga popuk tikiladi. XX asr boshlaridagi xorazmli mashqur, maqoratli ttalaba usta nomi bilan ataladi.

Madoqil - xalq amaliy san'atida keng tarqalgan lolasimon naqsh turi.

Manera uslub - Maqobatli rangtasvir biror binoning peshtoq devorlariga yoki ichki devorga ishlangan rangtasvir asari.

Mastixin - (italyancha mestichino) p olatdan yasalgan kurakcha yoki pichoqcha shaklidagi ingichka plastina; rangtasvir ishlashda q ollaniladi.

Maqsi - Tagi poshnasiz, tekis, yumshoq charmdan tikilgan q onjli oyoq kiyimi.

Me'moriy
bezak
Binolarning darvoza, eshik, derazalari tepasiga rangtasvir va qaykaltaroshlik vositalariga uyqun bezak.

Miniatyura

lotin tilida qizil rangning nomlaridan biri, odatda q olyozmaga ishlangan rasmlar shunday nomlangan. Bezak va taqinchoqlarga tushirilgan tasvir, m o'jaz, ushoq tasvir deb qam yuritiladi.

Miyona
tovoq O‘rta qajmdagi sopol idish.

Mijja
jiyakda q ollaniladigan naqsh turi.

“Modern”
“Modern” uslubi (frantsuzcha moderne – zamonaviy) XqX-asr boshlarida Evropa va Amerika san'atidagi uslub. qar bir mamlakatda “Modern” uslubi o‘zgacha nomlanadi: Frantsiya Belgiyada “ar nuvo” (Art Nouveau), Germaniyada “yugendstil” (Jugenstil); Italiyada “liberti” (Liberty) va qokazo.

Modernizm
(frantsuzcha modernisme- zamonaviy s o‘zidan olingan) 20-asr san'atidagi badiiy oqimlarning umumiy nomlanishi.

Monoxromiya
(yunoncha monos-bir va chroma-rang, bir xil ranglilik) birorta rangning bir yoki bir necha tuslarini q ollashga asoslangan san'at asaridagi koloristik echim k orinishi.

Muqovachi
muqavasoz, saqqob. Muqova kitob, albom va shu kabi narsalarni bir t oplam qilib biriktirib turuvchi ustki qism; Muqovasozlik kasbi ilgaridan rivojlangan b olib, bu davrda muqovalar turli xil materiallardan (yoqoch, teri, karton) tayyorlangan va yuzasi juda chiroyli, nafis naqshlar bilan bezatilgan.

Muqr
tamqa; qar-xil shakl va turli xil materiallardan ishlanadi. Muqr qadimdan boshlab q ollanilib kelingan.

Naqsh
badiiy bezak; amaliy

Naqsh iskana
qalam yoqoch, tosh, metal oymakorligida ishlatiladigan iskana.

Naturalizm
Tasviriy san'at y onalishlaridan biri. Unda tasvirlanayotgan narsalarning birinchi galda tashqi k orinishi, sirtqi suratirni tasvirlash maqsad qilib q oyiladi.

Oy
badiiy kashtachilikda q ollaniladigan bir yoki bir necha aylanalar k orinishidagi naqsh.

Oftobi O‘rtasidan
qar tarafga shu'lalar yoyilgan, q oyoshsimon aylana naqsh turi.

Ofort
(Frants. Eau-forte “Kuchli aroq” ya'ni azot kislotasi s o‘zidan olingan) metallda ishlangan gravyura turi, Ofort ishlashda bosma qoliplar metallni kislota bilan edirish usulida tayyorlanadi.

Palitra
rasm ishlayotgan paytda musavvir b oyoqlarni qorishtiradigan yupqa moslama, taxtakach.

Palak
(falak s o‘zidan olingan) xonani bezab turuvchi, chiroyli qilib kashta tikilgan bezak buyum. Falakni, ya'ni osmonni ifodalovchi palakda oy shakli tasvirlanadi va chetlari chiroyli naqshlar bilan tikib chiqiladi.

Panno
(Frants. Ranneau, lot. Pannus – mato b olagi s o‘zidan olingan) 1) rangtasvir yoki qaykaltaroshlik

Paranji
ayollar yopinchiqi; islom ayollarining uydan tashqarida yuz-k o‘zini begonalardan berkitish uchun kiyiladigan kiyim turi.

Pargor

tsirq ol: chizish asbobi.

Pastel
(ital.Pastello, pasta – xamir s o‘zidan olingan) pigmentlar kukuni, kamedlar, sut va ayrim payt b or, gips va qokazolardan tayyorlangan quruq, yumshoq rangli qalamlar bilan rangtasvir ishlash. Odatda pastel qalamlar bilan qadir-budur q og‘oz, karton. Mato, zamj va pergamentda ishlanadi.

Peyzaj
manzara.

Pigment
turli b oyoqlar kukuni.

Plener
(frantsuzcha plein air – ochiq qavo) Tasviriy san'at asarida quyosh yoruqligi va atrofidagi muqitning ta'siri bilan boqliq b olgan ranglar tuslanishini anglatuvchi termin. Bu turdagi rangtasvir ochiq qavoda ishlanadi.

Polotno
b o‘z matoga ishlangan rangtasvir asari.

Portret
Frants. Portrait, eskicha portaire – tasvirlash manosini anglatadi). Tasviriy san'at janrlaridan biri, bir yoki bir necha odamlar tasviri.

Rakurs
(Frants. Raccourci – qisqarish demakdir) tasvirlanuvchi jismlarning perspektiv qisqarishi.

Rapport
(frants. Rapporter – qaytadan olib kelmoq s o‘zidan kelib chiqqan) mato, kashta, gilam, kulollik buyumlari, mozaika va shu kabi narsalardagi naqsh gulining takrorlanib kelinishi Rapport ayniqsa t oqimachilikda aqamiyatga egadir.

Reproduktsiya - tasviriy san'at asarida chop etilgan nusxa.

Restovratsiya-ta'mirlash.

Restovrator-ta'mirlovchi, ta'mirchi.

Retush-maxsus qalam.

Rokoko-chiqanoq s o‘zidan olingan, chiqanoqsimon, chiqanoqqa oxshash jimjimador, oynoqi degan manoni beradi.

Romantizm-qqq-asrning 20-30 yillarida Evropa san'atida paydo b olgan badiiy y onalish. Zamonaviy qayotdan olingan syujetlarda shaxslarni, ularning xis tuyqularini oshkora va k o‘tarinki ruqda ifoda etadi.

Suvsar qalam-naqqoshlikda q ollaniladigan suvsar m oynasining tolasidan tayyorlangan ingichka m oyqalam..

Sayqallash-pardozlash.

San'at-arabcha atama b olib, qayotdagi narsa va qodisalarni badiiy obrazli tarzda aks ettiruvchi ma'naviy madaniyatning tarkibiy qismi.

San'atshunos-san'at tarixi, nazariyasi va uning taraqqiyoti b oyicha tadqiqot olib boruvchi mutaxassis.

San'at-sintezi birlashish, q oshilish, uyqun degani, binoni bezatuvchi rangtasvir, qaykaltaroshlik va amaliy san'at asarlari

Sepiya-jigarrang b oyoq. Shu b oyoqda ishlangan badiiy tasvir.

Simvol-ramziy belgi, timsol.

Sochpopuk-soch orimlariga q oshib taqiladigan popuksimon ayollar bezagi.

Sovuq rang-ko‘k, zangori, yashil, binafsha kabi ranglar musavvir tilida sovuq rang deyiladi.

Soya-narsalarning yoruqlik tushmaydigan qismidagi k orinishi.

Sous-yumshoq qalam. Shu qalam yordamida ishlangan asar qam “sous”

deyiladi.

Stilizatsiya-uslublashtirish, muqallid, narsalar shakl va tuzilishini soddalashtirish yoki murakkablashtirish, badiiylashtirish.

Suyultirgich-boyoqni eritish uchun ishlatiladigan suyuq modda.

S o‘zana-devorga osiladigan, kashta bilan chiroyli qilib bezatilgan bezak buyumi; gulk orpa ilk bor yosh kelin-kuyovlar t oshagining yopinchiqi sifatida, qozirgi kunda esa xonaning devoriy bezagi sifatida ishlatiladi.

Syurrealizm-(fr.Surrealisme – realizmdan yuqori s o‘zidan olingan), XX asr san'ati va madaniyatidagi avangard y onalish.

Tagi qalam-naqqoshlikda ishlatiladigan maxsus m oyqalam.

Tarixiy janr-muqim tarixiy voqealarni ifodalovchi tasviriy san'at turi.

Tarq-chizma, Kompozitsiya, eskiz.

Turunj-amaliy san'at bezagida keng q ollaniladigan naqsh turi.

Tush-qora bo‘yoq.

Usta- o‘z ishini yaxshi biladigan, biror-bir qunar egasi.

Fas-old k orinish, yuz, cheqra. qar bir narsaning t ort tomondan k orinishi bor. Old ikki yoni, tepa va tagi.

Forzats-kitob muqovasining astari.

Frontispis-titul varaqining chap tomonidagi bezakli saqifa, kitob bezagi.

Xat-geometrik k orinishdagi chiziqli naqsh.

Xattot-qusnixat, chiroyli yozadigan va naqsh ishlaydigan kishi.

Chorsar-t ortburchak geometrik shakllardan tuzilgan naqsh turi.

Estetika-g o‘zallik, nafosat qaqidagi ilm, fan.

Yakka zanjira-bir yillik oddiy zanjira naqsh

Xal-buyumlarga jilo berib bezatishda ishlatiladigan, oltin, kumush, alyuminiy, jez, ruq va shu kabi metallardan tayyorlangan kukun, b oyoq.

FOYDALANILGAN ADABIYoTLAR RUYXATI.

I.Karimov "Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori". T.: O'zbekiston. 1997 y.
Karimov I.A."Yuksak ma'naviyat engilmas kuch» . Toshkent - Manaviyat 2008 y.
Karimov I.A."Jaxon moliyaviy - inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning y ollari va choralari". Toshkent – O'zbekiston 2009 y.
Azizx ojaeva N.N. "Pedagogicheskie texnologii v podgotovke uchitelya". T.: 2000 g.
Allayorov I.A. "Demokratiya osnova aktivnogo obucheniya upravlenchiskimi distsiplinam". T.: Fan. 1994 g.
Bespalko V.P. "Pedagogicheskie i progressivno`e texnologii obucheniya". – M.: 1995 g.
A.V. Ikonnikov. Osnovo` arxitekturnoy kompozitsii. Izd-vo. "Iskusstvo" M.-1971
Ishmuxammedov R. "Innovatsion texnologiyalr yordamida ta'lim samardorligini oshirish". T.: 2005 y.
9. K. B. Akilova. Narodnoe dekorativno- prikladnoe iskusstvo Uzbekistana XX vek. Tashkent. 2005 god.
10.S.S.Bulatov. O'zbek xalq amaliy be'zak san'ati. Toshkent.1991 yil.
11.S.S.Bulatov, P.P. Shabaratov Muallimlar inistitutlari badiiy-grafika faq oltetining oqituvchilari uchun miniatyura san'ati fanidan dastur. Toshkent. 1995 yil.
12 A.Kamarov. Texnologiya materialov stenopisi Moskva 1989 yil.
13.A.Madaliev, N.Normatov Sharq miniatyura maktablari. Toshkent. 1979 yil.
14.X.Sulaymon, F.Sulaymonova Alisher Navoiy asarlariga ishlangan rasmlar. Toshkent «Fan» nashriyoti. 1982 yil.
15. X.Sulaymon, F.Sulaymonova Nizomiy «Xamsa» siga ishlangan rasmlar. Toshkent «Fan» nashriyoti. 1985 yil.
16. X.Sulaymon, F.Sulaymonova Amir Xusrof Dexlaviy

asarlariga ishlangan rasmlar. Toshkent «Fan» nashriyoti. 1983 yil.
17.X.Sulaymon, F.Sulaymonova Alisher Navoiy asarlari badiiy q olyozmalari albomi. Toshkent 1981 yil
18.X.Sulaymon Boburnoma rasmlari. 1970 yil.
19.P.P. Shabaratov "Miniatyura" maruzalar matni. Toshkent Nizomiy nomliy TDPU. 2000 yil.
20.Sh.K.Shoyoqubov Zamonaviy O‘zbekiston miniatyurasi. Toshkent. ” O‘zbekiston” nashriyoti 2006 yil.
21.Egamov. "Kompozitsiya asoslari" Toshkent 2004yil.
22. O‘zbekiston Badiiy Akademiyasi "SAN"AT" jurnali. 1999-2009 yil.
23 T.q o‘ziev, A.Egamov, T.qanotov, A.Nurqobilov. "Rangtasvir", Toshkent 2003 yil..
24.T.q o‘ziev. Behzod va Tamaddun. Toshkent-2000 yil.

MUNDARIJA.

1. Kirish. -- 3 - 4
2. Miniatyura kompozitsiya asoslari.---------------------------------------4- 5
3.Kompozitsiyada joylashtirish (kompanovka); Simmetriya va assimetriya -- 5-11
4. Marom- (Ritm)---11- 14
5. Mutanosiblik (proportsiya)--14-17
6. Nisbat. (Masshtabnost)-------------------------------- ----------------17-20
7.Kompozitsiyada modul. ---20-21
8. Keskin farqlanish (kontrast---21-22
9 Nozik farqlanish (nyuans).---22- 23
10. Miniatyura kompozitsiyasida stilizatsiya.---------------------------23-32
11. Sharq minatyura maktablari: Arab va Eron miniatyura maktablari.--23- 32
12. Turk va Ozarbayjon miniatyura maktablari-------------------------32-45
13. Xind va Xirot miniatyura maktablari. Behzod ijodi.---------------45- 76
14. Zamonaviy O‘zbekiston miniatyurasi.----------------------------- 76-83
15. Kitob bezak san'ati. --- 83-112
q og‘ozga tabiat manzarasi, qayvonot olami va inson qomati aks etgan miniatyuralar ishlash.---112-124
16. Charmga «ov» mavzusida miniatyura kompozitsiyasini ishlash.--124- 138
9. Sovqa buyumlari: Tomosha, chilim, t or va nos qovoqlarni badiiy

bezash.--138-141
10. qutichaga «Buyuk ipak y oli» mavzusida kompozitsiya ishlash.--------
-- 41-147
11. Binolarni miniatyura kompozitsiyasi bilan bezash.------------- 147-155
12. Oquv tarbiyaviy tadbirlarni otkazish metodikasi--------------155-156
13.Miniatyura fanidan test savollari -----------------------------------156-160
14.Atamalarning izoqli luqati--- 161-170
15. Foydalanilgan adabiyotlar r oyxati--------------------------------172-173
16. Mundarija---174
Illyustratsiyalar.-- 175-184